

**T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI
SİSTEMATİK FELSEFE ve MANTIK BİLİM DALI**

**DESCARTES ve ÖNCESİNDE
ÖZNE ve ÖZNELLİK KAVRAMLARI
ÜZERİNE BİR İNCELEME**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Buryak BUDAK

BURSA 2010

**T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI
SİSTEMATİK FELSEFE ve MANTIK BİLİM DALI**

**DESCARTES ve ÖNCESİNDE
ÖZNE ve ÖZNELİK KAVRAMLARI
ÜZERİNE BİR İNCELEME**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Buryak BUDAK

Danışman

Doç. Dr. Zekiye KUTLUSOY

BURSA 2010

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Felsefe Anabilim Dalı, Sistematik Felsefe ve Mantık Bilim Dalı'nda 700743004 numaralı Buryak Budak'ın hazırladığı "Descartes ve Öncesinde Özne ve Öznellik Kavramları Üzerine Bir İnceleme" konulu Yüksek Lisans ile ilgili tez savunma sınavı, 21/07/2010 günü 11.00-12.30 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)
Doç. Dr. Zekiye KUTLUSOY
Uludağ Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi

Üye
Doç. Dr. İsmail ÇETİN
Uludağ Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi

Üye
Prof. Dr. A. Kadir ÇÜÇEN
Uludağ Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi

21/07/2010

ÖZET

Yazar	: Buryak BUDAK
Üniversite	: Uludağ Üniversitesi
Anabilim Dalı	: Felsefe
Bilim Dalı	: Sistematik Felsefe ve Mantık
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: ix+78
Mezuniyet Tarihi	:/...../2010
Tez Danışmanı	: Doç. Dr. Zekiye KUTLUSOY

DESCARTES ve ÖNCESİNDE ÖZNE ve ÖZNELİK KAVRAMLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Bilginin “öznel” yanına felsefe tarihinde ilk kez M.Ö. 5. yüzyılda Demokritos dikkat çekerken, bundan etkilenen Sofistler, yine aynı dönemde, bilgi/bilme bağlamındaki “özne-nesne ayrımı”nın öncüleri olurlar. Bu ayrımları çerçevesinde geliştirdikleri bilgi görüşleriyle Sofistler, insanın bilginin öznesi olduğunun felsefeye belirleniminin -yani “özne felsefesi”nin- başlatıcısı konumundadırlar. Daha sonra Aristoteles, bilen özneye ilişkin ilk sistematik görüşleri ortaya atar. Öte yandan Ortaçağ filozofları, Tanrının bilgisine sahip olması temelinde bilebilen bir özne olarak insan anlayışını benimserler. 17. yüzyıla gelindiğindeyse modern felsefenin ilk filozofu olan Descartes, “Düşünüyorum, o halde varım.” fikri, yani *cogito* deneyimi kapsamında kendi varlığının bilincinde olan öznesi ile kendisinden sonra da yolculuğuna devam eden özne felsefesine yepyeni ve önemli bir soluk getirir. Kabaca öznenin öz bilinçlilik durumu olarak görülen “öznel” kavramını doğurmuş bu özne yaklaşımı, daha önce çeşitli düşünürlerce irdelenmiş olan ruh-beden ilişkisini “zihin-beden sorunu”na dönüştürür. O halde, özne felsefesinin tarihsel sürecinde özne kavramının Descartes’tan önce de izleri sürülebilirken, sonrasında onun -öznel kavramının da yolunu açan- yenilikçi rolü açığa çıkmaktadır.

Anahtar Terimler

Özne	Öznel	Özne-Nesne Ayrımı	Öznel
Özne Felsefesi	Modern Felsefe	Descartes	<i>Cogito</i>
Ruh/Zihin-Beden Problemi			

ABSTRACT

Yazar : Buryak BUDAK
Üniversite : Uludag University
Anabilim Dalı : Philosophy
Bilim Dalı : Systematic Philosophy and Logic
Tezin Niteliği : Post Graduate Thesis
Sayfa Sayısı : ix+78
Mezuniyet Tarihi :/...../2010
Tez Danışmanı : Assoc. Prof. Dr. Zekiye KUTLUSOY

AN INVESTIGATION ON THE CONCEPTS OF SUBJECT AND SUBJECTIVITY BEFORE AND IN DESCARTES

As Democritus draws attention to “subjective” side of knowledge in the 5th century BC for the first time in history of philosophy, in the same period Sophists, under this effect, become pioneers of “subject-object distinction” in context of knowledge/knowing. By their account of knowledge developed in the framework of this distinction Sophists are beginners of philosophically determining man as subject of knowledge, namely of “philosophy of subject”. Then Aristotle introduces first systematic views about “the knowing subject”. On the other hand, medieval philosophers adopt thought of man being subject who, on the basis of knowledge of God, can know. In the 17th century, Descartes, the first philosopher of the modern era, brings a new and significant breath into the philosophy of subject, going on also after him, by his idea of “I think, therefore I am,” namely *cogito* experience within which subject is aware of his/her own existence. This concept of subject gives rise to concept of “subjectivity” which is roughly viewed as self-consciousness of subject. Furthermore, it turns traditional soul-body relation into “mind-body problem.” Therefore, while the concept of subject can be detected in historical process also before Descartes, his innovative role, because of the concept of subjectivity which is implied only by his modern subject, comes to light.

Keywords

Subject Subjective Subject-Object Distinction Subjectivity
Philosophy of Subject Modern Philosophy Descartes *Cogito*
Soul/Mind-Body Problem

ÖNSÖZ

Günümüzde varlığının anlamını kendisi dışında arama yoluna yönelen ve Skolastik önyargılarla bezenmiş düşünce kalıpları geliştiren insanlığın, varlığının anlamını “bir kez daha” bulabilmesi için, Descartesçı düşünce tarzını anlaması ve benimsemesi gerektiği açıktır. Bu yolda Descartes’ın “özne”sinin ve içerdiği “öznellik” kavramının dikkatlice irdelenmesi gerektiği düşüncesinden hareketle kaleme alınan bu tez, aynı zamanda Descartes’ın öncesinde yapılan özne çalışmalarının da bir incelemesini içermektedir. Dolayısıyla felsefe tarihinin aşağı yukarı iki bin yıllık bir döneminde (M.Ö. 400-M.S. 1650) bilen özne olarak insana dair yapılan çalışmalardan yararlanan bu tezin, akademik bir çalışma olmanın ötesine geçip okuyuculara insanoğlunun kendisi üzerine yaptığı felsefenin gelişimi hakkında bilgi vereceği ve bu bakımından faydalı olacağı kanaatindeyim.

Bu çalışmayı birlikte yürüttüğüm tez danışmanım Doç. Dr. Zekiye Kutlusoy’a tezimi titizlikle incelediği ve kaynak konusunda destek verdiği için; Felsefe Bölümü Başkanı Prof. Dr. A. Kadir Çüçen ile İlahiyat Fakültesi öğretim üyelerinden Doç .Dr. İsmail Çetin’e jürimde bulunarak değerli katkılarını esirgemedikleri için teşekkürlerimi borç bilirim.

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi öğretim üyesi, sevgili dayım ve hocam Doç. Dr. Ertuğrul R. Turan’a, geliştirdiğim düşüncelere yönelttiği eleştiriler ve kaynakları sağlamamdaki yardımlarından ötürü yürekten minnettarım.

Son olarak da çalışmam boyunca tüm maddi ve manevi desteklerinin yanı sıra gösterdikleri anlayış ve hoşgöründen ötürü annem, babam ve ablama çok teşekkür ederim.

Bu çalışma üniversite yıllarımda kaynar yemekleriyle karnımı tok tutan anneannem Yüksel Turan'a ithaf edilmiştir.

Buryak Budak
Bursa, 2010

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

FELSEFE TARİHİNDE ÖZNE	7
-------------------------------------	---

İKİNCİ BÖLÜM

ÖZNEİN ANTİK VE SKOLASTİK GEÇMİŞİ	14
2.1. "ÖZNEYLE İLGİLİ OLAN"A İLİŞKİN İLK SAVLAR: YUNAN ATOMCULARI VE DEMOKRİTOS	16
2.2. ÖZNE FELSEFESİNDE İLK ADIMLAR: SOFİSTLER VE BİLGİNİN OLANAKLILIĞI PROBLEMİ	22
2.3. BEDENE BAĞIMLI RUH OLARAK ÖZNE: ARİSTOTELES'İN ÖZNE ANLAYIŞI	27
2.4. TANRI İLE İLİŞKİSİNDE ÖZNE: SKOLASTİK FELSEFEDE ÖZNE YAKLAŞIMI	32

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MODERN ÖZNEİN DOĞUŞU VE DESCARTES İLE YETKİNLEŞMESİ.....	37
3.1. RENAISSANCE HÜMANİZMİ, MEKANİZM VE KUŞKU.....	39
3.2. METODİK KUŞKU, YÖNTEM VE <i>COGITO</i>.....	45
3.3. DESCARTES'İN ÖZNESİ VE İÇERDİĞİ ÖZNELLİK.....	57

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÖZNELLİK: DESCARTES'İN FELSEFEYE ÖZGÜN KATKISI.....	63
SONUÇ.....	70
KAYNAKLAR.....	75
ÖZGEÇMİŞ.....	78

KISALTMALAR

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
çev.	Çeviren
ç.n.	Çevirenin Notu
ed.	Editor
p.	Page
pp.	From page to page
s.	Sayfa
vb.	Ve Benzeri
vol.	Volume
yay.y.	Yayın Yılı

GİRİŞ

Renaissance'ın yaygın bir şekilde sürmekte olan değiştirici/dönüştürücü etkilerinin sonucunda hem modern bilim anlayışının geliştirildiği hem de modern epistemolojinin kurulduğu modern dönem (kabaca 17. ve 18. yüzyıllar), felsefenin tarihsel akışı içinde gerçek bir kırılmanın ortaya çıktığı, oldukça özel bir zaman dilimini oluşturur. Ağırlıklı olarak bilgi sorunsalına odaklanıldığı bu dönemin felsefi irdelemelerinde “bilen özne” tüm konuları ve sorunlarıyla ön plana çıkmış; dahası -modern felsefeye özgü düşünsel bir ürün olarak değerlendirilebilecek- özne merkezli bir felsefe yaklaşımı, varlık/nesne merkezli felsefe geleneğinin etkisini yitirmesine yol açarak onun yerini almıştır.

Bu önemli gelişmede, pek doğal olarak, Descartes'la başlayıp Locke'la ilerleyen ve Kant'la doruğa çıkan felsefi sürecin etkisi çok büyüktür. Şimdi, bu süreç boyunca bir “özne felsefesi”nin de başladığı ve de yetkinleşme doğrutusunda adımlar attığı, genel ve ortak bir kanı olarak paylaşılır. Oysa titiz ve tetik bir felsefe tarihi incelemesi göstermiştir ki “insanın ‘bilmenin/bilginin öznesi’ olarak netleştirilmesi” Antikçağa dek uzanmaktadır. Yaptıkları birincil-ikincil nitelikler ayrımı temelinde, öznenin “öznel” yaklaşımından ötürü bilgideki öznel yanı ortaya koyan Demokritos ve Yunan atomcularının görüşlerinden etkilenen Sofistler, doğayı insanlar arası uzlaşımından kesin bir şekilde ayırt eden anlayışları temelinde, tarihteki ilk özne-nesne ayrımını yaparlar. İşte bilgi bağlamındaki -“öznel”in açtığı yolda- “özne”yi gün ışığına çıkaran bu girişim, aynı zamanda -bir problem felsefesi alanı olarak- özne felsefesinin de başlangıcını oluşturur. Bu felsefe çerçevesinde bilen özne olarak insan, Antik dönemden itibaren

varlığını nesneyle veya Tanrıyla olan ilişkisi içinde temellendirmeye çalışmış, modern felsefeye gelindiğindeyse Descartes ile bu çaba, insanın kendi varlığına yönelmiştir. Felsefe tarihinin farklı dönemlerinde içeriği açısından kimi değişimler geçiren özne kavramı, Descartes'ın *cogito* deneyimini yaşayan -böylece "öznelik" kavramının da kapısını aralayan- modern öznesi ile özne felsefesi sürecinde tam bir dönüm noktası sergiler. İşte bu çalışmanın birinci hedefi, özneye ilgili felsefi irdelemelerin -daha açıkçası özne felsefesinin- başlangıcını Antik döneme taşıyarak (çünkü bu çalışmada Descartes'ın "töz olan bir özbilinç öznesi"ne değil de genelde "bilgi öznesi" olarak insana odaklanılmaktadır), başlatıcılarının da Sofistler olduğunu, sonrasında da özne sorgulamalarının Aristoteles'te ve Skolastik dönemde -bu felsefelere özgü bir biçimde oldukları için- oldukça farklı görünümlere bürünerek sürdüğünü belirginleştirmektir. Öte yandan yalnızca Descartes'ın kendi öznesiyle ilgili kavramsal çerçevesinin sınırları içinde yakalanabilecek olan öznelik kavramının belirtikleştirilmesi için de, ikinci olarak bu çalışma, insanın varlığının, yine insanın kendisinde temellendirilmesinin yolunu açan Descartes'ın gerek düşünce gerekse insanlık tarihine yaptığı özgün katkıyı ortaya koymak amacındadır. Descartes ile özne felsefesi sürecinde daha sonra da yaşanacak olan kırılmaların ilki ve belki de en büyüğü gerçekleşmiştir ve bu süreç şüphesiz Descartes'la son bulmamaktadır. Ancak bu çalışma, ele aldığı konunun kapsamının genişliği ve derinliği nedeniyle, Descartes ile sonlandırılmak durumunda kalmaktadır.

Tüm bir özne felsefesinin -Kant öncesindeki- kuşkusuz ki en özgün ve büyük düşünürü olmasının yanı sıra özne felsefesi sürecinde gerçek bir dönüm noktası oluşturmuş bir filozof olarak Descartes'ı bu giriş bölümünde -kaba hatlarıyla da olsa- tanı(t)mak için, onun yaşamına, önemine ve belli başlı yapıtlarına değinmekte yarar olacaktır. René Descartes -ya da Latinceleştirilmiş adıyla Renatus Cartesius- 31 Mart 1596'da Fransa'nın Touraine eyaletinin La Haye şehrinde, aristokrat bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Küçük yaşlardan itibaren fikir dünyasına yakın oluşu, onu 1606 yılında kurulan La Fléche'teki bir Cizvit okulu olan Kraliyet Koleji'ne yönlendirdi. Burada 1614'e kadar sürdürdüğü eğitimini bitirdikten sonra kendini savaşlarla iç içe bir yaşamın ortasında bulan genç Descartes, 1618 yılında Hollanda bayrağı altında savaşa

katıldı. Başka başka orduların bünyesinde geçen savaş yıllarında da çok sevdiği düşünce hayatından uzak kalmadı. 1628 yılında, eserlerinin büyük kısmını kaleme aldığı ve yirmi bir yıl yaşayacağı Hollanda'ya yerleşti. 1649'da kendisiyle felsefe konularında sık sık mektuplaştığı İsveç Kraliçesi Kristina'nın davetini kabul etti; ancak sonraki yıl 11 Şubat 1650 tarihinde Stockholm'de yaşama veda etti. 1667'de mezarı Paris'e taşınan Descartes, yaşamının son sekiz yılında kimi suçlamalardan ötürü mahkum edilerek bazı yasaklamalara da maruz bırakıldı.

“Modern felsefe” olarak anılan dönemin başlangıç filozofu olarak kabul edilen Descartes, bu dönemin en ünlü düşünürlerinden biri olarak da değerlendirilir. Onun hem Antik felsefenin kavramsal zenginliğini modern zihniyetin mekanistik bakış açısı ile harmanlaması hem de Skolastik dönemin sonlarına doğru yaşamış olması, şüphesiz böyle görülmesinin ilk akla gelen nedenlerindedir. Ancak, Descartes'ın düşüncelerine benzer düşünceler öne süren sayısız düşünür olmasına rağmen onun bu denli kritik bir konuma yerleştirilmiş olmasının daha ciddi gerekçelerinin olması gerekir. Matematik, optik, fizyoloji, vb. bilim dallarında yapmış olduğu çalışmaların önemi göz ardı edilemeyecek derecede büyük olsa da Descartes'ın asıl devrimci yanı kendisini felsefede gösterir. “Kartezyen devrim” adı verilen bu gelişmenin iki boyutu vardır. Bunlardan ilki, paradigmatik boyuttur. Descartes kendisinden önceki düşünce üretme modellerinin tümünü yadsımış ve bir disiplin olarak felsefeye yeni bir düşünme yöntemi hediye etmiştir. Bu yöntemle de insanoğlu, yüzyıllar boyunca unuttuğu aklını kullanma yetisini tekrar kazanmıştır. Kartezyen devrimin ikinci ve daha da önemli boyutu, Descartes'ın insan denen varlığa varlığını temellendirebilmesi için yine kendisini adres olarak göstermesidir. Sokratesçi “kendini bil” anlayışının gelişmiş bir biçimi olan bu tavrıyla Descartes, önceki dönemlerde varlığının temelini ve anlamını doğa, Tanrı, gökyüzü, vb. unsurlarda arayan insanın, kendi varlığını yine kendi zihinsel süreçleri ile temellendirebilmesinin yolunu açmıştır.

Descartes'ın hem ortaya koymuş olduğu özne kavramı hem de geliştirmiş olduğu ilgili görüşlerde yakalanan öznellik kavramı, onun bilgi ve varlık anlayışının yanı sıra insana dair düşüncelerinin de anlaşılması için kilit niteliğindeki kavramlardır. Onun için bu çalışmanın amaçları doğrultusunda, onun tarafından yazılmış olup,

öncelikle incelenmesi gereken en önemli eseri *Meditationes de Prima Philosophia*dır (*İlk Felsefe Üzerine Meditasyonlar*). 1629 yılında Latince dilinde yazılmaya başlanan eser 1641 yılında yayımlanmıştır. Hedeflerinden biri de Paris Dinbilim Fakültesi'ndeki doktorların görüşlerini almak olan eser, buradaki dinbilimcilere adanmıştır. Ön planında felsefe konularının yer aldığı altı meditasyondan oluşan bu eserde, kabaca söylenecek olursa, önce şüpheden yola çıkılarak bilgi üzerine düşünceler geliştirilmiş, daha sonra metafizik düşünceler bu temel üzerine kurulmuştur. İlk eleştirel değerlendirmesi J. Caterus tarafından yapılan eser daha sonra sırasıyla M. Mersenne, T. Hobbes, A. Arnauld ve P. Gassendi tarafından eleştirilmiştir. Eserin en ateşli eleştirmeni Gassendi olmuş; eserle hemen hemen aynı hacimde olan eleştirisiyle Descartes'ın felsefi gelişimine büyük katkı sağlamıştır.

Descartes'ın diğer başlıca eserleri arasında 1629 yılında kaleme aldığı, ancak ölümünden sonra 1701'de basılan *Regulae ad Directionem Ingenii* (*Aklın Yönetimi İçin Kurallar*), uzun zamandan beri aradığı “yöntem”i bulduğunun habercisi olan *Discours de la Méthode* (*Metot Üzerine Konuşma*, yay.y. 1637), sistematik bakımdan başyapıtı olarak görülen *Principia Philosophiae* (*Felsefenin İlkeleri*, yay.y. 1644) ile ruh ve beden arasındaki ilişkiyi incelediği *Les Passions de L'âme* (*Ruhun Tutkuları*, yay.y. 1649) yer alır.

Şimdi, bir anlamda felsefedeki öznel(lik) soruşturmasının tarihsel süreciyle ilgili olan bu çalışmanın yürütülmesi sırasında, genel olarak, ilgili literatürün araştırılması ve değerlendirilmesi, ele geçirilen metinlerin çözümlenmesi, kavramsal irdelemeler, benzerlik ve farklılık karşılaştırmaları gibi yöntemler kullanılmış olup, çalışma boyunca başvuru kaynaklar özenli bir literatür taramasının ardından belirlenmiştir. Çalışmada birincil kaynaklar olarak Descartes'ın -yukarıda da vurgulandığı gibi- başta *Meditasyonlar* olmak üzere *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*, *Metot Üzerine Konuşma* ve *Felsefenin İlkeleri* başlıklı yapıtları ile Wilhelm Capelle'in *Sokrates'ten Önce Felsefe*, Aristoteles'in *Ruh Üzerine* ve Boethius'un *Felsefenin Tesellisi* adlı eserleri kullanılmıştır. İkincil kaynaklar olarak ise Sir Anthony Kenny'nin *Medieval Philosophy-A New History of Western Philosophy* ve Walther Kranz'ın *Antik Felsefe*'sinin yanı sıra yurtiçinde ve yurtdışında Descartes'ın felsefesi üzerine

uzmanlaşmış yazarların eserlerinden faydalanılmıştır. Bu felsefecilerin en önemlilerinden biri şüphesiz John Cottingham'dır. Öyle ki onun eserlerinin, Descartes'ın gerek özne felsefesi alanındaki görüşlerini gerekse de felsefe tarihindeki yerini doğru olarak kavramak bakımından, dikkatli bir şekilde incelenmesinin gerekliliği çalışma boyunca bir kez daha anlaşılmıştır. Cottingham'dan başka yurtdışında Descartes felsefesiyle ilgili, özellikle de "öznellik" kavramıyla ilişkilendirilebilecek çalışmalar yapmış düşünürlerin yazılarına odaklanılmıştır. İkincil yerel kaynakların seçiminde en çok göz önünde tutulan ölçüt, eserin, çalışma boyunca incelenen filozofların özne felsefesine yaptıkları katkıyı ele alması ve irdelemesi olmuştur. Bu doğrultuda "Kaynaklar"ın oluşturulmasına katkıda bulunmuş olan birçok değerli eserin yanı sıra, ülkemizde özellikle Saffet Babür, Betül Çotuksöken, Afşar Timuçin ve Arda Denkel'in çalışmaları bu ikincil kaynakların başında yer almıştır.

Özne felsefesi tarihinde (bilen) özne kavramının ayırt edilerek görünür kılınmasını, ayrıca felsefenin farklı tarihsel dönemlerinde bu kavramın geçirmiş olduğu değişimlerle birlikte süren gelişim serüveni boyunca yetkinleşerek öznellik kavramını da doğurmasını ele alan bu çalışma, dört ana bölümden oluşmaktadır. Bunlardan birincisinde, felsefe tarihinin Descartes'ı da içeren zaman diliminde özneye ilişkin olarak ortaya konan görüşler toparlayıcı bir bakış açısıyla sunulacak çalışmanın bütününe genel bir çerçevesi çizilirken, bir yandan da özne ve öznellik kavramları sezgisel olarak tanıtılmaktadır.

İkinci bölümde, Antik ve Skolastik dönemde özne konusundaki yaklaşımlarıyla dönüm noktası sayılabilecek filozof ve akımlar göz önüne alınmaktadır. Antik dönemden Yunan atomcuları ile Demokritos, Sofistler ve Aristoteles; Skolastik dönemden ise Augustinus, Boethius ve Thomas Aquinas, Descartes'ın özneye ilişkin görüşleriyle de bir şekilde bağlantılı olmaları bakımından, özne felsefesi kapsamında değerlendirmeye tabi tutulan düşünürlerdir.

Modern öznenin yolunu açan ve Descartes'ın felsefesini de hazırlayan Renaissance'ın Descartes'ı en çok etkileyen üç kavramı olan hümanizm, mekanizm ve kuşku kavramlarının incelenmesiyle başlayan üçüncü bölüm, Descartes'ın ilgili

eserlerinin çözümlenmesine ve de *cogito* argümanının temelinde şekillendirdiği “özne”nin (“zihin”in) belirlenmesine ayrılmıştır.

Son bölüm olan dördüncü bölümde ise ancak Descartes’ın özne kavramından çıkarılabilecek olan ve onun özne felsefesine getirdiği bir yenilik, dahası felsefeye yaptığı özgün bir katkı olarak değerlendirilen “öznellik” anlayışı ortaya konmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

FELSEFE TARİHİNDE ÖZNE

“Dünyayı anlama ve anlamlandırma çabası” felsefenin en kapsamlı denebilecek tanımıdır. İnsanın, anlam veremediği şeyleri bir anlam çerçevesine dahil etme çabası, aslında, iki ayağı üzerine doğrulduğu günden başlayan ve günümüzde de devam etmekte olan uzun bir süreci kapsar. Üstüne üstlük, anlama ve anlamlandırma çabası içine girmiş bir varlık olarak insan, M.Ö. 5. yüzyıla denk gelen dönemde, kendisini bu eylemin belirleyicisi olarak da görmeye başlar. Bilgiye ve bilmeye yönelik söylemlerin yanı sıra bunlara ilişkin ilk irdelemelerle de karşılaşılan bu dönemde belirleyici olan unsur, insanın bilme iddiasında bulunuşuna odaklanılmasıdır, çünkü bu gerçekten de önemli bir iddiadır. Bu iddianın önemi o denli büyüktür ki dünya tarihine bakıldığında, insanın kaderinin bilginin seyri ile çizildiği görülmektedir. İnsanlık tarihinde her yeni bilgi anlayışı, yeni bir çağı ve yeni insan anlayışlarını beraberinde getirmiştir. İlkçağda bilebilen bir özne olarak tasarılan insan, -varolanın betimlendiği- öncesindeki dönemden farklı olarak, kendisi ile dış dünya arasındaki ayrımı felsefeye değerlendirmiş ve kavramsal olarak ifade etmiştir. Ortaçağ insanı, yine bilen, ancak bunun için öncelikle tanrısal olanı anlaması gereken bir yapıya sokulmuştur. Modern çağda bilgi öznesi olma konumunu daha sağlam dayanaklarla tekrar ele geçiren insan, yakın geçmişte ise dil unsurunun öne çıkarılmasıyla toplumsal, tarihsel ve kültürel boyutu da vurgulanan bir özne durumuna getirilmiştir. O halde, “özne”yi anlamak, büyük ölçüde öznenin bilgi ile olan ilişkisini anlamakla mümkün olacaktır.

Felsefe tarihine bakıldığında, bilme yetisine sahip olan bir öznenin ve de bilgilerine ulaşılabilecek cisimsel varlıkların farkına erken dönemlerde varıldığı görülür. Antik Yunan'da sistem filozofları dönemine geçilmeden önce, bilme iddiasının mercek altına alınmaya başlandığı süreçte Yunan atomcuları ve Sofistler ayrıca önem kazanırlar. Doğa filozofları olarak atomcular, nesneyi oluşturan atomların gerçekten sahip oldukları nitelikler (birincil nitelikler) ile yalnızca şekil ve dizilişlerinden ötürü duyu organlarını etkilemiş biçimleriyle varlanmış gibi bir izlenim veren ama hiçbir gerçekliği olmayan duyusal nitelikler (ikincil nitelikler) arasında ayırım yaparlar. Sözelimi Demokritos, -büyüklük ve şekil gibi- şeylerin gerçek özellikleriyle, -renk gibi- uzlaşım konusu olup zihnin bir fonksiyonu niteliğindeki özellikleri birbirinden ayırmıştır. Bu şekilde “özneyle (insanla) ilgili olan”ın “nesneyle (doğayla) ilgili olan”dan ayrılması da insan filozofları olarak Sofistlerin bilgi görüşünü etkilemiştir. İnsanın felsefeye ele alınmaya başlanmasının, dolayısıyla “özne-nesne ayrımı”nın ilk örnekleri Sofistlerin yaklaşımlarında netleşmektedir. Bundan ötürü bu düşünürleri hümanist metafiziğin öncüleri olarak da kabul etmek gerekir. Bir bilgi öznesi olarak insanın neyi, ne kadar bilebileceği -“Doğa hakkında bildiğimizi düşündüğümüz şeyin ne kadarı gerçekten onun nesnel kısmı, ne kadarı insan zihninin katkısıdır?”, “Doğayı gerçekte olduğu gibi bilebilir miyiz?” gibi soruları soran- Sofistler tarafından sorgulanmıştır.¹ Onlarla birlikte, daha önce doğanın bir parçası olduğu düşünülen birçok şeyin, aslında hiç de öyle olmadığı anlaşılmaya başlanmış, böylece “doğa” ile “insan uzlaşımı” arasında keskin bir ayrıma gidilmiştir.² Öte yandan insanın “özne”, diğer varlıkların da “nesne” olarak edindiği konular, bir karşıtlık ilişkisi ile birbirine bağlanmış ve bu ilişki içinde, insanın kesin bilgiye ulaşacağı düşünülerek, klasik bilgi anlayışının temelleri atılmıştır.³ Ancak, insana ilişkin felsefe yapmakla öznenin neliğini sorgulamak arasındaki fark, tam da burada kendini gösterir. Doğa filozoflarına karşı geliştirilen sofistlik iddialar, bir özne felsefesinin başlangıcı olarak kabul edilmesine karşın, bu çerçevede modern anlamda bir özne çözümlemesinin yapıldığı ne yazık ki söylenemez. Bunun için bilen öznenin, bilinen nesnesiyle birlikte, bilme, bilinme ve

¹ Hamlyn, “History of Epistemology”, p. 9.

² A.g.m., s. 9.

³ Çotuksöken, *Felsefe: Özne-Söylem*, s. 131.

tabii ki öncelikle var olmanın bilinmesinin yolları incelenmelidir. Dahası, bilmek için yönelerek ilişkiye girdiği nesne karşısındaki öznenin konumunu, yine öznenin kendisinin, -üstelik ontik ve epistemik yönleriyle- anlaması da gerekmektedir. İşte bu bağlamda yapılacak herhangi bir soruşturmanın modern çağ metafiziği kapsamındaki Descartes'inkilere benzer görüşler üretmesi kaçınılmazdır.

Helenik dönemin sistem filozofları Platon ve Aristoteles'e göre bilgi, *noesis* ve *eidosa* karşılaşması, buluşmasıdır. Buna göre her iki filozofun da, *psykhenin* (ruhun) özü olan *noesisin* (düşünmenin), *hylenein* (maddenin) özü olan *eidosa* (forma) yönelmesini, *epistêmênin* (bilginin) oluşum sürecinin başlangıcı olarak gördüğü açıktır. İşte, insanın bilen özne olarak ortaya konması bu süreçte iyice açığa çıkar. Öznenin nesneyi bilgi nesnesi olarak seçmesi ve ona bir bilgi nesnesi olarak yönelmesi ile başlayan bu süreç, bilmek ve bu bilgiye göre eylemekle son bulur. Tüm bunlardan hareketle Antik Yunan'da, öznenin, büyük ölçüde bilme ediminin taşıyıcısı olarak görüldüğü söylenebilir. Doğa filozoflarının bilgi konusunda insanı edilgin kıldıkları, onun ontik yönüne vurgu yaptıkları serimlemenin aksine Platon ve Aristoteles, özne tasarımlarında insanı epistemolojik yönü ağır basan bir yapı olarak betimlemişlerdir.

Özne ve nesnenin birbirlerini var kılması şeklinde beliren karşılıklı ilişkide insan, bir bilgi öznesi olarak, nesneyi bilmesinin kendisine ve nesneye bağlı olan koşulları üzerinde, nesnel iddialar ortaya koyma çabası içinde olmuştur. Bu çaba en somut şeklini, Descartes'la başlayıp Kant'la devam eden süreçte alır. İnsan bu süreçte ve sonrasındaysa, giderek artan ve çeşitlenen ilişkilerinin de etkisiyle, saf bir bilgi taşıyıcısından fazlası olduğunu keşfetmeye başlayacaktır. Ancak bundan önce, insanın, çok farklı bir şekilde ele alındığı, dolayısıyla da farklı bir şekilde konumlandırıldığı Ortaçağın özne anlayışına bakmak gerekir. Ortaçağ, hem genel olarak bütün yönleriyle hem de özel olarak insan anlayışıyla modern dönemin filozofları üzerinde büyük etkiler bırakmış olan bir zaman dilimidir. -Bu çalışmada ele alınan konu ile bağlantılı olduğu göz önüne alınacak olursa- Descartes'ın özne tasarımının, Ortaçağın dine dayalı dünya tasarımına karşı bir tepki olduğu söylenebilir. Ortaçağın insan anlayışında, özne-nesne ayrımının ve ilişkisinin felsefî boyutu tartışmaya açıktır. Bunun nedeni, özne ve nesne ile ilgili olarak öne sürülen tezlerin, daha çok Tanrı kanıtlamalarına hizmet eden

yardımcı öğeler olmasıdır. Ortaçağın öznesi, bilme olanağına sahip olan, ancak bunu yalnızca tanrısal olanın bilgisine ulaşmakla gerçekleştirebilen bir öznedir. Bunun yolu ise inanmak ve iman etmekten geçer. Nesne dünyası geçicidir ve bu nedenle önemsizdir. Esas olan tanrısal olandır ve bu dünya, nesnelere dünyası, beden de dahil olmak üzere tanrısal olana ulaşma yolunda kullandığımız bir dekodan ibarettir. Hatta özellikle Skolastik dönemde beden, doğuştan günahkar bir varlık olmanın yanı sıra günah işlemenin bir aracı olarak da kritik bir konuma sahiptir. Bu bakımdan, mümkün olduğu kadar tanrısal olanla ilgili olmak, bedenin ve ruhun terbiyesi açısından gereklidir. Böyle bir anlayışın hakim olduğu bir dönemde, bedensel ve zihinsel olanın ayırımına gidilmiş olmasına rağmen, özne kavramı açısından doyurucu açıklamalar yapıl(a)maması son derece doğaldır. Bu türden açıklamalar için Renaissance'ın yaratıcı ortamı beklenemez, sonrasında en sağlam temelli iddiaları Descartes ortaya atacaktır.

Şimdi, “özne”yle ilgili söylenenler, “öznellik”le ilgili söyleneceklerle öncülük etmesi bakımından önemlidir. Her şeyden önce vurgulanması gerekir ki, öznellik kavramından bahsedebilmek için özne ve nesne ayırımından bahsedebilmek gerekir. Ancak öznellik, özne ve nesne ayırımından doğan bir yapıya sahip olsa da, bundan çok daha fazlasını içerdiğinde barındıran bir kavramdır. “Öznellik”, en genel hatlarıyla “öznenin bir bilinçlilik dahilinde, kendisi ile kendisi olmayan arasındaki ayırımın farkında olması durumu” olarak tanımlanabilir. Başka bir deyişle öznenin öznelliği bir öz bilinç halidir; bu, düşünenin, kendisini ancak düşüncede kavrayabildiği bir durumdur. İşte bu nedenden ötürüdür ki öznellik, izlerinin Descartes'ta sürülmesinin gerektiği bir kavramdır. Öznellik kavramının Antik Yunan'da bulunamamasının gerekçesi de Descartes'ın özne felsefesine getirdiği devrimci müdahale de ancak bunun anlaşılması ile açıklık kazanabilir.

İnsanın özneleşme, doğanın ise nesneleşme süreci Renaissance ile doruk noktasına ulaşmıştır. Yeni evren tasarımları (özellikle de mekanik evren tasarımı), yeni insan ve doğa anlayışlarını; dolayısıyla yeni özne ve nesne tasarımlarını beraberinde getirmiştir. Bu tasarımları en iyi yansıtabilecek özne anlayışı hiç kuşku yok ki Descartes'ındır. Descartes'ın özne anlayışına ilişkin olarak yapılan tanımlardan birine göre özne, “(...) düşünen ve düşünürken, düşünmesini tanımlamaya hizmet edecek belli

temel özelliklere sahip olandır.”⁴ Bu doğrultuda Descartes, *cogito ergo sum*, düşünen ve şüphe eden herhangi bir varlığın kuşku duyamayacağı bir “kesin bilgi” olarak öne sürmüştür. Düşünmesi üzerine düşünebilen insan, hem kendisi ile düşündüğü şeyler arasındaki ont(oloj)ik ayrımı keşfeder hem de kendini gerçek bir varlık olarak ortaya koyar. Descartes “ben”i, özü düşünmek olan töz olarak belirlemiştir. Onun için “(...) ben denilen şey, yani kendisiyle ne ise o olduğum ruh, bedenden tamamıyla ayrıdır ve hatta bilinmesi ondan daha kolaydır ve beden var olmasa bile o yine ne ise o olmaktan uzak değildir.”⁵ Yine “(...) görmekte olduğum şey gerçekte balmumu olmayabilir, hatta herhangi bir şey görmek için gözlerim de olmayabilir; fakat gördüğüm ya da gördüğümü sandığım zaman, o sanan ‘ben’im bir şey olmamaklığım olanaksızdır.”⁶ Ayrıca “[b]eden, doğası gereği her zaman bölünebilir ancak ruh hiçbir şekilde bölünemez (...)”⁷ Tüm bunlardan hareketle, Descartes’ın öznesinin “düşünme” kavramıyla sıkı bir ilişki içinde olduğu ve -beden de dahil olmak üzere- her türlü maddeden, nesneden kesin bir şekilde ayrıldığı görülmektedir. Bilginin, güvenilir ve kesin bilginin dayanak noktası da *res extensanın* (yer kaplayan şey/nesne/madde) karşısında bulunan *res cogitans* (düşünen şey/özne/zihin). Descartes, düalist (ikici) töz anlayışı doğrultusunda, bedeni ve zihni birer töz olarak belirlemiş ve bedenin özünü “uzam”, zihninkini ise “düşünme” olarak öne sürmüştür. Bir töz olarak zihnin kendi varlığı, gerçek bir düşüncedir. Tüm doğru bilgilerin dayanağı olarak zihin, bir töz olarak düşüncenin varlığını da gerçek kılar. Hem zihnin hem de düşüncenin varlığı, zihnin kendi üzerine düşünmesi ile gerçekleşmektedir. Eğer bu düşünme, her zaman “ben”in düşünmesi olarsa (düşünüyorum), düşünmenin gerçekleşmesi aynı zamanda “ben”in varlığının gerçekleşmesi de olacaktır (o halde varım). Düşünen ve bu yolla var olan öznenin varlığı Descartes tarafından bu şekilde kanıtlandıktan sonra, cisimsel varlıkların/nesnenin varlığının kanıtlanmasına geçilir. Descartes’a göre cisimsel varlıkların anlaşılabilmesi için zihne gereksinim duyulur. Nesnelerin birçok niteliği vardır ve bunlar duyularla algıladığımız niteliklerdir. Ancak Descartes, duyuların bize

⁴ Edgar-Sedgwick, “Subject/ivity”, p. 388.

⁵ Descartes, *Metot Üzerine Konuşma*, 34.

⁶ Descartes, *İkinci Meditasyon*, 33.

⁷ Descartes, *Altıncı Meditasyon*, 86.

nesnelerin özünü değil, ne işte yararlı ya da zararlı olduklarını öğrettiğini⁸, bu nedenle de nesnelerin varlığına bu nitelikler aracılığıyla ulaşamayacağımızı savunur. Zihin, bize bir töz olarak nesnenin ayırt edici özelliğinin “uzam” olduğu bilgisini verir. Uzam aynı zamanda, cisimlerin, duyularımız aracılığıyla edindiğimiz niteliklerinin var olması için gerekli olan bir koşuldur. Cisimsel bir varlığın özünün (uzamının) bilgisi, duyular tarafından değil zihin tarafından elde edilir. Bilen özne olarak insan, hem kendi varlığının hem de kendisi dışındaki varlıkların bilgisine zihin aracılığı ile ulaşır.

Descartes’ın epistemolojisinde takındığı ciddi ve net tavır, dayanak noktası konusundaki devrimci müdahalesi ile özgünleşir. Onun özne felsefesine getirdiği yenilik de zaten bu müdahalede gizlidir. Bu adımla birlikte özne kavramı, o zamana dek yapılmamış bir biçimde, bambaşka bir açıdan aydınlatılmış; özneye, düşünmeye, bilen varlığa özgü olanlar bu yeni boyutunda öne çıkmaya başlamıştır. Onun açtığı yolda ilerleyen ve öznenin felsefi olarak ele alınışını doruk noktasına taşıyan düşünür olarak görülebilecek olan Kant da öznenin bilmesinin yollarını keşfedecek ve bilimsel bilgiye yönelecektir. Onun transandantal özne tasarımıysa bu yönelimi gerçekleştirmek için gerekli olan tüm ilkeleri içinde barındıracaktır.

Antik ve Skolastik felsefelerin bilen özneyle ilgili belirlemelerinin ardından Descartes’la gelinen noktada, özne ve öznellik kavramları ile ilgili olarak kabaca da olsa şu değerlendirmeler yapılabilir: Modern çağın felsefi soruşturması özneyle başlamaktadır. “Özne”nin Descartes tarafından, hem ontolojik hem de epistemolojik varoluşunun bir sorun olarak ortaya konusu, özne-nesne probleminin (özne-nesne ayrımının ve de ilişkisinin) incelenmesini gerektirmektedir. Özne-nesne ayrımı bağlamında, kendisi ile dış dünya arasında ontik (varlıksal) bir ayrım yapabilen ve genel olarak “bilen” bir özne ile “bilinen” cisimsel varlıklar söz konusudur. Burada ortaya çıkan problemin çözümündeki en büyük güçlükse bu iki taraf arasındaki epistemik (bilgisel) ilişkinin ne olduğu ve nasıl açığa çıktığıdır. “Öznellik”e gelince o, bu ilişkide öznenin aldığı bilinçlilik halidir. Aslında Descartes’ın tam olarak söylemek istediği de budur. Öznellik, bir beden olmanın ötesine geçmek, özne-nesne karşıtlığında taraf

⁸ Descartes, *Felsefenin İlkeleri*, 41.

tutucu bir duruş sergilemektir. Özne, bedeni de dahil olmak üzere tüm nesnelere ilişkilerinde, zihinsel süreçlerine, nesnelere ne ise o olan hallerini değil kendisine görünen tasarımlarını katmakta, yani nesneyi tasarımlama yolu ile kavramaktadır. Onun için de tasarımlama süreci, nesnel olanı zihinsel olana dönüştürmekten başka bir şey değildir. Özneyi nesnenin öznesi yapan da işte bu bilişsel sürecin ta kendisidir.

Şimdi, felsefe tarihinde insana ilişkin olarak söylenen şeylerin ne kadarının özne felsefesi, ne kadarının da antropoloji adına söylenmiş olduğu belirlenmelidir. Bunun için bu çalışmada, felsefe tarihinde çıkılacak uzun bir yolculuk boyunca, Antik Yunan'daki insan felsefesinin öncülerinden başlanıp, titizlikle ilerlenecektir. Bu yolda Descartes'ın "modern özne"sine ve onun ortaya çıkardığı "öznellik"e kadar özneye ilgili söylenenlere, özellikle epistemolojik açıdan bakılmaya çalışılacaktır. İnsanın özneleşme sürecine bu açıdan yaklaşmak, özne ve öznellik kavramlarının daha iyi anlaşılmasını olanaklı kılacaktır. Descartes, özneye olan farklı yaklaşımı ve yol açtığı "öznellik" anlayışı ile özne felsefesinde yepyeni bir dönemin başlangıç filozofu olarak onaylanmak durumundadır. Onun özgün katkılarıyla gelişen ve evrilen özne felsefesi, böylece 17. yüzyılda bir kırılmaya uğramış, bu tarihten sonra insana ve onunla ilgili olarak yapılan felsefeye bakış tümüyle değişmiştir. Öznenin bu süreçte geçirdiği evrimi anlayabilmek için Descartes öncesindeki serüveniyle Descartes felsefesindeki yerini ayrı ayrı ele almak gerektiği göz ardı edilmemelidir.

İKİNCİ BÖLÜM

ÖZNEİN ANTİK VE SKOLASTİK GEÇMİŞİ

“Özne”nin Descartes’tan önce de ele alınan bir kavram olduğundan önceki bölümlerde söz edilmişti. Bu bilgidен yola çıkarak özne felsefesinin ilk adımları Antik felsefede aranmalıdır, çünkü insanın felsefeye ele alınmaya başlanması Antik döneme rast gelmektedir. İnsanın bilen bir varlık olarak ortaya konduğu, bilgi edinme sürecinde daha etkin bir rol üstlendiğinin açığa çıkarıldığı bu dönemde, özellikle atomcu filozoflar, Sofistler ve Aristoteles, özne konusunda kesinlikle göz ardı edilemeyecek fikirler ortaya atmışlardır. Ortaçağ filozofları ise özne felsefesi olarak görülebilecek sürece daha farklı bir boyutta, Tanrı-insan ilişkisi boyutunda katkıda bulunmuşlardır.

“Gerçekten var olan nedir?” sorusu, felsefe tarihinin en önemli sorularından biridir. Atomcu filozoflar için bu sorunun cevabı, atomlar ve onların içinde hareket ettikleri boşluktur. Farklı şekil ve dizilişlerle bir araya gelen atomların nitelikleri, varlığı ve bilgiyi anlama yolunda bize önemli ipuçları vermektedir. Bize nesneye ilişkin gerçek bilgiyi verecek olan “birincil nitelikler” ile bizim nesneye yüklediğimiz ancak gerçekte nesneye ait olmayan, dolayısıyla nesnenin aldattıcı, karanlık bilgisini veren “ikincil nitelikler” arasındaki bu ayrım, felsefe tarihinde ilk kez “özneye ait olan”ı gündeme getirmektedir. Böylece atomcu filozoflar, nesnel olanı arama yolunda öznel olanı da açığa çıkararak sorunu felsefi düzeye taşımışlardır. Atomcuların bu ayrımı, daha sonra Sofistler tarafından genişletilerek “özne-nesne ayrımı”na dönüştürülmüş, bilgi soruşturmalarının temelinde yer almıştır. Sofistler doğa hakkında bildiğimizi düşündüğümüz şeylerin ne kadarının doğaya ne kadarının bize ait olduğunu, dolayısıyla

da insanın bilgi edinme sürecindeki rolünü sorgulamış, bilginin tek kriterinin insan olduğunu dile getirmişlerdir. Evrensel bir doğruluk ölçütünden söz edilememesinden ötürü doğrunun tek ölçütünün algılayanın kendisi olabileceğini savunan Sofistler, insan merkezli epistemolojik tartışmaların felsefe tarihindeki ilk örneğini sergilemişlerdir.

Aristoteles, Antik dönemde özneye ilişkin olarak ilk sistematik görüşleri ortaya koyan düşünürdür. Platon'un tek gerçeklik olarak ideaları benimsemesi özne felsefesi açısından ciddi sıkıntılar yaratmaktadır. Buna karşılık Aristoteles'in idealara ilişkin tartışma zeminine yaptığı katkı, özneye bilme konusunda önemli bir rol vermektedir. Aristoteles bu yönüyle Ortaçağda ve modern felsefede yaşanan birçok önemli gelişmeye de kaynaklık etmektedir. Tanrıyı anlamının öncelikle onun yarattıklarını anlamakla mümkün olduğunu savunan Ortaçağ filozofları ise evreni ve insanı yine Tanrının yolunu izleyerek araştırmışlardır. Augustinus, Boethius, Aquinalı Thomas gibi filozoflar, Descartes'tan yüzyıllar önce, düşünceye ve zihne ilişkin ilkel sayılabilecek düşünceler ortaya koymuşlardır.

Antik ve Skolastik dönemin kavramsal yetkinliğinin istenen düzeyde olmaması ve kavramların zihinsel yönünden çok bedensel yönüne (örneğin "duyum"lara) vurgu yapılması nedeniyle, her iki dönemde de nesneden bağımsız olarak ele alınan bir özneye rastlanmamaktadır. Bunun kaçınılmaz bir sonucu olarak, varoluşunu kendi varlığında temellendiren, varlığının bilincine kendi düşüncesinde ulaşan bir öznenen, dolayısıyla da öznellikten, modern felsefeye kadar söz edilemeyeceği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte özneninse Descartes öncesinde de önemli ölçüde konu/sorun edinilerek ele alındığı söylenebilecektir.

2.1. “ÖZNEYLE İLGİLİ OLAN”A İLİŞKİN İLK SAVLAR: YUNAN ATOMCULARI VE DEMOKRİTOS

Felsefe tarihinde “özneye ait olan”ın ön plana çıkarılması, ilk kez Milet ve Abdera bölgelerinde yaşamış olan atomcu filozoflarca sağlanmıştır. Bunlardan en önemlileri M.Ö. 490’da doğduğu tahmin edilen Leukippos ve M.Ö. 460-370 yılları arasında yaşamış olan Demokritos’tur. Her iki filozof da kendilerinden önce doğa ve özellikle madde ile ilgili olarak ortaya atılmış olan görüşlerden oldukça etkilenmişlerdir. Bunlardan en önemlisi Parmenides’in (M.Ö. 540-?) “görünüş-gerçeklik ayrımı”dır. Bunun dışında Anaxagoras (M.Ö. 500-428) ve Empedokles’in (M.Ö. 492-432) görüşleri de atomcu felsefeyi şekillendirmelerinde etkili olmuştur. Temeli bu filozoflar tarafından atılmış olan Yunan atomculuğu, böylece somut anlamda Demokritos ve hocası Leukippos tarafından ortaya konmuştur. Bunlardan özne konusunda özellikle öne çıkan düşünür ise hiç şüphesiz Demokritos olacaktır. Onun bir doğa filozofu olduğu kabul edilecek olursa, özne felsefesine ilişkin görüşlerinin izinin sürülebilmesi için öncelikle ontolojisine, ardından da epistemolojisine başvurulması gerekecektir.

Atomcu metafiziğin temel sorunu, “Gerçekten var olan nedir?” sorusuna yanıt aramaktır. Atomculara göre varlık söz konusu olduğunda iki temel ögeden, “dolu olan” (var olan/içlik⁹/atom) ve “boş olan”dan (var olmayan/hiçlik/boşluk) bahsetmek gerekir. Atomların içinde hareket ettikleri “boşluk”, en az atomlar kadar gerçektir. Doğada var olan tüm nesnelere (yani çokluk) -kavramsal kökeni *a-tome* (bölünemez) olan- atomlardan (*atomos* ya da *atomon*) oluşur. Atomlar, kendilerinden daha küçük parçalara bölünemez olan temel parçacıklardır. Onların varlığa geliş ya da yok oluşları diye bir şey söz konusu değildir. Tıpkı Parmenides’in varlık anlayışında olduğu gibi evrenin yapı taşı olan atomlar, ezeli ve ebedi gerçekliklerdir. Ne kavramsal ne mantıksal ne de fiziksel olarak atomlardan daha küçük bir şey düşünülebilir. Varlık, atomların bir araya gelişi ve birbirlerinden ayrılışı ile oluşur. Bu bir araya geliş ve ayrılış bir dış etki (zihin

⁹ Capelle, *Sokrates’ten Önce Felsefe (Fragmanlar Doksograflar)*, Cilt 2, s. 150. (Çevirenin burada yer alan dipnotuna göre Almancada “yokluk”, “hiçlik” anlamına gelen “*Nichts*” sözcüğünün başındaki “N” harfinin kaldırılmasıyla, aslında bir anlamı olmayan ancak “varlık” anlamında kullanılabilen olan “*Ichts*”, “içlik” kavramı türetilmiştir.)

ya da *nous*) tarafından verilen değil de kendi özlerinde sahip oldukları hareket ile olmaktadır. Atomların bu sürekli hareketleri sonucu çarpışmaları söz konusu olur. Bu çarpışmalar ile şeklen birbirini tamamlayan atomlar birleşir ve cisimleri oluştururlar. “Doğadaki her şey, maddenin bölünemez parçacıkları olan bu bileşensel öğelere indirgenebilir. (...) Öyleyse, gerçekten var olan, “atomlar” veya “madde” olup, dış dünyadaki çokluk görünüşten başka bir şey değildir.”¹⁰

Demokritos’a göre bilgi de doğal olaylar gibi atomların çarpışması sonucu oluşur. Bilgi, bu çarpışmanın özel bir türüdür. Bu çarpışma sonucu iki tür bilgi ortaya çıkar: “gerçek” bilgi ve “karanlık (yalancı)” bilgi. Bu bilgiler, ancak atomların sahip olduğu niteliklerin açıklanmasıyla anlamlandırılabilir. Bu nedenle Demokritos’un, atomların niteliklerinden ne anladığının ve onları nasıl sınıflandırdığının bilinmesi gerekir. “Demokritos nesnelere niteliklerini iki öbeğe ayırır. Bunlardan biri, nesneyi oluşturan atomların niteliklerinden doğrudan türeyen -biçim, büyüklük, ağırlık, sertlik/içine girilmezlik ve devinim gibi birincil- nitelikler, öbürüyse gerçekte nesnenin taşımadığı, ancak onun atomlarının insanın duyu organlarını etkilemiş biçiminden dolayı var oldukları izlenimi uyandıran -renk, tat, sıcak, soğuk gibi ikincil- niteliklerdir.”¹¹ Demokritos’a göre -zannedilenin aksine- atomlar niteliksiz şeylerdir. “Atomların niteliksiz olduğunu öne sürmek, onları fiziksellikten dışlar, Pythagorasçı “soyut” atomlara ya da Zenon’un noktalarına dönüştürürdü.”¹² Ayrıca niteliksiz varlıklardan nitelikli varlıkların oluşması da beklenemez. Örneğin boyutsuz olarak düşünülen atomlardan kurulacak, ancak belirli boyutlara sahip olması da beklenecek bir nesnenin varlığı imkansız hale gelecektir. Kısaca varlık niteliksiz olamayacağından, fiziksel anlamda var olduğu söylenen her şeyin, zorunlu olarak nitelik sahibi olması gerekmektedir.

Demokritos’un epistemolojisinde gerçek bilgi, birincil niteliklerin bilgisidir. Ancak insan bu türden bilgiye uzaktır. Her bir şeyin nasıl olduğunu anlamak, ulaşılabilir bir şey değildir. Karanlık bilgi ise ikincil niteliklerin bilgisidir. Buna göre, algılanabilen

¹⁰ Cevizci, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, s. 64.

¹¹ Denkel, *İlkçağ’da Doğa Felsefeleri*, s. 82.

¹² A.g.e., s. 79.

cisimlerden çıkan akıntılar duyu organlarımıza çarpar ve oralarda bir imge (suret) oluştururlar. Ancak algılar gerçek bilgiyi veremez; bu nedenle algısal bilgi aşağı düzeyde bir bilgi olmak durumundadır. Capelle'in belirttiğine göre, Demokritos bu noktayı *Kanıtlar* adlı eserinde şöyle vurgular:

Gerçeklikte hiçbir şeyi hakikate uygun şekilde idrak edemeyiz, tersine sadece bedenimizin o andaki durumuna uygun olan ve bedenimize nüfuz ederek ya da karşı koyarak algı imgeleri haline dönüşen şeyleri idrak ederiz.¹³

Yine Capelle'in ifade ettiğine göre Demokritos, *Ölçütler* adlı eserinde bu konudaki görüşlerini daha da açar:

Hakiki ve şüpheli olmak üzere iki idrak çeşidi vardır. Görme, işitme, koklama, tat alma ve dokunma şüpheli olana aittir. Hakiki olan ise bundan farklıdır. Nesne, şüpheli idrakın onu algılayamayacağı (göremeyeceği, işitemeyeceği, koklayamayacağı, onun tadını alamayacağı ve ona dokunamayacağı) kadar küçükse, bu noktada hakiki idrak işe karışır çünkü o (hakiki idrak), gerçeğin idrak edilmesi için hassas bir yetiye, düşünme yetisine sahiptir.¹⁴

Demokritos'un epistemolojisinde ve buna bağlı olarak da özneye ilişkin görüşlerinde duyu fizyolojisinin önemli bir yeri vardır. Renk, tat, koku, vb. duyu algılarının, nesnelerin kendilerinde olmayıp bizim tarafımızdan onlara yüklendiğini, dolayısıyla da ancak ve ancak ikincil nitelikler olabileceklerini söyleyen Demokritos'a göre, sözgelimi renk, nesnel geçerliliği olmayan, sadece atomların konumlarından ötürü meydana gelen bir niteliktir. Yani nesne, atomların şekil ve konumlarından dolayı renk kazanmaktadır. Demokritos'un değişik tatlarla ilgili açıklamaları da onun renk öğretisi çerçevesindeki açıklamalarıyla benzerlikler taşır. O, balın kimine acı, kimine tatlı gelmesine dayanarak, ne kendinde acının ne de kendinde tatlının mevcut olduğunu belirtmektedir. Renk niteliği gibi tat niteliği de tamamen atomların dizilişlerine ve düzenlerine bağlıdır. Benzer şekilde ses niteliği de cisimsel bir tözdür. Demokritos, havanın, yayılmasından dolayı, benzer biçimli atomlar halinde kırılarak parçalandığını ve sestten dolayı meydana gelen kırık parçalarla birlikte yuvarlanmaya devam ettiğini öne sürer.

¹³ Capelle, *Sokrates'ten Önce Felsefe*, s. 187.

¹⁴ *A.g.e.*, s. 188.

Maddi şeylerin birincil ve ikincil özellikleri arasındaki fark, bunların, duyu izlenimlerimizin üzerinde bıraktığı etki ile gerçekten sahip oldukları nitelikler arasındaki farktan kaynaklanmaktadır. Buna göre, herhangi bir töze ilişkin renk, sıcaklık, tat gibi izlenimlerde nesnel bir gerçeklik payı yoktur. Başka bir deyişle, duysal olarak algılanabilen şeylerin gerçekliği yoktur, çünkü şeyleri oluşturan atomlar her türlü duysal nitelikten yoksundur. Atomlar sadece bu duysal izlenimlere neden olacak şekilde biçimlenirler. Bu durumdaysa şeylerin gerçeklikte nasıl bir yapıya sahip olduğunun idrak edilmesi, bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

Öte yandan, atomlara -birincil nitelikler olarak- “şekil”, “büyüklük” ve “katılık” niteliklerini yükleyen Demokritos, “ağırlık” niteliğinin, sadece içinde bulunduğumuz evren için geçerli olacağını, evrenin oluşumu sırasında atomların düşecekleri, gidecekleri bir yer veya yön olmadığını, bu yüzden de “ağırlık”ın onlar için birincil bir nitelik olamayacağını savunur: “Demokritos atomların özelliklerini, atomun kendisiyle değil, sadece görünen dünyanın ayrımlarının oluşturulmasıyla ilgili görüyor. (...) Demokritos ağırlığı atomların özsel bir niteliği olarak göstermiyor.”¹⁵ Kendisinden sonra gelen ve atomcu görüşün modern döneme aktarılmasında önemli bir yere sahip olan Epiküros (M.Ö. 341-270) ise, Antikçağda felsefe tartışmalarının odak noktasını oluşturan “değişim” olgusunu açıklayabilmek için, bu niteliklere “ağırlık”ı da eklemiştir. Epiküros, Demokritos’un yaklaşımının bir eksikliği olarak gördüğü bu konuda, nesnelere belli bir ağırlığa sahip olduğunu, bu ağırlığın boşluktan kaynaklanamayacağını ve bu yüzden de atomların ağırlıklarının olması gerektiğini savunur: “(...) madde, ağırlık noktasında atomun ana belirlenimini oluşturan ideal biricikliğini taşır. Dolayısıyla atomlar bir kez tasarım dünyasına konuyorlarsa ağır olmak da zorundadırlar.”¹⁶ Epiküros’a göre atomların çarpışmaları, birbirlerine yaklaşım birbirlerinden uzaklaşmaları için hareket etmeleri ve tüm bu devinimleri gerçekleştirmek için de belli ağırlıklara sahip olmaları gerekmektedir. Şekillerinin etkisiyle bir araya gelen atomlar, böylece nesnelere oluştururlar.

¹⁵ Marx, *Demokritos ve Epiküros’un Doğa Felsefelerindeki Ayrım*, s. 84.

¹⁶ A.g.e., s. 86.

Demokritos ve Leukippos'a göre insan, bedenden ve ona hareket ve canlılık kazandıran ruhtan oluşan bir varlıktır.¹⁷ Tıpkı ateşte olduğu gibi ruh da küre şeklindeki atomlardan oluşur. Demokritos bu atomların pencereden giren ışıklarda görünen toz zerrecikleri gibi olduğunu söylemektedir. Bu benzetmenin nedeni ruh atomlarının her şeyin arasından geçebilmesidir. Nitekim bedene sızıp ona hareket veren bu ruh atomlarıdır. Demokritos'a göre “[b]eden ölünce ruh atomları da dağıldığı için, ruhun ölümsüzlüğünden söz edilemez.”¹⁸

Şimdi, Demokritos ile, nesnenin kimi niteliklerinin (tat, koku, ses, vb.) insandan insana, hatta aynı insanın farklı koşullarda bulunuşuna göre değişmekte olduğu gerçeği, ve “Nesnenin belli bir niteliği, hangi algıya göre doğru kabul edilecek?” sorusunu gündeme getirmektedir. Değişiklikler gösteren bu nitelikler ve onların algıları da bizi “nesnel olan”-“öznel olan” ayırımına götürmektedir. Bu, aslında, Platon'un epistemolojiyi sistematize ettiği *Theaitetos* diyalogunda -farklı bir amaçla da olsa-¹⁹ yapmak istediği şeydir.²⁰

Bir tek nedenin açıklamasını bulmayı, Pers tahtını ele geçirmeye yeğ tutacağını söyleyen Demokritos ve hocası Leukippos, başta fizik olmak üzere psikoloji, etik ve epistemoloji gibi önemli alanlarda, kendilerinden sonra gelen filozoflara büyük bir miras bırakmışlardır. Demokritos, algının koşullara göre değiştiği yönündeki düşünceleri ile kendisinden hemen sonra gelen Protagoras ve Gorgias'ı, ardından da Pyrrhon'un kuşkucu okulunu hazırlamıştır. Aynı zamanda duyusal algı öğretisiyle “(...) o, Protagoras'a ve onun insan davranışı kuramına yanıt vermeye çalışıyordu.”²¹ Bilgi konusunu felsefî bir sorunsal olarak ilk kez ele alan Demokritos'un felsefe tarihine yaptığı en özgün katkılardan biri olan (birincil-ikincil) nitelikler ayırımı, ontoloji alanında olduğu kadar epistemoloji alanında da çok önemli bir yere sahiptir. Demokritos bu alanda Platon'u, fizik ve etik alanlarında da Epiküros ve Aristoteles'i

¹⁷ Cevizci, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, s. 68-69.

¹⁸ A.g.e., s. 69.

¹⁹ Platon'un amacı, bu dünyadaki görünüşlerin aldatıcı olduğunu savunmaktır.

²⁰ Denkel, *Düşünceler ve Gerekçeler*, s. 132.

²¹ Copleston, *Felsefe Tarihi, Cilt 1, Yunan ve Roma Felsefesi Bölüm 1a, Ön Sokratikler; Sokrates ve Önemi*, s. 88.

oldukça etkilemiştir. “Demokritos, (...) büyüklük ve şekil gibi gerçekten şeylere ait olduğunu düşündüğü özellikler (birincil nitelikler) ile renk gibi bir uzlaşım konusu, zihnin bir fonksiyonu olarak belirlediği özellikler (ikincil nitelikler) arasındaki ayrımı Platon’dan daha önce yapmıştır.”²² Platon’un epistemolojinin çıkış noktasını ve temel sorunlarını formüle etmesine büyük katkı sağlayan, bilgiyle ilgili her türden çalışmanın kaynağını oluşturan ve “özneye ilişkin olan”ı felsefe tarihinde ilk kez gündeme getiren “[b]u ayırım, 17. yüzyılda Locke’un yaptığı “birincil ve ikincil nitelikler ayrımı”nın özgün temelidir.”²³ Felsefe tarihinin en önemli tikel nesne felsefesinin üreticisi olan Aristoteles de atomculuk ve sofizmden aldığı mirası, Platon’un kavram felsefesi ile yoğurarak başarıya ulaşmıştır. Dahası, “Abdera atom öğretisi, Epiküros ve Lukretius’un aracılığıyla Gassendi ve Bacon’a geçmiş ve modern doğa biliminin doğuşunda yardımcı olmuştur. Demokritos’un etik’i Epiküros’un değiştirdiği şekilde, Montaigne ve Bentham’ın öğretilerinde kendini yeniden gösteriyor.”²⁴ Günümüzün bilimi açısından, modern bilime temel oluşturması ve bu alandaki büyük gelişmelere olanak tanınmasıyla büyük öneme sahip olan Demokritos’un felsefesi, ayrıca Parmenides’in bütünüyle nesnel olarak kabul ettiği görünüş ve gerçeklik çerçevesine öznel olanı da katmış böylece düşünce tarihinde “öznel bakış açısı”na belirginlik kazandıran ilk yaklaşım olmuştur. Kısaca, “[g]örünüşün öznel yorumu Demokritos’la ve onu izleyen bilgibilim geleneğiyle temellenir. Bu gelenek, sonunda modern düşünceye damgasını vurmuştur.”²⁵

²² Hamlyn, “History of Epistemology”, p. 9.

²³ Denkel, *İlkçağ’da Doğa Felsefeleri*, s. 82.

²⁴ Kranz, *Antik Felsefe*, s. 162.

²⁵ Denkel, *İlkçağ’da Doğa Felsefeleri*, s. 87.

2.2. ÖZNE FELSEFESİNDE İLK ADIMLAR: SOFİSTLER VE BİLGİNİN OLANAKLILIĞI PROBLEMİ

Doğa filozofları, Sofistlerden önce, pek de özel bir ilgi göstermedikleri epistemoloji alanında belli başlı kimi görüşler ortaya koymuşlardır. Bu bağlamda bilginin kaynağına ilişkin farklı yaklaşımlar sergileyen presokratiklerden doğa filozofları, doğanın bilgisinin olanaklı olup olmadığı konusunda ise kuşkuya düşmemişlerdir. Hamlyn'e göre:

Batı geleneğinin ilk filozofları olan presokratik filozoflar, öncelikli olarak değişimin olanaklılığı ve doğası ile ilgilendikleri için felsefenin bu dalına özel bir ilgi göstermediler. Bazıları gerçekliğin yapısına dair bilginin bazı kaynaklardan diğerlerine nazaran daha iyi geldiğini düşünse de doğanın bilgisinin olanaklılığını hepsi olduğu gibi kabul etti. Böylece, Herakleitos duyuların kullanımını vurgularken Parmenides ise aklın rolü üzerinde durdu. Yine de hiçbiri, gerçeğin bilgisinin olanaklı olduğundan kuşku duymadı. Bu şüphelerin yükselişe geçişi M.Ö. 5. yüzyılda oldu; Sofistler bunun başlıca sorumlularıydı.²⁶

M.Ö. 5. yüzyılda Yunan topraklarında belirgin bir siyasi ve iktisadi kalkınma gözlemlenir. Bu kalkınmanın en önemli nedeni, hiç şüphesiz güney coğrafya ile, özellikle de Mısır ve Mezopotamya kültürlerinin etkisi altındaki ülkelerle yapılan ticarettir. Bu ticaret sırasında gerek dolaylı gerek dolaysız birçok konuda kültür alışverişi olmuş, böylece yönetimde ve ekonomide ciddi bir kalkınma yaşanmıştır. Ağırılık merkezi Atina olan bu kalkınmanın sonucunda, o güne kadar İonia, Güney İtalya ve Batı Trakya'da gelişen felsefenin merkezi Atina'ya kaymıştır. Yunan düşüncesi en parlak dönemini burada yaşamış, "klasik felsefe" olarak anılan aşamaya erişmiştir. Demokrasi ile tanışan, kalkınan ve gelişen Atina'nın, eğitim sistemindeki yetersizlikler, bilgide ve eğitimde sistematik döneme geçilinceye kadar Sofistler tarafından giderilmiştir. Aynı zamanda "İyi bir yurttaş olmak, iyi bir eğitimle olanaklıdır." düşüncesinden yola çıkarak daha çok bilmek isteyenlerin bilgi talebi de Sofistler tarafından karşılanmıştır.

²⁶ Hamlyn, "History of Epistemology", p. 9.

Mevcut sosyal ortamı, bilgiye ve bilmeye ilişkin iddiaları ile değişim sürecine sokan Sofistler, felsefi düşünceye yaptıkları katkılar bakımından kritik bir konuma sahiptirler.

Sofistlerin felsefeye yaptıkları olumlu katkı genellikle şu üç başlığa indirgenir:
M.Ö. 6. ve 5. yüzyılların doğa felsefesini, vardığı sonuçların çeşitliliği ve birbiriyle tutarsızlığı açısından eleştirmek,
a) İnsanı ve özneliliği felsefe sahnesine sokarak, bilgi ve ahlak değerlerinin bu yönünü vurgulamak,
b) Doğruluk ve erdemin göreceli olduğunu savunarak, Sokrates'in bunların saltık ve değişmez olduğu yönündeki tepkisini hazırlamak.
c) Bu üç olgu Platon ve dolayısıyla da Aristoteles'in tutarlı, kapsamlı, eski görüşleri uzlaştırıcı, insanın doğadaki yeri ve bilgisini belirleyici, bireşimsel dizgeler geliştirmeleri için gereken temel ve ortamı hazırlamıştır.²⁷

Yunan felsefesindeki açıklamaların, mitsel anlatılardan bağımsız, eleştirel ve şüpheli tarzının doruk noktası “sofistlik” akımıdır. Sofistlerin presokratik düşünceye getirdikleri yeni bakış açısı ile felsefede, doğa problemlerinden sonra “bilgi” ve “insan” problemleri de gün yüzüne çıkmıştır. Böylece insanın, sadece var olan değil, aynı zamanda bilme yetisine de sahip olan bir özne olduğu gerçeği ile karşı karşıya kalınmıştır. Sofistler, her şeyden önce, doğa filozoflarından farklı olarak özneye yönelmişlerdir. Doğa filozofları gibi değişimin olanaklılığını ve doğasını incelemek yerine, asıl gerçeklik olarak kabul ettikleri insanı ve onun bilebilmesinin olanaklarını araştırma konusu olarak seçmişlerdir. Sofistler, Herakleitos'un (M.Ö. 540-480) *panthe rei* ilkesinden ve duyuların kullanımına yaptığı vurgudan oldukça etkilenirler. Onlar doğa filozoflarının nesne hakkında yargıya varma çabalarının, bu “sürekli değişim” ilkesinden dolayı güç, hatta neredeyse imkansız olduğunu ifade ederler. Duyuların bilgi edinme sürecindeki öneminin de, her şeyin insana görüldüğü gibi olup bu görünüşlerin de tek gerçeklik olduğunu söyleyerek, altını çizerler. Sofistlerin başını çektiği rölativizm (görelilik) akımı, Herakleitos'un diğer doğa filozoflarına karşı ileri sürdüğü bu iki ana ilkedен beslenir.

M.Ö. 5. yüzyılda Sofistlerle birlikte, yerleşmiş gelenekler ve insan deneyimleri ilk defa eleştirel bir bakış açısı ile karşı karşıya kalır. Önceleri doğanın bir parçası

²⁷ Denkler, *Düşünceler ve Gerekçeler*, s. 129-130.

olarak düşünölen birçok şeyin aslında öyle olmadığı görölmeye başlanmıştır. Sofistler, insanın bilgi edinme sürecindeki etkin rolüne temel oluşturacak, “(...) doğa hakkında bildiğimizi düşündüğümüz şeyin ne kadarı gerçekten onun nesnel kısmıdır, ne kadarı insan zihni tarafından sağlanır?”²⁸ türünden sorularıyla, doğanın gerçekte olduğu gibi bilinip bilinemeyeceği tartışmasını gündeme taşırlar. Sofistlerin bu sorulara verdikleri ortak cevap, Protagoras’ın (M.Ö. 481-420) *Gerçek* adlı eserinde öne sürdüğü “İnsan her şeyin ölçüsüdür.” tezi ile temsil edilir. Bu cevap, Sofistlerin, öznenin bilgi edinme sürecindeki etkinliği ile ilgili görüşlerini ortaya koyar. Platon’un *Theaitetos* diyalogunda (152b) ele alınan bu görüşe göre Protagoras, aynı esintinin üşüyen bir kişiye soğuk, üşümeyen bir kişiye de ılık gelebileceğini belirtir. Ona göre, bunlardan hangisinin doğru olduğunu saptayacak bir ölçüt yoktur. O halde esintinin kendinde soğuk ya da ılık olduğu söylenemez. Aynı esintiye “soğuk” diyen de “ılık” diyen de kendine göre doğru bir şey söylüyorsa doğruluk, yargıda bulunan kişiye göreceli olmaktadır. Evrensel bir doğruluk ölçütünden bahsedilemeyen bir yerde “doğru”nun ölçüsü, algılayanın kendisinden başka bir şey değildir. Bu durumda önermenin doğruluğunun “kanıtlanması”ndansa ancak başkalarına “onaylatılması” veya başkalarının bu doğruluğa “ikna edilmesi” söz konusu olabilir. İşte Sofistlerin “retorik” sanatına önem vermelerinin en önemli nedeni budur.

Felsefe tarihinde rölativizm akımının öncüsü olan “(...) Protagoras, bireyin her şeyin ölçüsü olduğunu ve şeylerin de tıpkı insana göründükleri gibi olduğunu savunmuştur.”²⁹ Onunla birlikte bu yolda ilerleyen Sofistlere göre, “[m]utlak ve değişmez bir hakikat olmayıp, bilgi ve hakikat, bireyin algılarına, toplumsal, kültürel ve kişisel eğilimlerine görelidir.”³⁰ Sofistler, bu yaklaşımlarıyla, akla dayalı olanın haklı gösterilmesi ve temellendirilmesine işaret etmektedirler. Sahip olduğumuz bilginin ne kadarının akla, ne kadarının algıya, ne kadarının da doğaya ait olduğunu sorgulamak, bizi bilginin ölçütünün ne olduğunu düşünmeye yönlendirdiği kadar, insan merkezli bir epistemolojinin başlangıcına da götürmektedir.

²⁸ Hamlyn, “History of Epistemology”, p. 9.

²⁹ Cevizci, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, s. 81.

³⁰ A.g.e., s. 81.

Her konuda ve her koşulda görüş belirtebilme becerisine -kimilerine göre de hatasına- sahip olan Sofistlerin, yaratmış oldukları kimi etkiler açısından epistemoloji ve özne felsefesi gibi önemli alanların başlangıcında anılmaları çeşitli tartışmalara yol açabilmektedir. Hiç kuşku yok ki kent kent dolaşarak para karşılığı ders veriyor olmaları veya sistemli düşünürler olamamaları, bu tartışmalarda büyük paya sahiptir. Buna karşın, “Sofistler, doğa (*physis*) ile toplumsal yasa (*nomos*) ayrılığını felsefi soruşturmanın gündemine sokmuşlardır.”³¹ Bu da kendilerinden önceki felsefi geleneğin bir eksikliği olarak görülmekle birlikte, gelişme sürecindeki düşünceye yaptıkları en değerli katkılardan biri olarak gösterilebilir. Bundan sonra özellikle Sokrates ile yapılacak tartışmalar, felsefi düşüncede insan ürünü olanla doğal olan arasındaki sınırı çizmek açısından oldukça verimli ve hatırı sayılır görüşlere kaynaklık edecektir.

Dış dünyanın varlığı ve bilgisi üzerine öne sürdükleri tezler ile özne felsefesinin öncülerinden olan Sofistler, düşüncenin en önemli araçlarından biri olan şüpheyi zihinlere düşürmüş, Antik Yunan aydınlanmasına giden yolu açmışlardır. Onlar aynı zamanda birey üzerinde son derece belirleyici bir etkiye sahip olan dinsel ve toplumsal kurumları eleştirerek, sosyal yaşamı, düşünceyi ve hatta edebiyatı içine alan geniş bir etkinlik alanı üzerinde derin izler bırakmışlardır. Nitekim:

Herodotos, Protagoras’ın fikirlerini yeniden ortaya koyar, ikinci büyük Grek tarihçisi Thukydides üslupta Gorgias’ın öğrencisidir, Euripides’in dramları Sofist dünya görüşünün bir yankısı haline gelirken Aristophanes bu görüşle şiddetli bir savaşa girer. Öte yandan Sofistlerin rölativizmi ile boğuşarak Sokrates-Platon felsefesi, kendi varlığını bulmuştur.³²

Sofistlerin bu büyük etkisinin en önemli nedeni, hitabet sanatındaki ustalıkları veya ikna yeteneklerinden çok, insanı merkeze alıp, onun bilme yetisinin önemine vurgu yapmalarıdır. Onlar, insana dair yaklaşımlarıyla Yunan aydınlanma çağının en önemli insan çözümlerinden birini sergilerler. Tanrı ve dinle ilgili görüşlerinde, insanı daha etkin bir karar mekanizması olarak öne sürmeleri, son derece özgün bir fikirdir. Sofistler, öznenin tarih sahnesine çıkışını sağlamaları bakımından oldukça önemlidirler.

³¹ Ulaş, *Felsefe Sözlüğü*, s. 1316.

³² Kranz, *Antik Felsefe*, s. 192.

Sofistlerin bir diğerk önemi de modern felsefede -farklı bir boyutta da olsa- tekrar ele alınacak olan şüpheli bakış açısının yaratıcıları olmalarından gelmektedir.

Bu (kuşkucu) uslamamalar, M.S. 1. yüzyılda Aenesidemos, 2. yüzyılda da Sekstus Empiricus tarafından yazıya dökülmüştür. Kuşkucu uslamamaların Ortaçağ Avrupa'sında giderek hemen bütünüyle ortadan kalktıkları, unutuldukları görülür. Sekstus'un kitabının bir kopyasının bu yüzyıllar boyunca İstanbul'da saklandığı ve 5. yüzyılda Avrupa'ya buradan götürüldüğü biliniyor. 1562'de Latinceye çevrilerek basılan bu yapıt, Montaigne'in kuşkuculuğu Yeniçağ'da etkili yapan ünlü denemesini (*Apologie de Raimond Sebond*, 1580) yazmasına neden olmuştur. Descartes'in bilgi kuramını ve onu izleyen modern felsefeyi bu kuşkucu uslamamalarının yokluğunda düşünmek olanaksızdır.³³

Böylece, epistemolojinin doğuşu ve gelişimine en çok katkıda bulunan Sofistler, bilginin temelinde hem farklı öznelere hem de aynı öznenin farklı koşullarına göre değişmekte olan algıların bulunduğu, bundan ötürü de mutlak, değişmez bir hakikatin bilgisinin olamayacağı doğrultusundaki görüşleriyle kaçınılmaz olarak kuşkucu tavrı benimserler. Sofistlerin geleneklere ve geleneksel bilgiye olan bu septik yaklaşımı, bilgi ve bilen özne ile ilgili her türden çalışmanın gelişimini, zenginleşmesini ve yetkinleşmesini sağlayan başlıca itici güç olmuştur. Öyle ki “bilginin doğası, kapsamı, ön kabulleri, temelini yanı sıra bilgi savlarının güvenilirliğinin incelendiği felsefe dalı”³⁴ olarak göz önüne alındığında, bilginin olanaklılığını savunarak ondan yana dogmatik bir duruş sergileyen epistemolojinin, hesaplaşmak durumunda kalıp güçlü karşı argümanlar geliştirdiği septik tavra, varlığı konusunda çok şey borçlu olduğu ortaya çıkmaktadır.

³³ Denkel, *Düşünceler ve Gerekçeler*, s. 134.

³⁴ Hamlyn, “History of Epistemology”, pp. 8-9.

2.3. BEDENE BAĞIMLI RUH OLARAK ÖZNE: ARİSTOTELES'İN ÖZNE ANLAYIŞI

Descartes'in özne felsefesine giden yolda Aristoteles'in (M.Ö. 384-322), özellikle de "ruh" üzerine geliştirmiş olduğu görüşlerinin, gerek doğrudan gerek dolaylı olarak büyük bir değere sahip olduğunun titizlikle vurgulanması gerekir. Nitekim felsefe tarihinde özneye ilişkin ilk sistematik görüşler Aristoteles tarafından ortaya konmuştur. Platon'un tek gerçeklik olarak *ideaları* belirlemesi, özne konusunda birtakım güçlükler yaratır. Bu çerçevedeki bilme sürecinde özneye düşen pay, idealar teorisi ile büyük ölçüde azaltılmıştır. Aristoteles'in *idealara* olan yaklaşımı ve *idea* anlayışında yaptığı değişiklikler, öznenin bilme konusundaki iddiasını ortaya koyması bakımından önemlidir. Aristoteles, bunun yanı sıra Ortaçağ filozofları aracılığıyla modern dönemdeki "kimlik teorisi" tartışmalarına da büyük katkılarda bulunur. 17. yüzyıl her ne kadar Aristoteles felsefesinin çöküşü olarak nitelendirilse de bu yüzyılın başarısı, Aristoteles felsefesi ile hesaplaşma çabalarının başarılı olmasına bağlıdır.

Aristoteles, tüm Antik ve Skolastik düşünce üzerinde büyük etkiler yaratacak olan psikoloji çalışmalarını *Ruh Üzerine (De Anima)* adlı eserinde toplamıştır. Bu eserin birinci bölümünde ruhun özünün ve niteliklerinin araştırılması, iki bakımdan gerekli görülür. Bunlardan ilki, ruhun sahip olduğu kesinliktir. Aristoteles'e göre ruh, hayvan cinsinin en önemli ilkesidir. Ruhun incelenmesinin bir diğer gereği ise onun bilgisinin, diğer şeylerin bilgisine nazaran daha hayranlık uyandıracak bir yapıya sahip olmasından ve öneminden kaynaklanmaktadır. Ruhun bilinmesi, tabiatın bilinmesine de önemli katkılar sağlayacaktır. Ruhun özünün ve niteliklerinin bilinmesi ise onun bedenle olan ilişkisi açısından ele alınmasını gerektirmektedir.³⁵

Ruhla ilgili araştırmaların kökenine bakıldığında, Aristoteles'ten yaklaşık bir yüzyıl önce, Empedokles tarafından ortaya atılan görüşlerle karşılaşmaktadır. Empedokles'e göre ruh (*noema*), insanın kalbinin etrafında dolaşan kandır. Bir doğa filozofu olan Empedokles, ruhun tüm duygulanımlarını da bu bağlamda açıklar. Örneğin ona göre öfke, Aristoteles'in de belirttiği gibi, "(...) kalbin çevresindeki kanın

³⁵ Aristoteles, *Ruh Üzerine*, 402a5.

kaynaması veya sıcak kanın kaynamasıdır.”³⁶ Ruhü betimlemeleri açısından fizikçi ile diyalektikçinin yaklaşımlarını karşılaştıran Aristoteles’e göre ev olgusunu, meydana geldiği malzemelerden (taş, tuğla, toprak, vb.) oluşan bir yapı olarak tanımlayan - Empedokles gibi- bir fizikçinin, ruhu da bu şekilde tanımlaması doğaldır. Ancak, bir diyalektikçi için ev, “(...) rüzgarların, yağmurların, sıcaklıkların neden olduğu zarara karşı koruyucu bir barınaktır.”³⁷ Bunun gibi, diyalektikçi için ruhun bir duygulanımı olarak öfke ise “(...) hakarete tepkide bulunmak isteği veya bu tür bir şeydir (...)”³⁸

Şimdi, beden ve ruhla ilgili benzer yaklaşım biçimlerine Antik dönemde sıkça rastlamak mümkündür. Aslında Antikçağın geneline yayılmış olan beden-ruh yaklaşımı bu türdendir. Buna göre ruh, bedenden bağımsız olarak var olamaz. Buna yakın görüşler Aristoteles için de geçerlidir. Ona göre ruh, bir madde olan bedeni hareket ettiren, bu hareketleri bir ereğe doğru yönelten, yine bu hareket ve değişimler içinde kendini olgunlaştırıp gerçekleştiren ve ona egemen olan formel güçtür. Aristoteles, Platon’un tersine, madde ve formun bu dünyada ve birlikte olduğunu savunur. Bu doğrultuda beden ve ruhun bir bütün olduğunu, ruhun bedenden ayrı düşünülemeyeceğini söyler. Öyle ki ruh, beden hem maddesel hem formel hem de ereksel nedenidir. Bunun yanı sıra ruhun etkilendiği duygulanımlar (öfke, cesaret, istek, vb.) beden var olmadan açığa çıkamamaktadır. Her şeyden önemlisi de ruha özgü gibi görünen düşünme eylemi, imgeleme (*phantasia*) eyleminin bir türü olarak duyulamadan ve dolayısıyla bir bedenden bağımsız olarak düşünülemez, “[ç]ünkü (...) kavramın var olması istenirse, belli bir maddede gerçekleşmesi zorunludur.”³⁹ Aristoteles ruhla beden ilişkisini, tunc bir küreyle ona teğet olan bir doğrunun ilişkisine benzetir. Buna göre eğer soyut doğru, somut küreden ayrı olsaydı ona dokunamaz, ikisi arasında bir etkileşim olamazdı. “Gerçekte doğru, (cisimden ç.n.) ayrılamaz; çünkü daima cisimle birlikte verilmiştir.”⁴⁰ İşte doğru gibi soyut şeylerin, sürekli olarak küre gibi somut olanlarla birlikte verilmesi

³⁶ A.g.e., 403b.

³⁷ A.g.e., 403b5.

³⁸ A.g.e., 403a30-403b.

³⁹ A.g.e., 403b.

⁴⁰ A.g.e., 403a10-15.

ve onlar olmaksızın anlaşılabilmesi gibi, bedenden ayrı bir ruh fikrinin de hiçbir geçerliliği yoktur. Aksi takdirde ruhun hiçbir yaşamsal fonksiyonu olmazdı.

Öte yandan bedenden ayrı var olma yetisinin ilk ve en kapsamlı ele alınışı Descartes tarafından gerçekleştirilmiştir. Descartes'ın zihin-beden (etkileşimi) problemini de doğuran iki tözlü metafiziksel yaklaşımı, kendisinden önceki dönemde rastlayamayacağımız kadar özgündür. Ne Antik ne de Skolastik dönemde, onun “özne olmak”tan anladığı şeye rastlanabilmektedir. Ancak, onun bu konudaki fikirlerine temel oluşturduğu düşünülebilecek görüşler, Aristoteles'in konseptüalist (kavramsalcı) yaklaşımında bulunur. *Ruh Üzerine* adlı eserinde Aristoteles'in, yukarıda da vurgulandığı gibi, maddeden bağımsız bir kavram fikrine karşı çıktığı görülür. Dolayısıyla Aristoteles ve onu destekleyen düşünürler, bedenden ayrı bir ruh fikrine karşı çıkarlar. Onlara göre her türden duygu ve düşünce, bedenin aracılığı olmaksızın var olamaz. Nitekim “Homeros'tan Aristoteles'e kadar, zihinle beden arasındaki ayrım çizgisi, bir şekilde çizildiği zaman, zihinle beden arasındaki sınır, duyu algısıyla ilgili süreçler beden tarafına yerleştirilecek şekilde çekilmişti.”⁴¹ Bu da içsel yaşamdaki olaylar ile dış dünyadaki olaylar arasında ayrım yapmayı olanaksız kılar. Bu, aynı zamanda, Antik felsefede zihin-beden probleminin olmayışının da nedenidir. Oysa, Descartes felsefesinde, tam tersine kuşkulama, anlama, onaylama, yadsıma, isteme, reddetme, tahayyül etme, hissetme ve hatta duygulanma gibi düşünme çeşitlerinin zihinsel birer eylem olmalarının yanı sıra, zihnin de bedenden ayrı bir töz olmasından ötürü, düşünmenin bir beden olmadan da var olabileceği savunulur.

Descartes'ın modern özne anlayışı ile Aristoteles'in özne anlayışı arasındaki en temel fark, beden ve ruhun birbiriyle olan etkileşimlerinin iki filozofça farklı ele alınışdır. *Ruh Üzerine*'nin “Kendi Kendine Hareket Eden Ruh Teorisinin Eleştirisi” başlıklı bölümünün ilk satırında “(...) gerçekte, hem ruhu kendiliğinden hareket eden, ya da kendiliğinden hareket etmeye yetenekli şey diye tanımlayanlar gibi, onun cevherini tasarlamak yanlıştır, hem de ruhun hareket etmesi tümüyle imkansızdır.”⁴² diyen Aristoteles, Descartes'ın yaptığı gibi bedensel tözden ayrı bir zihinsel töz fikrini

⁴¹ Matson, “Why Isn't the Mind-Body Problem Ancient”, p. 101.

⁴² Aristoteles, *Ruh Üzerine*, 406a.

kabul etmediğini açık açık dile getirirken ruh-beden ilişkisi üzerine kendi bakışını netleştirir:

(...) biçimsel cevher *entelekhia*dır (yetkin fiil); o halde ruh, -bilkuvve (güç halinde) hayata sahip olan- bir cismin *entelekhiası*dır. Fakat *entelekhianın* iki anlamı vardır. O bazen bilim, bazen de bilimin uygulaması gibidir. Böylece ruhun, bilim gibi bir *entelekhia* olduğu açıktır; çünkü uyku da, uyanıklık da ruhun (bedende ç.n.) varlığını gerektirir. Uyanıklık, bilimin uygulaması gibidir ve uyku, uygulamasız bilime sahip olmaya benzer. (...) her ruh türüne uygulanabilir genel bir tanım formüle etmek zorundaysak, ruhun, doğal ve organize olmuş doğal bir cismin ilk *entelekhiası* olduğunu söyleyeceğiz. –Bu nedenle ruh ve bedenin tek bir şey olup olmadığını araştırmak zorunda değiliz; aynı şekilde bunu ne bal mumu ve iz için; ne de genel olarak herhangi bir şeyin maddesi ve biçimi için yapamayız. (...) ruhundan ayrılan beden değil de; hala ona sahip olan beden, bilkuvve yaşayabilir.⁴³

Aristoteles'e göre ruh, beden hareket kaynağıdır ama bedenle olan etkileşiminde ona sadece hareket veren bir yapı olarak karşımıza çıkmaz. Aristoteles'e göre ruh, üç tabakalıdır ve her bir tabakada insana özgü olana doğru yönelir. Ruhun ilk tabakası "bitkisel" olan yanı temsil eder. Bu yan mekanik ve kimyasal değişimleri biçimlendirir; doğma, büyüme, beslenme ve üremeyi sağlar, bedene can verir. Ruhun ikinci tabakası - haz ve acı duyularına göre- isteyen ruhtur. "Hayvani" ruh denen bu yan, insanın kendiliğinden hareket etmesini, istemede bulunmasını ve duyumlamasını sağlar. Ruhun son tabakası ise "insani" ruhtur. Ruhun bu yanı tek tek duyuları birleştirip genel bir algı oluşturan, bu genel algılardan da düşünce üreten, akıl sahibi bir yandır.⁴⁴ O halde akıl, insanda saf bir şekilde istemeden düşünceye ve bilgiye giden sürecin mekanı olduğu için insan ruhuna özgü bir formdur ve onun karakteristik ayrımıdır. Aristoteles insanda iki tür aklın bulunduğunu söyler. Bunlar "etkin" ve "edilgin" akıllardır. Etkin akıl, aklın kendi kendine çalışması ile oluşur. Her insanda bir ve aynı olan "etkin akıl", meydana gelmemiştir ve yok olmayacaktır. "Edilgin akıl" ise kendi kendine işlemeyen, beden aracılığıyla elde edilen duyu verilerini işleyip biçimlendiren akıldır. Tek tek insanlar için geçerli olması nedeniyle bu akıl, bağlı olduğu bireyde ortaya çıkar ve onunla yok olur.⁴⁵ Tam da bundan ötürü Aristoteles ruhun ölümsüzlüğü fikrine karşı

⁴³ A.g.e., 412a20-412b25.

⁴⁴ Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s. 78.

⁴⁵ A.g.e., s. 79.

çıkar. İnsan yalnızca yaşadığı sürece bir beden ve ruh sahibi olabilir ve bilme denen şey, duyuları ve dolayısıyla bir bedeni zorunlu kılar.

Demek ki Antik dönemde Aristoteles ile kavramsal açıdan en üst düzeyine ulaşan ruh-beden sorunsalı bağlamındaki özne yaklaşımı, zihinsel bir etkinlik olan bilmenin beden olmaksızın mümkün olamayacağını ileri sürerek modern özne anlayışından oldukça farklılaşmaktadır.

Aristoteles'in modern döneme kadar uzanacak olan bu görüşleri, modern filozoflardan önce, üstelik daha da yoğun bir şekilde Ortaçağ filozoflarını etkiler. Gerek Avrupa'da gerekse İslam dünyasında bu etkinin büyük felsefi düşünceler doğurduğu bilinmektedir. Özellikle Skolastik dönemde hem Arapçadan hem de Yunancadan yapılan çevirilerle oldukça geniş bir Aristoteles arşivi oluşturularak, onun eserlerinin yanı sıra Müslüman filozoflar tarafından yazılan "şerh"ler (yorumlar) aracılığıyla da düşüncenin hızlı bir şekilde gelişmesini ve ilerlemesini sağlayacak malzeme ortaya çıkarılır. Bu dönemde genel olarak "Tanrıyı anlamanın yolu, öncelikle onun yarattıklarını anlamaktan geçer." görüşü egemenlik kazanır. Evreni ve insanı tanımak, onların sahip olduğu gizemi çözmek, Tanrıya yaklaşma ve hatta ulaşmanın bir yolu olarak düşünülür. Bu anlayıştan yola çıkılarak, öncelikle Tanrıyı ve dinin dogmalarını anlaşılır kılmak için, kapsamlı evren görüşleri ve insan çözümlenmeleri ortaya atılır. İnsana ilişkin olarak geliştirilen düşüncelerde de tıpkı diğer konularda olduğu gibi Aristoteles'in görüşlerinin etkili olduğu açıkça görülür. Bu da Aristoteles'in beden-ruh anlayışının Ortaçağ boyunca çeşitli yönlerden irdelendiği anlamına gelmektedir.

2.4. TANRI İLE İLİŞKİNDE ÖZNE: SKOLASTİK FELSEFEDE ÖZNE YAKLAŞIMI

Tanrısal olanı anlamaya yönelen Ortaçağ filozofları, Descartes'tan yüzyıllar önce, düşünceye ve zihne ilişkin önemli düşünceler ortaya koymuşlardır. Aynı konuya ilişkin olarak modern dönemde ileri sürülen görüşlerle bu düşünceler karşılaştırıldığında, aralarında çok da fark olmadığı, hatta modern dönemde geliştirilen görüşlerin Ortaçağdakilerin hemen hemen bir tekrarı olduğu fark edilecektir. Özellikle özne konusunda ortaya konulan savlar bakımından bu iki dönem arasında büyük benzerlikler yakalanmasına rağmen, yine de Ortaçağın modern felsefedeki gibi bir özne felsefesi yaratamadığı görülmektedir. Bunun nedeninin anlaşılması içinse Skolastik felsefenin insana ve onun bilgiyle olan ilişkisine yönelik yaklaşımının incelenmesi gerekir.

“Tarih boyunca zihin filozofları ‘dışa yönelenler’ ve ‘içer yönelenler’ olmak üzere iki ana gruba ayrılırlar. İçer yönelen filozoflar⁴⁶ insan zihninin doğasını anlamının yolunun, kişinin kendi içerine yönelmesi ve içgözlemsel bilinç fenomenine dikkat kesilmesi olduğuna inanırlar. Dışa yönelen filozoflar⁴⁷ insanın gözlenebilir davranışlarından başlar ve başkalarının zihinsel kapasiteleri, durumları ve aktivitelerine atıfta bulunduğumuz kriteri sorgularlar.”⁴⁸ İçgözlemsel bakışın geçerliliğine inanan filozoflardan biri olarak Aurelius Augustinus (354-430) aynı zamanda, Ortaçağın insana ve evrene bakışını karakterize eden, dahası Descartes'ın öznesine en çok katkıda bulunan görüşlerin de sahibidir. Bir Patristik dönem filozofu olmasına rağmen görüşleriyle Skolastik felsefeye büyük katkılar sağlamıştır. *Akademicalara Karşı (Contra Academicos, yay.y. 386)* adlı eserinde doğru bilginin ve buna ulaşmanın mümkün olduğunu belirten Augustinus, bir zamanlar kendisinin de içinde bulunduğu şüphecilere karşı net bir tavır sergiler. Ona göre algılar, yaşantılar, vb. bir beden ve ruhun olduğunun kanıtıdır. Ruhun bir ve bedenin her yerinde olduğu sonucuna ulaşan Augustinus, Descartes'tan yüzyıllar önce şüphenin önemini vurgulamış, Descartes gibi şüphe etmekten yola çıkarak varlığa ulaşmıştır. Augustinus,

⁴⁶ Descartes, David Hume ve Augustinus gibi filozoflar.

⁴⁷ Aristoteles, Thomas Aquinas ve Ludwig Wittgenstein gibi filozoflar.

⁴⁸ Kenny, *Medieval Philosophy*, p. 214.

“Akademyacılığı” meslek edindi ve her Őeyden kuşkulanmaya başladı. Ama bu etkiden kendini hemen kurtardı; hatta bu konuda ortaya koyduğu dűřünceleriyle Descartes’ın daha kesin bir biçimde dile getirdiği *cogito ergo sum*un da öncüsü oldu: “Kendi kendimle, ben olduğum, var olduğum, varlığını bildiğim ve sevdiğim o kadar kesindir ki, bu kesinlik Akademyacıların tüm itirazlarını ortadan kaldırır. Őöyle diyecekler belki bana: Ya eđer yanıldıysan? Eđer yanılıyorsam (*sifallor, sum*) varım demektir; var olmayan yanılmaz da; yanılıyorsam, varım öyleyse. Yanıldığım takdirde var olduğuma göre, var olduğuma inanma konusunda artık nasıl yanılabilirim?”⁴⁹

Augustinus, *Üçlü Birlik Üzerine*’de (*De Trinitate*, yay.y. 400-416) “Kutsal Üçleme’ye dayanarak insan zihnini bellek, anlama yetisi ve istenç olarak üçe ayırmış; tıpkı Hıristiyan öğretisinde her üçü de Tanrının bizzat kendisi olmasına karşın Baba, Ođul ve Kutsal Ruh’un birbirinden ayrılması gibi bellek, anlama yetisi ve istencin de birbirinden ayrılması gerektiğini savunmuştur.”⁵⁰ Augustinus’a göre ussal yargılama ve entelektüel dűřünme gibi zihinsel yetilerimiz içsel yanımızı oluştururken, algılama yetimiz de dışsal yanımızı oluşturur. Ancak ruh ve beden arasında zannedilenden çok daha sıkı bir bađ vardır. Öyle ki, sadece beden değil, ruhun da birçok yönü dışsal yanımıza bağlıdır. Buna göre bedenimiz beř duyu ile algılamaktadır. “Augustinus ‘görme’yi model duyu olarak alır. Ona göre bir Őeyi -bir kaya ya da bir alev-gördüğümüzde göz önünde bulundurulması gereken üç Őey vardır: görülen nesne, nesneyi görme olayı ve üçüncüsü de Augustinus’un ‘*intenio animi*’ dediği, nesne üzerindeki zihinsel odaklanışımızdır. Augustinus’un bize anlattığı üçüncü unsur, yalnızca zihne uygun dűřmektedir. Ona göre göz, beden bir parçası olduğu için, ‘görme’ sadece bedensel bir duyum olarak adlandırılır.”⁵¹ Oysa görmenin -ve diğer tüm algıların- zihinsel bir boyutunun da olduğu unutulmamalıdır. Kısacası görme örneğindeki gibi, tüm algılarımızın ya da dışsal yanımızın, bedenle olduğu kadar zihinle de ilişkili olduğu göz ardı edilmemelidir. Öte yandan duyum, bilgi elde etme yollarından, bilginin kaynaklarından birisidir ama tek yolu, tek kaynağı değildir. Görmeyen bir kişinin, sorarak da bilgi edinebileceği açıktır. Tüm bunlardan hareketle Augustinus doğrunun ve doğru bilginin var olduğunu ve bunun elde edilebileceğinden şüphe etmemek gerektiğini savunur.

⁴⁹ Babür-Çotuksöken, *Ortaçağda Felsefe*, s. 68.

⁵⁰ Ulaş, *Felsefe Sözlüğü*, s. 131.

⁵¹ Kenny, *Medieval Philosophy*, p. 215.

Augustinus'un ölümünden elli yıl sonra dünyaya gelen Anicius Manlius Boethius (480-524), özneye ilgili çalışmalara hatırı sayılır katkılarda bulunan bir filozoftur. Boethius, *Felsefenin Tesellisi* (*Consolatione Philosophiae*, yay.y. 523) adlı eserinde bilginin yapısını, bilen özneye bilinen nesnenin arasındaki ilişkiyi, bilginin oluşum sürecini ve Tanrının bu süreçteki rolünü sorgular. Yaşamının uzun bir dönemini Platon'un ve Aristoteles'in felsefelerini incelemeye ayıran ve bu felsefeleri uzlaştırma çabasıyla geçiren Boethius, onların felsefi görüşlerinin Ortaçağ düşüncesine bir yansıması olan "tümeller tartışması"nda da bu çabaya uygun bir duruş sergiler. Boethius "(...) tümellerin kendi başına birer gerçekliği olamayacağını savunur; çünkü ona göre tümeller birey grupları için ortakdır, kendi başına birey olamazlar, hele duyularla algılanabilir tözler hiç olamazlar."⁵² Öte yandan, ona göre tümeller, sadece zihinde yer alan kavramlar olsalardı ve hiç birinin nesnel bir karşılığı olmasaydı, zihin bunları düşündüğünde hiçbir şey düşünmemiş olacaktı; o halde tümeller, insan bilgisiyle ilgili olan ve gerçekliğe karşılık gelen düşünsel terimler olmak zorundadırlar.⁵³ İnsanın bilgiyle olan ilişkisini ise Boethius *Felsefenin Tesellisi*'nde şu sözlerle ifade eder:

(...) bilinen her şey kendi özgün gücüne göre değil, onu bilenlerin bilme yetisine göre bilinir. Kısa bir örnekle bunu açıklayayım: Bir cismin yuvarlaklığını görerek başka, dokunarak başka algıların. Gözler belli bir mesafede kalıp yansıttığı ışıkla bütünü bir kerede ve aynı anda algılar. Oysa dokunarak küreye yakından temas ederiz ve hatlarının çevresinde gezinerek kısım kısım yuvarlaklığını algılarız. Aynı şekilde insanı da duyularla başka, imgelemeyle başka, akılla başka, zekayla başka türlü kavrarız. Çünkü duyular insanın maddeden oluşan biçimini algılar, imgelem ise maddeyle bağlı olmaksızın sadece biçimi algılar. Akıl bunun da ötesine geçer ve tek tek bireylerin hepsinin ait olduğu tümelin ışığında, insan türünü görür. Anlama gücü ise gözünü daha yükseğe çevirir ve dünyanın sınırlarını aşarak zihnin berrak görüşüyle o en saf biçime bakar.⁵⁴

Descartes'tan yüzyıllar önce yaşayan ancak neredeyse onun diliyle konuşmuş olan Boethius, bilgi edinme sürecindeki ağırlıklı rolü nesnedense özneye vermeyi seçer. Onun Tanrıya göre yaptığı zihin çözümlemesi bağlamındaki özne, Tanrıya göre kavranan bir öznedir. Buna göre öznenin bilgi edinmesi, duyum (*sensus*), imgelem

⁵² Babür-Çotuksöken, *Ortaçağda Felsefe*, s. 104.

⁵³ *A.g.e.*, s. 104.

⁵⁴ Boethius, *Felsefenin Tesellisi*, 5. Kitap, Düzyazı 4, 75-90.

(*imaginatio*), akıl (*ratio*) ve anlama (*intelligentia*) yetileriyle gerçekleşir.⁵⁵ Ancak anlama yetisi, tüm diğer yetilerin üstündedir ve tanrısal düzeyde bir bilme yoludur. Bundan ötürü “[i]nsan da bu yeteneği ile kendini tanıyabilir, bilebilir, (...) kendi kendisinin bilincinde olabilir.”⁵⁶ İşte bu yüzden, Boethius’un özneye ve onun bilme sürecindeki etkinliğine ilişkin görüşlerini, kendisinden yaklaşık on yüzyıl sonra yaşamış olan Descartes’in görüşlerinden ayırmak iyice olanaksızlaşır.

Modern özneye giden yolda ele alınması gereken Skolastik filozofların en önemlilerinden biri de Thomas Aquinas’tır (1225-1274). Aquinas için *tabula rasa* olarak dünyaya gelen zihin, daha sonra duyumlar yoluyla ilk bilgilerini elde eder. Bu doğrultuda bilginin kaynağının duyumlar olduğunu ileri süren Aquinas, duyumlar, zihin ve maddesel varlıklar arasındaki ilişkiyi açıklamayı insan bilgisini anlamanın tek yolu olarak görür.⁵⁷ Tümel olanı soyutlama yoluyla maddesel olandan ayırma gücü de zihnin en belirleyici yanı olarak ortaya çıkmaktadır.⁵⁸ O halde Aquinas için zihnin asıl ilgi alanı varlıktır.⁵⁹ Aquinas da Aristoteles gibi bir varlık hiyerarşisinden söz eder. Buna göre en alt basamakta cansız varlıklar ve sonra sırasıyla bitkiler, hayvanlar, insanlar ve melekler vardır. En üst basamakta ise düşünme ve varlığın en üst seviyesi olan Tanrı bulunur. Kenny’nin belirttiğine göre Aquinas *Tanrıbilim Tümyapıtı*’nda (*Summa Theologiae*, yay.y. 1266-1273) Aristoteles’in izinden giderek üç farklı ruhu benimser:

(...) bitkilerde bitkisel bir ruh, hayvanlarda algılayan bir ruh, insanlarda da rasyonel bir ruh vardır. İnsanlarda sadece bir ruh vardır, o da rasyonel ruhtur, ancak bu ruh kendi özel entelektüel güçlerine ek olarak, diğer iki ruhun güçlerine benzeyen güçlere sahiptir: gelişim ve üremek için bitkisel güçler ve hayvanların sahip olduğu gibi algılayan ve hareket ettiren güçler. Hayvansal ve rasyonel seviyede iki tür güç vardır, bilişsel ya da bilgi toplayıcı güçler ve istence ya da amaca yönelik güçler. Hayvansal seviyede algılama ve isteme gücü, rasyonel seviyede düşünme ve karar verme güçleri vardır.⁶⁰

⁵⁵ Babür-Çotuksöken, *Ortaçağda Felsefe*, s. 38.

⁵⁶ Çotuksöken, *Ortaçağ Yazıları*, s. 91.

⁵⁷ Babür-Çotuksöken, *Ortaçağda Felsefe*, s. 238.

⁵⁸ *A.g.e.*, s. 240.

⁵⁹ Aquinas, Descartes’in tersine bilgi ediniminde özneye değil de -daha belirleyici bir konumda olduğu için- nesneye ağırlık verir. Anlama yetisi duyumlar üzerinde çalıştığı için zihin, nesnenin aracısız bilgisine doğrudan doğruya ulaşır.

⁶⁰ Kenny, *Medieval Philosophy*, p. 233.

Aquinas'ın bu şekilde belirlediği “rasyonel ruh” kavramının en önemli yanı, modern dönemdeki zihin kavramına göndermede bulunuyor olmasıdır. Aquinas'a göre zihni oluşturan iki temel yeti olan karar verme ve düşünme, insanı hayvanlardan ayıran iki temel özelliktir. Dilsiz olan hayvanlar da insanlar gibi görür, koklar ve hisseder; ama yalnızca insanlar çıkarımsal düşünceler üretir ve rasyonel kararlar alır. İçerdiği tüm bu fikirlere rağmen yine de Thomas'ın geliştirmiş olduğu zihin yaklaşımı, Descartes'taki ve modern dönemdeki “bilinçlilik” anlayışı ile karıştırılmamalıdır. Thomas rasyonel ruhla ilgili olarak görüş belirtirken “bilinç” veya “özbilinç” kavramlarını kastetmemektedir.

Ortaçağın son dönemlerinde Renaissance'ın habercisi olabilecek önemli gelişmeler yaşanır. Bunlardan ilki, temelleri Ioannes Duns Scotus (1265-1308) tarafından atılan “voluntarizm”dir. Voluntarizm, istencin akıl karşısında önceliğini, üstünlüğünü ileri süren görüştür. Buna göre “ (...) insan ilk planda bilen değil isteyen bir varlıktır; insanı bilgiye de mutluluğa da götüren istençtir (...)”⁶¹ Bu Tanrıda da böyledir. Scotus'un voluntarizmine katılan ve savunduğu nominalist görüş ile Renaissance'a giden yolu büyük ölçüde hazırlayan Ockhamlı William (1288-1348), Skolastik dönemin son düşünürüdür ve “(...) bilgi ile inanç arasına giderilemez bir ayrılık koymuştur.”⁶² Böylece dinden bağımsız bir dünya kültürünün ifadesi olan Antik tutumun Renaissance ile yeniden belirmesi olanaklılık kazanırken, bu ortamda “modern özne”yi doğuracak koşullarında önü açılmıştır.

⁶¹ Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s. 155.

⁶² *A.g.e.*, s. 156.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MODERN ÖZNEİN DOĞUŞU VE DESCARTES İLE YETKİNLEŞMESİ

Skolastik dönemin son bulmasıyla birlikte, felsefede ve her alanda Renaissance dönemine girilmiştir. Kelime anlamı “yeniden doğuş” olan Renaissance, Antikçağ düşüncesinin Avrupa kültüründe yeniden gündeme gelmesidir. Renaissance felsefesinin belki de en belirgin yanı, modern felsefeye giden yolun taşlarını döşeyerek koşullarını hazırlamasıdır. Bu dönemin en öne çıkan kavramı “kuşku”dur. Renaissance insanı, yaşamın tüm alanlarında (ekonomi, siyaset, kültür, din ve düşünce gibi) Skolastik izler taşıyan her öğeye kuşku ile yaklaşmıştır. Böylece kurumsal olandan kişisel olana, evrensel olandan ulusal olana, mistik olandan da akılsal olana doğru bir geçiş yaşanmıştır. Dönemin en önemli gelişmelerinin felsefe, edebiyat ve sanat alanlarında ortaya çıkmasının nedeni, özgür düşüncenin önündeki engellerin kalkmasıdır. Mekanik evren anlayışı ve hümanizm aracılığıyla bir özne olarak insan kendisini ve doğayı yine kendi gözüyle değerlendirme yoluna yönelmiştir. Böylece modern özne anlayışının temelleri büyük ölçüde atılmış olup Skolastik dönemin öznesinden tamamıyla farklı bir özneye giden yolun kapıları aralanmıştır.

Hümanizm, mekanizm ve kuşku kavramları, 17. yüzyıl rasyonalizmini ve Descartes’ın özne felsefesini hazırlayan en önemli unsurlardır. Descartes’ın özne felsefesi, öznenin kuşku yöntemini kullanarak eriştiği kendi varlığı temelinde Tanrı ve dış dünya ile ilişkisine ulaşmasına dayanır. Ona göre yöntemli olmak aklın doğru kullanımı için olmazsa olmaz bir koşuldur. Kuşku duymamızın nedeni her ne olursa olsun, Descartes için önemli olan bunun kaynağı (yani Tanrı, kötü cin, duyular, vb.)

değil, kuşku duyma sürecinin aynı zamanda bir çeşit düşünme süreci olmasıdır. O halde kuşku duymak, yani düşünmek, benim varlığıma temel oluşturabilecek bir durumdur ve ben, düşünmeksizin var olamam. Düşünen bir “ben”inin var olduğu fikri, özneyi yaratıcı bir Tanrı ve yaratılmış bir fizik dünyası fikrine de kolayca ulaştırmaktadır.

Özneyi nesne ile ilişkisi içinde anlama geleneği, Descartes’a kadar süregelmiş ve Descartes’ta da devam etmiştir. Ancak Descartes, gerek öznenin nesnesiz, gerekse ruhun/zihnin bedensiz olabileceğini düşünmektedir. Ona göre “ben”, şüphe etme sürecinde “ben” olur ve bununsa bedenle bir bağı yoktur. Beden sadece duyumlama yolu ile zihnin daha iyi çalışmasına yol açar. *Cogito* bütünüyle zihinsel bir süreçten geçilerek edinilmiş bir ilk ilkedir; dolayısıyla düşünen bir töz olan “ben”, ruhsal bir tözdür ve bedenden ayrı bir şeydir. Bunu anlamak, Descartes’a göre, idelerin bilgisine ulaşmayı gerektirir; yani idelerin bilgisine ulaşmaktaki amacım, aslında, kendi “ben”imin bilgisine ulaşmaktır. Kendi varlığının farkındalığında olan ve bu farkındalığın bilgisine sahip olan; başka bir deyişle varlığına ilişkin özbilinç sahibi olan *cogitonun* öznesi, öznelliğine kendi düşünsel sürecinde ulaşır. Bu girişimiyle Descartes, felsefe tarihinde, öznenin, nesnenin varlığına ihtiyaç duymadan, kendi varoluşunu kendi kendisinde temelledirmesi konusunda ve “öznellik” kavramının bir özbilinç durumu olarak felsefi literatüre eklenmesinde gerçek bir öncü konumundadır.

3.1. RENAISSANCE HÜMANİZMİ, MEKANİZM VE KUŞKU

Hegel'e göre Descartes uzun ve tehlikeli bir yolculuktan sonra varılan bir ada gibidir. Ancak Descartes felsefesi ve belki de tüm modern felsefe Renaissance'taki gelişmelerin bir ürünüdür. Bundan ötürü, Descartes felsefesi söz konusu olacaksa Renaissance'taki gelişmeler göz ardı edilmemeli, bu gelişmelerin neler olduğu ve onda ne gibi etkiler yarattığı belirlenmelidir.

Fransızcada “yeniden doğuş” anlamına gelen Renaissance, dar anlamıyla Antikçağ düşüncesinin yeniden doğuşu, geniş anlamıyla ise Avrupa kültürünün gelişim sürecinde bir yeniden doğuş demektir. Renaissance tarihsel olarak 15. ve 16. yüzyılları kapsar. Skolastik dönemin sonuyla başlayan ve 16. yüzyılda Hıristiyanlığa uyarlanmış Aristoteles fiziğinin (geleneksel bilim -daha doğru bir adlandırmayla “doğa felsefesi”- anlayışının) terk edilmesi ile doruk noktasına erişen Renaissance felsefesi de, 17. yüzyılda matematiksel fiziğin (modern doğa biliminin) oluşumunu tamamlaması ile yerini modern felsefeye bırakır. 17. yüzyılın hem bir “bilimsel devrim” hem de bir “yöntem” çağı olarak anılması, vurgulanması gereken bir noktadır. Bu yüzyılda bilim dalları kendilerine özgü konu/sorun alanlarını ve yöntemlerini belirleyerek özerklik kazanmış, böylece de bağımsızlıklarını ilan ederek felsefeden kopmaya başlamışlardır. Yine düşünürlerin yoğun bir şekilde yöntem arayışı içine girdikleri bu yüzyılda, kıtada Descartes tarafından tümdengelimci (dedüktivist) metodoloji ortaya konarken, İngiltere’de de F. Bacon ile tümevarımcı (endüktivist) metodoloji geliştirilmiştir. 17. yüzyılın bir bilimsel devrim ve yöntem çağı olması kesinlikle rastlantı eseri değildir. Öncesinde Renaissance ile Ortaçağ düzeni çözülmüş, Yeniçağ oluşturacak ilke ve düşünceler belirlemeye başlamıştır. Bu başlangıcın çok dinamik ve canlı olması, Renaissance’ın çok ses getiren yeniliklere imza atmasına neden olmuştur.

Renaissance’ın temelleri 14. yüzyılda atılır. Bu yüzyıla kadar tüm Ortaçağ boyunca var olan “evrensel Ortaçağ devleti” artık ayrı ayrı ulusal devletlere bölünmeye başlamıştır. Bunun yanı sıra ekonomideki gelişmeler kilisenin ekonomik gücünü, dolayısıyla da siyasi gücünü kaybetmesine yol açmıştır. Ekonomik ve siyasi güç kaybı, kilisenin gündelik yaşam, kültür ve eğitimdeki etkisinin azalmasıyla sonuçlanır.

Yaşamın tüm alanlarında yaşanan bu değişim ve gelişmeler doğal olarak felsefe alanında da kimi gelişme ve değişimlere yol açar. Bu gelişmelerden en öne çıkanı, Hıristiyan kültürünün ve -görevi kilisenin öğretilerini desteklemek olan- Hıristiyan felsefesinin yerini, kendini arayan ve her türden bağlayıcı öğeden sıyrılmış bir kültür ve felsefeye bırakmasıdır. Bunun sağlanmasındaki en önemli gelişme de deney ve aklın sağladığı doğruları arayıp bulmaktır. Bu dönemde yaşanan bir diğer gelişme ise ortaya atılan düşüncelerin kişiselleşmesi veya ulusallaşmasıdır. Ortaçağda, kimsenin malı olmayan bu düşünceler kilise çevresinde toplanmış ulusların ortak malı idi. Dahası kültürel alanda ileri sürülen her düşünce ürünü, yine ortak bir dil olan Latinceye oluşturulurdu. Renaissance ile birlikte bu durum yerini giderek kişilerle ve uluslarla birlikte anılan düşünce ve yapıtlara bırakmış; bu yapıtlarsa Ortaçağdakinden farklı olarak ulusal dillerde ortaya konmuştur. Renaissance ile ortaya çıkan gelişmelerden bir diğeri de düşünürlerin yan meslek dalları alanında kendini göstermiştir. Ortaçağ düşünürleri aynı zamanda din adamıydı ve bu alanda “yeni” olan bir şey olmadığına inandıkları için araştırmaya yönelmemişlerdi. Renaissance’ta ise bütünüyle özgür yazar, düşünür ve araştırmacılardan oluşan entelektüel kesim, kendisini, “yeniden doğuş”un merkezinde gördüğü için, yeni olanı araştırma ve bulma gereksinimi içinde hissetmiştir.

Renaissance’ta doğruya ulaşma yolu da bu yolun sonunda ulaşılabilecek nokta (amaç) da Ortaçağın tersine birden fazladır. Ortaçağda tek amaç Tanrının birliğine ulaşmak, onu anlamak; bunun için izlenecek yol da iman etmektir. Skolastik yöntem adı verilen bu yolda önemli olansa Hıristiyan dogmalarını akılla işlemek, felsefe ile temellendirmek idi. Bu yolla din ile felsefe uzlaştırılabilirdi. Ancak, Skolastik yöntemin en büyük açmazı, felsefenin inanmaksızın sorgulamak, dinin de sorgulamaksızın inanmak olduğunu göz ardı etmesiydi. Bunun yanı sıra, dinin felsefe ile kavranamayacak sırları olduğu da unutulmuştu. Tüm bunların aksine Renaissance felsefesi insana, evrene ve Tanrıya ilişkin bütün sorunları ele alır, bunları çözmek için çeşitli yollardan faydalanır. Renaissance her anlamda otoriteden kopuşların yaşandığı bir dönemdir. İnsan, artık ağırlık merkezinde olduğu bir dünyada özgür ve özgün (kendine has özellikleri olan) bir bireydir. Ulus devletler de tıpkı insanlar gibi büyük bir topluluğun parçası olmaktan çıkıp, yönetimlerinde bağımsızlıklarını kazanmışlardır.

Böylece düşüncede özgürlüğe ulaşabilmenin koşulu olan bireysel özgürlük de sağlanmıştır.

Renaissance bir girişimcilik ve yenilik dönemidir. Sanattan felsefeye, ticaretten tekniğe, hemen hemen her alanda etkileri görülen bu yenilik ve girişimcilik, doğal olarak kendisini düşünsel ve kavramsal alanda da göstermiştir. Bu bağlamda Antikçağ ve Ortaçağın kavramları, modern düşünceye uygun olarak gözden geçirilmiştir. Doğa, tarih, özne, vb. kavramlar Ortaçağ zihniyetinin karşısında ve Antikçağ düşüncesinin ışığında ele alınmıştır. Antikçağda -Sofistlerin yaklaşımının haricinde- özneye, bilme konusunda nesneye göre daha edilgin bir rol verildiği, Ortaçağda da bu edilginliğin uç boyutlara taşındığı görülmektedir. Bunun yanı sıra doğanın da öznenen farklı bir boyutta ele alınmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim Antik dönemin henüz tam anlamıyla yetkinliğini kazanamamış kavramsal çerçevesinde, bir tanrıça gibi ele alınmış, sırları tam anlamıyla çözülememiş olan doğa, Ortaçağa gelindiğinde öznenin düşüşünün yaşandığı bir dekor olmak durumunda kalmıştır. Bu sahnede insan, önce günaha yönelip daha sonra acı çekerek kurtuluşu umduğu bir yaşamı sergilemekteydi. İşte tüm bunların ardından Renaissance, bir özne olarak insanın doğa ve tarihle olan ilişkisinin yeniden ele alındığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde yapılan coğrafi keşifler ile Batı düşüncesine sadece yeni kıtalar ve denizcilik teknikleri tanıtılmakla kalmaz, aynı zamanda insanoğlu o zamana kadar tanınmamış yönleriyle doğayı yeniden keşfeder. Tüm bunların bir sonucu olarak, felsefe tarihinde Descartes ile anılmaya başlanan zihin-beden (ruh-madde) tartışmalarının modern anlamdaki ilk örnekleri bu dönemde kendini gösterir. Bilen özne ve onun tasarımının konusu olan dünya anlayışı ise ancak Descartes ile net bir şekilde oluşacaktır; çünkü bu tablonun oluşmasını sağlayacak olan, tam anlamıyla 17. yüzyılda ortaya konacak mekanik evren tasarımından ilham almış bir felsefi yaklaşımdır. Kökenleri Demokritos ve Leukippos'a kadar giden mekanistik felsefe, kilisenin öğretisi ile özdeşleşmiş Ortaçağ felsefesine karşı çıkan Renaissance ve modern çağ düşünürlerinin yeni bir bilim geleneği oluşturabilmelerini sağlayacak en önemli etkenlerden biridir. Söz konusu atomcuların nesnelere hareketini açıklamalarında olduğu gibi yeni bilimin de en önemli açıklayıcı ögesi nedenler olacak, modern bilim nedenlerin bilimi olarak ortaya çıkacaktır.

Renaissance’ın Antik dönem düşüncesinden alıp işlediği bir diğer konu, “insan olma sorunu”dur. “İnsanın özü nedir?” ve “İnsanın dünyadaki yeri nedir?” gibi sorulara verilen cevaplar, dar anlamıyla hümanizm fikrini ortaya koyar. Hümanizm, geniş anlamda, modern insanın yeni hayat anlayışını araştıran ve dile getiren akımdır. İlk kez İtalya topraklarında ortaya çıkan hümanizm akımı, dini öğelerden bağımsız bir insan, dolayısıyla dini öğelerden bağımsız bir kültür, bilim ve felsefe yaratmayı amaç edinerek yola çıkmıştır. Renaissance’ın en büyük başarısı, kimliğini, aidiyetini bulmuş, özgürce düşünebilen bir insan anlayışı ortaya koymasındır. Ortaçağın dini karakteri ağır basan, anlamını Tanrı ile olan ilişkisinde bulan insan modeli, dünyaya geldiği sosyal ortamın gereklerini yerine getirmekle yükümlüydü; sosyal konumunu ve geleceğini sorgulamak, tüm sorgulama etkinlikleri gibi ona yasaklanmıştı. İşte Renaissance’ın insan modeli, ancak bu noktadan yola çıkılarak daha iyi anlaşılabilir. Modern insan, kişiliğini bulabileceği sosyal ortamı arayan, gerektiğinde oluşturan bir yapıya sahiptir. Aidiyet duygusu ile bağlı olduğu ulusun ve sosyal ortamın, kültürü, sanatı ve felsefesi doğrultusunda düşünceler ve eserler ortaya koyar. Bu bakımdan Renaissance, uluslar ve bireyler yaratan bir dönem olmuştur. İnsanın özünün/doğasının/neliğinin ve bu dünyadaki yerinin sorgulandığı hümanizm akımı, insanın artık başkasının malı olmaktan çıkıp, “kendi beni”ne sahip olduğu bir anlayışı ifade eder. İşte Descartes’ın Renaissance hümanizminden en çok etkilendiği noktalardan biri de budur. Onun felsefesinde açığa çıkan öznellik kavramı, bu doğrultuda kişinin “kendi beni”ni kendi düşüncesinde düşünebilmesi, başka bir deyişle kişinin kendi varlığının özbilincinde olması durumu olarak belirginlik kazanır.

Mekanizm ve hümanizm gibi Renaissance kuşkuculuğu da modern düşüncenin gelişiminde büyük paya sahiptir. Antik dönemde zaman zaman felsefi düşüncelerin merkezinde yer alan, zaman zaman da belli düşünceleri temellendiren kuşkuculukla sıkça karşılaşılır. “Kuşkucu uslamaların Ortaçağ Avrupa’sında giderek hemen bütünüyle ortadan kalktıkları, unutuldukları görülür.”⁶³ Renaissance’a gelindiğinde ise kilisenin egemenliğine ve dogmacı zihniyetine başkaldıran filozofların kuşkuculuğa yöneldiği görülür. 16. yüzyılda Fransa’da özellikle Michel de Montaigne (1533-1592)

⁶³ Denkel, *Düşünceler ve Gerekçeler*, s. 134.

ile kuşkucu geleneğin yeniden canlandığı söylenebilir. Descartes'ın Renaissance hümanistleri arasında kendisinden etkilendiği düşünürlerden belki de en önemlisi Montaigne'dir. "Onu Descartes'a bağlayan ya da Descartes'ı ona yaklaştıran şey, her ikisinde de bir *ben* temelinin belirleyici olması, *ben*'den evrensele giden açılımların öngörüldüğü bir bakış açısının özü oluşturmasıdır."⁶⁴ Her şeyden önce kendini araştırdığını, kendisinin fiziğinin de metafiziğinin de bu olduğunu söyleyen Montaigne'in bu yaklaşımı, bütünüyle modern dönemin ve Renaissance'ın koşullarının gerektirdiği bir tutumdur. Kendisinden yola çıkarak, insanın doğasını anlamaya ve anlamlandırmaya çalışan Montaigne'e göre her insan, içinde doğayı da barındırır. Doğayı anlamak için kendimizi keşfetmeliyiz; bu da ancak akılla ve pozitif düşünmeyle olur. Bunun için yanlış düşüncelerin ortadan kaldırılması, dolayısıyla şüphe etmek ve eleştiride bulunmak gerekir. Hümanist olmanın bir gereği olarak her türden dogmatizme savaş açan Montaigne, insanı hem kendini bulmaya hem de doğruya götüreceği yolun şüphe ile başladığını söyler. O da tıpkı Demokritos ve Leukippos gibi algıyı nesnenin bilgisi olarak değil, nesnenin insanı etkileyişinin bilgisi olarak ele alır. Bu nedenle algı, nesneyi bize olduğu gibi veremez.⁶⁵ İkincil niteliklerin bilgisiyle ilgili olan bu görüşle, nitelikler ayırımının modern yorumu kapsamında 17. yüzyıl boyunca sıklıkla karşılaşılacaktır.

Montaigne ile birlikte kuşkucu geleneğin en önemli temsilcisi olarak sayılabilecek olan Descartes da kuşkuyu, hem dogmaların yıkılmasında hem de yeni bilgi ve bilim anlayışının kurulmasında kullanacaktır.⁶⁶ Kuşkunun bilgi birikimine bir kez uygulandığında sonuna kadar götürülmesi gerektiğini, aksi takdirde açık ve seçik bir bilgi iddiasının tutarsızlıkla sonuçlanacağını düşünen Descartes, kuşkuyla çıkılan yolda gidilebilen son noktanın bilgi olduğu görüşündedir. Kuşkunun olduğu yerde kesin

⁶⁴ Timuçin, *Descartes Felsefesine Giriş*, s. 16.

⁶⁵ Denkel, *Düşünceler ve Gereçekler*, s. 166.

⁶⁶ Bu amaçla geliştirmiş olduğu yöntemin özellikle birinci kuralı (apaçıklık kuralı) tam olarak, hiçbir dogmaya yer vermeyen yeni bilgi/bilim anlayışının hizmetindeki kuşku fikrini yansıtmaktadır: "Doğruluğunu apaçık bilmediğim hiçbir şeyi doğru kabul etmemek, yani acele hüküm vermek ve peşin hükümlere saplanmaktan dikkatle kaçınmak ve verdiğim hükümlerde ancak kendilerinden şüphe edilmeyecek derecede açık ve seçik olarak anladığım şeyleri bulundurmak." (Descartes, *Metot Üzerine Konuşma*, 20.)

bilgiye, kesin bilgiye ulaşılan noktada ise kuşkuya yer yoktur. Kuşkunun olduğu yerde deneyime ve duyumlara güvenmek de mümkün değildir; çünkü algılarımın yanılttığını ve de bütün yaşamımın bir düştene ibaret olduğu görüşünü çürütecek bir kanıt yoktur. Böylece kuşkunun yıkamadığı, açık ve seçik, güvenilir olarak bilebildiğim kesin bilgiye, yani varlığımın bilgisine ulaşıyorum. Varlığımın bilgisi, kesinliği ile bundan sonraki tüm inançlarıma ve bilgime sağlam bir temel oluşturacaktır. Descartes'ın kesinlik arayışında doğruluk, kuşkuda içerilmiş olarak bulunur. Kesin doğrulukların kaynağı kuşku değil, bu ilk doğruluktur. Dolayısıyla “Descartes, (...) yöntem gereği bulacağı doğruluğu zaten yönteminin önceden gerektirdiği bir şey olarak benimsemiş durumdadır.”⁶⁷ Böylece, düşünen özne-Tanrı-dış dünya ilişkisi bu yöntemin uygulanmasının bir sonucu olarak karşımıza çıkmak durumundadır. Özellikle de düşünen öznenin varoluşunun olumlanması, kuşku yöntemiyle sağlanabilmektedir. Yöntemsel kuşku aracılığıyla zihin, maddesel olan dış dünyanın ve kendi bedeninin varlığının bilgisinden önce kendi varlığının bilincine ulaşır.

Tüm bunlardan hareket ederek Descartes'ın yüzyılı olan 17. yüzyılın, 15. ve 16. yüzyılı (yani Renaissance'ı) sadece zamansal olarak değil, aynı zamanda düşünsel olarak da izlediği söylenebilir. “Hangi düşüncenin hangi düşünceyi, hangi noktada ve hangi ölçülerde etkilemiş olduğunu elbette kesin bir dille söyleyemeyiz ancak 16. yüzyıl hümanizminin 17. yüzyıl rasyonalizmini etkilediği, hatta hazırladığı kesindir.”⁶⁸ Descartes'ın gerek hakikat arayışında gerekse özne felsefesinde, mekanizmin gereken düşünsel ortamın kapılarını araladığını, hümanizmin de bu ortamı sağladığını görüyoruz. Antik bir miras olarak devralınan ve tümüyle modern bir görünüm kazandırılan kuşku ise, Descartes'ı Descartes yapan *cogito* deneyimine yol açacaktır.

⁶⁷ Bumin, *Tartışılan Modernlik: Descartes ve Spinoza*, s. 37.

⁶⁸ Timuçin, *Descartes Felsefesine Giriş*, s. 17.

3.2. METODİK KUŞKU, YÖNTEM VE *COGITO*

Bir önceki bölümde değinilen hümanizm, mekanizm ve kuşku, Descartes'ın felsefe tarihindeki yerini karakterize eden en önemli öğeler olarak netleşmektedir. Mekanik bir dünya anlayışı içinde hümanist bir tavır alan Descartes, özneyi bilgi edinme sürecinde daha etkin kılmıştır. Ortaçağın değerler sisteminin tek tek ortadan kaldırılmaya başlandığı Renaissance ile birlikte, her türlü otoriteden bağımsız düşünebilme, anlayabilme ve açıklayabilme çabasının yanında, aynı zamanda gözlem ve deneyle de bu çabanın pekiştirilmesinin gerekliliği ön plana çıkmıştır. Böyle bir ortamda Descartes'ın ortaya koyduğu yöntemlilik hedefi gerçekten önemlidir. “Kuşku yöntemi, (...) yeni bilime güvenilir bir metafiziksel temel kurmak için amacı önyargıları ve önceden kabul edilmiş kanıları temizlemek olan yöntemdir.”⁶⁹ Descartes gerçeği araştırmada yöntemli olmanın zorunluluğundan ve öneminden sıklıkla bahsetmekte, sözgelimi 1629 yılında yazdığı *Akılın Yönetimi İçin Kurallar*'ın (yay.y. 1701) dördüncüsünde “(...) bir şey üzerine doğru olanı yöntemsiz aramaktansa hiç aramamak daha iyidir (...)”⁷⁰ demektedir. Yöntemin kaynağını şu soru oluşturur: “Her şeyde en doğru olanı bir çırpıda kavrayan şaşmaz bir ussallığımız olmadığına göre, nasıl etsek de doğrulara varmada zihnimizi en tutumlu ve en etkin biçimde kullanabilirsek?”⁷¹ Eriştiği noktada ise sarsılmaz doğrular olduğu kadar, kendisini “düşünmek” gibi sağlam bir varlık göstergesi ile ortaya koyan “özne” de vardır. O halde yöntem, bilgiye ulaşmada bir tavır alış biçimi olduğu kadar, “ben”in varlığının kanıtlandığı, Tanrı ve dış dünya ile ilişkisinin ortaya konduğu metafiziksel bir süreçtir de. Yöntem bu yönüyle de modern özne kavramının gelişiminde ve yetkinleşmesinde işlevsel bir role sahiptir.

Descartes *Metot Üzerine Konuşma*'nın (yay.y. 1637) daha ilk satırında aklın herkese eşit olarak paylaştırıldığından, düşünce farklılıklarının da akılı farklı ölçülerde kullanmaktan kaynaklandığından söz eder. Bu durumda bize düşenin yöntemli bir şekilde akıl yürütmek olduğunu belirten Descartes'a göre asıl sorun, akılsal alanda tam bir yetkinliğe ulaşmak değildir. Tam yetkinlik ancak tanrısal alanda mümkündür.

⁶⁹ Cottingham, *Descartes Sözlüğü*, s. 139.

⁷⁰ Descartes, *Akılın Yönetimi İçin Kurallar*, 371.

⁷¹ Timuçin, *Descartes Felsefesine Giriş*, s. 55.

Akılsal alanda her birimizin belli başlı bir yetkinliği vardır. Ancak önemli olan bunu yöntemle destekleyerek aklın yanlış düşme olasılığını ortadan kaldırmaktır. Aslında Descartes'ın metodik kuşkusu, bir anlamda “ben”in oluşumunun bilinen tarihini araştırmaktır. “Ben” denen şey, Descartes'a göre, “bilinç sahibi olan” demektir. Bilinç, içinde anıları, belleği, bilgi ve kavram birikimini, vb. barındıran bir yapıdır. Bilincin gelişimi belli bir süreyi ve eğitimi gerektirir. Özneyi özne yapan bilinçlilik, saf bir farkındalık olmaktan çok eğitimle gelen nitelikleri de barındırıyorsa, ne üzerine eğitildiğimizin ve ne kadar doğru eğitildiğimizin önemi de büyük olacaktır. Bu yüzden *Metot Üzerine Konuşma ve Meditasyonlar*'da (yay.y. 1641), gençliğinden itibaren kendisine öğretilenlerin sorgulamasını yaparak yöneme yöneldiğinden söz eden Descartes, o güne dek bir şekilde öğrenmiş olduğu tüm şeylerden duyduğu şüpheden dolayı tıpkı Sokrates'in yaşadığı gibi bir deneyim yaşar: “(...) kendimi o kadar şüpheler ve hatalarla güçlükler içinde bulmaktaydım ki, bilgi elde etmeye çalışırken gittikçe cehaletimi keşiften başka bir yarar görmemiş gibiydim.”⁷² Descartes bu noktadan sonra “(...) koyu bir kuşkuya doğru kayar: bilgi ediniyorum derken ilgisiz şeyler, yanlış bilgiler edinmiş olmayayım?”⁷³ Onun sözleriyle: “Ve ihtimal ki, altın veya elmas zannettiğim şey, bir parça bakırla sıradan başka bir şey değildir.”⁷⁴ İşte bu noktada yöntemin temeli olan kuşku başlar. Amaç, onun daha gençlik yıllarında kafasında şekillenen, kendi ifadesiyle “(...) bilgimi derece derece genişleteceğini, zihnimin yetersizliği ve ömrün kısalığının elverdiği en yüksek mertebeye yavaş yavaş ulaştıracağını sandığım bir metot (...)”⁷⁵ kurmaktır. Bu da bize metodun kuşku ile başlayacağını, ancak kuşku ile devam etmeyeceğini, onun bir yerde son bulacağını göstermektedir.

Descartes, -matematikteki kesinlik gibi bir kesinliği yeni doğa bilimi için de geçerli kılmak için önerdiği- “evrensel matematik yöntem”ini, üç aşama (“sezgi”, “çıkarsama” ve “sayma”) ile bu aşamalarda işletilen “kolay ve şaşmaz” olduğunu savunduğu dört kuraldan oluşturmuştur. Kurallarından ilki ve en önemlisi olan

⁷² Descartes, *Metot Üzerine Konuşma*, 6.

⁷³ Timuçin, *Descartes Felsefesine Giriş*, s. 63.

⁷⁴ Descartes, *Metot Üzerine Konuşma*, 5.

⁷⁵ A.g.e., 4-5.

“apaçıklık kuralı”⁷⁶, yönteminin ilk aşamasının kuralı olarak, -sağlam, aracısız, kesin ve güvenilir- doğru bilginin kriterini “açıklık ve seçiklik” yani “apaçıklık” olarak belirlemiştir. Bir bilginin açık ve seçik olduğunu anlamada etkin olan zihin işlemi “sezgi”dir. Zihnin saf bir işlevi olan sezgiyle kavranan şeylerin apaçıklığı onların basitliklerinden, yalınlıklarından gelir. Öte yandan basit olmayan ve sezgiyle bir anda kavranamayan şeyler içinse yöntemin ikinci aşaması olan “çıkarsama” devreye girer. İki ayrı kurala dayalı iki ayrı etkinliğin (tümdengelimsel bir çözümleme ile bağ kurucu bir sıralamanın) birbirini izlediği bu aşamada, önce basit olmayan karmaşıklar (bütünlükler) “analiz (ayrıştırma, basitleştirme) kuralı”⁷⁷ ile bölümlenir, sonra “sentez (birleştirme) kuralı”⁷⁸ ile kesin ve apaçık olarak bilinen bu bölümlerden (yalınlardan) adım adım ilerlenerek zorunlu olan yeni bileşikler çıkarılır (Kural V)⁷⁹. Descartes’ın matematiksel bakışının somutlaştığı bu aşamada zihin, sezgiden sonra izlediği ikinci yol olan “çıkartma”⁸⁰’ı kullanmıştır. Son aşama olan “sayma”da, ulaşılan sonucun doğrulanması için, “sayış kuralı”⁸¹ ile genel bir gözden geçirme yapılır (Kural VII)⁸¹. Yöntemin asıl oluşturucusu konumundaki ayaklar olan sezgi ve çıkartma, usun doğal işlevleri olarak, zihin tarafından doğal bir biçimde gerçekleştirilirler. Descartes bu yöntemini, kendi varlığını, Tanrının varlığını ve de insanın zihni ile bedeni (ya da tüm bir dış dünya) arasındaki ayrımı kanıtlamayı hedeflediği *Meditasyonlar*’da uygulamaya koymuştur.

Descartes her şey gibi bütün bilimlere de kuşkuyla yönelişini anlattığı *Birinci Meditasyon*’un hemen başında, gençliğinden itibaren birçok yanlış kanıyı doğru kabul ettiğinin ve bunun üzerine kurduğu her şeyin de pek kuşkulu ve kesinlikten uzak oluşunun uzun süredir farkında olduğunu söylemektedir. Bilim alanında sağlam ve

⁷⁶ “Doğruluğunu apaçık bilmediğim hiçbir şeyi doğru kabul etmemek, yani acele hüküm vermek ve peşin hükümlere saplanmaktan dikkatle kaçınmak ve verdiğim hükümlerde ancak kendilerinden şüphe edilmeyecek derecede açık ve seçik olarak anladığım şeyleri bulundurma.k” (A.g.e., 20.)

⁷⁷ “İnceleyeceğim güçlükleri her birini mümkün olduğu kadar ve iyi bir şekilde çözümlenebilmek için gerekli olduğu ölçüde daha küçük parçalara ayırmak.” (A.g.e., 20.)

⁷⁸ “En basit ve bilinmesi en kolay olan parçadan, azar azar en bileşik olanların bilgisine kadar çıkararak ve hatta doğal gereği birbiri ardınca sıralanamayan şeyler arasında da bir sıra olduğunu varsayarak düşüncelerimi düzen içinde yürütmek.” (A.g.e., 20.)

⁷⁹ Descartes, *Aklın Yönetimi için Kurallar*, 379.

⁸⁰ “Hiçbir şeyi unutmadığımdan emin olacak şekilde, her yönde tam ve mükemmel birçok sayım ve yoklamalar yapmak.” (Descartes, *Metot Üzerine Konuşma*, 20.)

⁸¹ Descartes, *Aklın Yönetimi için Kurallar*, 387.

kalıcı bir bilgi ortaya koymak için, bir kez olsun, daha önceden inanılmış olan bütün kanılardan kurtulmaya girişmek ve de her şeye yeniden ve temelden başlamak gerektiği sonucuna ulaşan Descartes'a göre bir temelin yıkılması, onun üzerine kurulan tüm binanın yıkılmasına da yol açacağından, eski inançların dayandığı temel ilkelerin yıkılması yeterli olacaktır. Bu temel ilkelerden en bilinenleri “duyuların bir bilgi kaynağı olduğu” ve duyuların katkısıyla elde ettiğimiz “bedenimizin bize ait olduğu”dur. Öyle ki bilincin tüm içeriğinin kuşkulu olmasının en önemli nedeni, onun duyulara dayanmasıdır. Hırkasını giymiş ateşin karşısında oturmakta ve elindeki kağıdı tutmakta oluşu gibi her şeyden ve hatta kendisi için hayati önem taşıyan matematiğin sağladığı bilgilerden bile kuşku duyabileceğini, bunların birer rüyadan ibaret olabileceğini, hatta Tanrının dahi kendisini yanıltabileceğini ileri süren Descartes için böyle bir ortamda güvenilebilecek sağlam bir temel bulmak zor gibi durmaktadır. Ancak Descartes, yanılgılarının kaynağına ne rüya argümanı ne de yanıltıcı Tanrı argümanı ile ulaşabilmektedir. Öncelikle rüyaların var olan gerçekliklerden yola çıkılarak oluşturulduğunu ve en azından renklerin gerçek olduğunu dile getiren Descartes, öte yandan Tanrının benim yanılmama neden olacak bir yanıltıcı olmasının onun en üst düzeyde iyi yani mükemmel oluşuyla çelişeceğini söyler ve “kötü cin” varsayımını ortaya atar. Dış dünyaya ilişkin her şeyin kötü bir cinin kandırmacısı olduğu yönündeki bu varsayım temelinde de dış dünyanın hem varlığına hem de bilgisine ilişkin tüm “yargıların askıya alındığı” septik bir konum içinde kalma kararlılığını sergiler:

Demek ki en üst derecede iyi ve en yüce hakikat kaynağı olan Tanrının değil de güçlü olduğu ölçüde hilekar ve aldatıcı bir kötü cinin beni yanıltmak için elinden geleni yaptığını varsayacağım. Gök, yer, hava, renkler, biçimler, sesler ve diğer bütün dış nesnelere, bu cinin benim inanırlığıma tuzak kurmak için yararlandığı yanılsamalar ve hayaller olduğunu düşüneceğim; kendimi de elleri, gözleri, eti, kanı ve hiçbir duyusu olmayan ama yanılıp bütün bunlara sahip olduğunu zanneden bir yaratık olarak göreceğim ve bu fikre inat ve ısrarla bağlı kalacağım. Bu yolla hiçbir hakikatin bilgisine varmak elimde olmasa da yargılarımı askıya almak elimdedir.⁸²

İkinci Meditasyon'da Descartes, Archimedes'in -hareketli dünyayı yerinden oynatmak için- hareketsiz ve sağlam bir nokta bulma arayışında olduğu gibi bir tek kesin ve kuşku

⁸² Descartes, *Birinci Meditasyon*, 22-23.

götürmez hakikat peşinde olduğunu ve bunu elde edene kadar da kuşkucu tavrını sürdüreceğini ifade etmektedir. Ona göre:

(...) doğru ve mevcut olan daha yalın ve daha evrensel bazı başka şeyler de vardır; bilincimizde yer alan bütün imgeler, ister doğru ve gerçek olsunlar ister uydurulmuş ve fantastik, bütün şeylerin zihnimizdeki yansımaları -tıpkı resmin birkaç gerçek rengin karışımından oluşması gibi- bunların karışımından oluşur.⁸³

İşte Descartes bu “daha yalın ve daha evrensel şeyler”in peşindedir. Bu doğrultuda tüm duyu yetilerini ve bedenini yadsıması gerektiğini, çünkü cisim, şekil, yayılım, devinim ve yer gibi şeylerin kendi zihninin uydurması olduğunu dile getiren Descartes, tam da bu noktada *Meditasyonlar*’da ilk kez olarak *cogito* deneyiminden söz eder. Zira kendisini aldattığını düşündüğü şey her ne ise, onun kendisini aldatmasını var olmasının bir kanıtı olarak görür:

Demek ki, o (aldatıcı) beni aldatıyorsa var olduğuma kuşku yoktur. Değil mi ama, beni istediği kadar aldatsın, bir şey düşündüğüm sürece bir var olmamaklığım sonucunu elde edemeyecektir! Öyle ki, konu iyice düşünülüp her nokta özenle incelenince, “ben”im, varım önermesini her dile getirişimde veya her tasarlayışımında bunun zorunlu olarak doğru olduğu sonucuna varmak ve bu sonucu değişmez saymak gerekiyor.⁸⁴

Buradan sonra ne olduğunu sorgulamaya başlayan Descartes bir beden ve ruhtan oluştuğu sonucuna varıyor. Beslenmek, yürümek, hissetmek gibi niteliklerin beden olmaksızın yapılamayacağını, dolayısıyla ruhun özniteliğini bulmak için bedensiz yapılabilecek bir şey bulmak gerektiğini düşünen Descartes, bu niteliğin “düşünmek” olduğuna kanaat getiriyor. Düşünmek kişinin kendisine ait bir özniteliktir; sadece düşünmek kişinin kendisinden ayrılamaz. Descartes’a göre “[b]enim, varım, bu kesin; ama ne kadar zaman için? Düşündüğüm sürece, zira ola ki düşünmeyi tamamen kesersem, aynı zamanda var olmamı da sona erdirmiş olurum.”⁸⁵ O halde ben düşünen bir şey olmak durumundayım. Düşünen bir şey aynı zamanda kuşku duyan, anlayan, tasarlayan, olumlayan yadsıyan, isteyen, istemeyen, imgeler oluşturan ve hisseden bir şeydir. Tüm bunlar özneyi özne kılan yapının temelleridir.

⁸³ A.g.e., 20.

⁸⁴ Descartes, *İkinci Meditasyon*, 25.

⁸⁵ A.g.e., 27.

Gelinen noktada Descartes, duyular aracılığıyla algılanan şeyler gibi açık ve seçik olarak kavranamayan şeylerle, bunların -zihinde var olan- fikir ve ideleri gibi açık ve seçik olarak kavranabilen şeyler arasında bir ayırım yapar ve apaçık olanlardan (ilk idelerden) yola çıkarak adım adım daha sonra bulacaklarına geçer. İşte *Üçüncü Meditasyon* bu ideleri ve onlardan hareketle kişinin Tanrıyla olan ilişkisini ortaya çıkaracaktır. Descartes'a göre kuşkulanan, olumlayan, yadsıyan, seven, nefret eden, isteyen, istemeyen, vb. kısaca düşünen bir varlık olan "ben", öte yandan fiziksel nesnelere algılayan ve bu nesnelere varlığına kanaat getiren bir yapıya da sahiptir. Descartes, ideler söz konusu olduğunda farkında olmaksızın yapılan en açık hatanın, idelerle, onların dışındaki nesnelere arasında bir bağlantı olduğuna dair yargıda bulunmak olduğunu söyler. Ona göre:

(...) nesne ile idesi arasında büyük bir fark olduğunu birçok örnekte ve sık sık görmüşümdür; örneğin zihnimde birbirinden farklı iki güneş kavramı buluyorum; biri kaynağını duyulardan alıyor ve dışardan gelenler türüne konması gerekiyor, bu kavrama göre güneş bana pek küçük görünüyor; öteki, gökbilimsel nedenlere, yani benimle birlikte doğmuş bazı kesin ilkelere dayanıyor ya da sonunda herhangi bir şekilde benim tarafımdan yaratılmış bulunuyor, buna göreyse bana bütün yer küreden defalarca büyük görünüyor.⁸⁶

Zihindeki bu iki farklı güneş kavramından biri güneşin devasa büyüklükte bir ısı ve ışık kaynağı olduğu bilgisini içerirken diğeri ise güneşin oldukça küçük olduğu bilgisini vermektedir. Bu durum bazı sorunları da beraberinde getirmektedir; zira ısının da ışığın da bu kadar küçük bir nesneden gelmesi pek de inandırıcı durmuyor. İdeleri zihnimin sınırları içinde tuttuğum sürece yanlış yapma olanağının söz konusu olmadığını, ancak "ben" olmanın, kaçınılmaz bir şekilde dış dünya ile ideler arasında bir bağlantı kurmak eğiliminde olmakla eşdeğer olduğunu düşünen Descartes'a göre sorunun çözümü, idelerin kaynağının incelenmesini gerektirir. İdelerin kaynağının "ben" ya da nesnelere olduğunu düşünmek büyük bir yanılma olacaktır. Bu doğrultuda Descartes idelerin kaynağı olarak "Tanrı'yı göstermektedir. Bir sonlu töz olarak benim zihnimde tüm ideleri ve en önemlisi sonsuz töz idesini (mükemmellik idesi veya Tanrı idesini) koyan sonsuz bir töz olan Tanrıdır:

⁸⁶ Descartes, *Üçüncü Meditasyon*, 39.

Sonsuzluğu (...) sadece sonluluğun yadsınmasıyla tasarladığımı da düşünmemeliyim, çünkü tam tersine sonsuz tözde sonlu tözdekinden daha fazla gerçeklik bulunduğunu, bu yüzden de bende bir şekilde sonluluktan önce sonsuzluk, başka bir deyişle kendimden önce Tanrı idesinin var olduğunu açıkça görüyorum; zira eğer bende (...) kendimkinden daha yetkin bir varlık idesi mevcut olmasaydı, kuşku ve arzu duyduğumun, yani bende bir şeylerin eksik olduğunun ve yetkin olmadığının bilincine varmam nasıl mümkün olabilirdi?⁸⁷

Öte yandan;

“Bu Tanrı idesinin belki de maddesel olarak yanlış olduğu, dolayısıyla onu hiçlikten edinmiş olabileceğim yani (...) eksik ve kusurlu olduğum için bende bulunabileceği de söylenemez; zira tam tersine, bu ide son derece açık ve seçik olduğu, diğer idelerden daha çok nesnel gerçeklik içerdiği için kendiliğinden ondan daha doğru, yanılı ve yanlışlığından daha az kuşkulanılabilecek başka bir ide yoktur.”⁸⁸

Zihindeki Tanrı idesini, ustasının eserine attığı imzaya benzeten Descartes, idelerin kaynağını araştırırken ulaştığı Tanrı idesinin, zihne konmuş olmasının göz ardı edilmemesi gereken bir şey olduğunu düşünmektedir. Descartes böylece ide kavramından yola çıkarak Tanrının varlığını kanıtlamaya kadar gider.

Yanılgıların kaynağının Tanrı olamayacağını çeşitli gerekçelerle savunan Descartes, *Dördüncü Meditasyon*'da bu yanılgıların kaynağını aramaya yönelir. Descartes, insan zihninin en açık ve seçik şekilde bilebileceği idenin Tanrı idesi olduğunu savunmaktadır. Zihnin, bunun dışındaki her şeyden hatta kendi varlığından bile şüphe duyabileceğini ileri süren Descartes'a göre, eksik bir varlık olmanın bir sonucu olarak yanılgıların kaynağını kendinde araması gerekmektedir. Buna göre yanılgıların iki kaynağı olabilir: bunlardan biri “bilme yetisi” yani “anlama/kavrama yetisi/gücü”; diğeri de “seçme (özgür yargı) yetisi” yani “irade”dir. Ancak Descartes'a göre anlama yetisi yanılgıların kaynağı olamaz, çünkü o kendisinde yanılı bulunmayacak bir yapıdır. Anlama yetisi bir olumlama ya da yadsıma merkezi değil, olumlanabilecek ya da yadsınabilecek şeylerin idelerinin tasarlandığı yerdir. Bu nedenden ötürü iradeye yönelen Descartes, onu her türden yanlışın ve günahın kaynağı olarak gösteriyor:

⁸⁷ A.g.e., 45-46.

⁸⁸ A.g.e., 46.

Öyleyse yanılgılarım nereden doğuyor? Sadece şundan ki, iradenin anlama yetimden çok daha geniş ve kapsamlı olması yüzünden onu aynı sınırlar içinde tutamıyorum ve genişleterek anlayamadığım şeyleri de kapsamına sokuyorum; oysa o doğası gereği bu şeylere kayıtsız ve ilgisiz olduğundan kolayca aldanabiliyor ve doğru yerine yanlış, iyi yerine kötüyü seçebiliyor; böylece ben de yanılıyorum ya da günah işliyorum.⁸⁹

Descartes bu doğrultuda, yanılgıların tümüyle özgür yargı yetisinin kötü kullanımından kaynaklandığı yönündeki görüşünü netleştirir:

(...) bir şeyi zihnimde yeteri açık-seçiklikle tasarlayamadığım için onun hakkında yargıda bulunmaktan kaçınırsam, doğru olanı yaptığım ve aldanmadığım açıkça bellidir ama onu olumlamaya veya yadsımaya karar verirsem, özgür seçim yetimi gerektiği gibi kullanmıyorum demektir ve doğru olmayı olumlamışsam yanıldığım açıktır; hatta vardığım yargı rastlantı sonucu doğru çıksa bile, yine yanılmamış ve özgür seçme yetimden gerektiği gibi yararlanmış sayılmam; zira doğa yasalarının ışığı bize, anlama yetisinin bilmesinin her zaman iradenin karar vermesinden önce gelmesi gerektiğini öğretir. Yanılgının yapısını oluşturan yoksunluk işte böyle, özgür seçim yetisinin bu kötü kullanımında kendini gösterir.⁹⁰

Burada dikkat edilmesi gereken nokta, Descartes'ın yanılgılarla ilgili olarak vurguyu sürekli özneye nesne -ve buna paralel olarak da zihinle beden- arasındaki gerilim üzerinden yapmasıdır. Descartes ilk üç meditasyonda, yanılgıların kaynağına giden yolda duyuların önemli bir rolü olduğunu, nitekim bilincin tüm içeriğinin kuşkulu olmasının nedeninin duyular olduğunu dile getirmişti. Benzer şekilde, zihindeki idelerin varlığıyla dış dünyadaki nesnelere varlığının bir olduğunu düşünmenin de bizi yanlış götürdüğünden söz etmişti. Descartes şimdi de yanlışın kaynağı olarak, anlama yetisi tarafından apaçık bir şekilde bilinemeyecek şeyler hakkında yargıda bulunmayı işaret etmektedir ki Descartes'ın burada açık ve seçik olarak kavranamayan şeylerden kastı fizik dünyasıdır. Bu nedenle bir sonraki bölüm, maddesel şeylerin varlığına ilişkin bir incelemeden oluşmaktadır.

Descartes *Beşinci Meditasyon*'un hemen başında, yavaş yavaş kuşkularından sıyrılıp maddesel şeylere ilişkin birtakım sağlam, güvenilir bilgiler elde etmenin olanaklı olup olmadığını anlama çabası içine girer:

⁸⁹ Descartes, *Dördüncü Meditasyon*, 58.

⁹⁰ A.g.e., 59-60.

Şimdi, hakikatin bilgisine erişmek için ne yapmak ve neden kaçınmak gerektiğini belirledikten sonra, yapacağım başlıca şey, şu geçtiğimiz günlerde içine düştüğüm bütün kuşkulardan sıyrılıp çıkmaya ve maddesel nesnelere ilişkin de kesin şeyler bilinip bilinemeyeceğini görmeye çalışmak olacaktır.⁹¹

Bunun için öncelikle maddesel şeylerin idelerini göz önüne almak ve bunlardan hangilerinin açık ve seçik, hangilerinin karmaşık olduğunu belirlemek gerekir. Doğada sıklıkla karşılaşılan nesnelere uzunluk, genişlik ve derinlik idesi, dolayısıyla da yayılım idesi açık ve seçiktir. Bu ideler o denli apaçıktır ve insan doğasıyla o kadar iyi uyusurlar ki bir bakıma zihinde önceden var olup da anımsanan şeyler gibidirler. Dolayısıyla onlardan yeni bilgiler edinilmez. Değişmez ve nesnel olan bu ideler zihindedir ve maddesel şeylerden bütünüyle ayrıdır. Öte yandan, zihnin dışında bir varlığı bulunmayan fakat kendilerine özgü doğru ve değişmez bir doğaya sahip olan şeylerin ideleri (örneğin doğada hiç karşılaşmadığım bir üçgenin idesi gibi ideler) de söz konusudur. Bu idelerin gerçeklikleri, onların açıklık ve seçikliklerine dayanır. Şimdi bu akıl yürütme, Descartes'a göre, Tanrının varlığının kanıtlanmasında da kullanılabilir. Buna göre, bir dağ idesinin vadi idesinden, üçgenin iç açıları toplamının iki dış açısının ölçüsüne eşit olmasından ayrılamayacağı gibi Tanrının da varoluşu özünden ayrı olarak düşünülemez; varoluşu olmayan bir en yetkin varlık tasarlanamaz. İnsanla birlikte doğan idelerin en önemlisi ve ilki Tanrı idesidir. Descartes bunun gerekçesini şu soruyla ifade etmeye çalışır: “(...) bir Tanrının, yani idesinde -sadece onunkinde- zorunlu ve ebedi varoluşun içerildiği, dolayısıyla gerçekte de var olan yüce ve yetkin bir Varlığın var olduğunu düşünmekten daha doğal ve apaçık bir şey olabilir mi?”⁹² Buna göre hem Tanrıda olan şeylerin, hem de cisimli doğaya ait olan şeylerin bilgisine ancak Tanrıyı tanıyarak ulaşılabilir.

Meditasyonlar'da geliştirilen argümanların akış yönü “ben”den Tanrıya, Tanrıdan da dış dünyaya doğrudur. Dış dünyanın varlığının kanıtlanmaya çalışıldığı *Altıncı Meditasyon*'da aynı zamanda zihinle beden arasındaki ayrımın da verilmesine girişilecektir. Descartes, fiziksel nesnelere, etrafındaki fiziksel şeyler ve bedeninden ibaret olduğunu düşünür. Fiziksel nesnelere ilişkin bilgi, dolayısıyla da dış dünyanın

⁹¹ Descartes, *Beşinci Meditasyon*, 63.

⁹² A.g.e., 69.

bilgisi, imgelem ve algı yoluyla elde edilir. Descartes'a göre imgelem saf idrakten ve anlayıştan daha güçlüdür. Bunun nedeni imgelemin etkinliği sırasında -var olan veya var olabilme olanağı olan- nesnelere zihinde resmedilebilir olmasıdır. Örneğin bin açılı bir şekil zihinde resmedilemediği için sadece anlaşılır; buna karşılık bir üçgen, dış dünyada maddesel bir karşılığa sahip olduğu için hem zihinde resmedilebilir hem de anlaşılabilir. Buna göre maddesel şeyler, geometrik kanıtlamaların nesnelere oldukları düzeyde açık ve seçik bir şekilde kavranabilirler. İmgelem gücü fiziksel şeylerin imgelerini oluşturmak için bir beyne ihtiyaç duyar. Ancak Descartes'a göre yer kaplayan bir organ olarak kendisi de fiziksel bir nesne olan beynin varlığından, dış dünyanın veya bir beden var olduğu sonucu çıkmaz. Algıya gelince, Descartes için bu kavram kendisine kadar gelen "algı" anlayışından biraz farklıdır. Bedensel algı, Antik dönemden itibaren ele alındığı şekliyle çoğu zaman "güvenilmez" olarak nitelendirilmiştir. Descartes'a göre algılamak, -Hume'un daha sonra "izlenimler" olarak adlandıracağı-⁹³ "duyusal idelere (fikirlere) sahip olmak"tır ve bu bakımdan dış nesnelere veya beden uzuvlarından önce bir tür bilinçlilikle, farkındalıkla ilgilidir. O halde algılamak -tıpkı özne olmak gibi- bir "öznel bilinçlilik" halidir. Descartes'a göre duyusal ideler, bu idelere sahip olan zihne iradesi dışında sunulduğu için, bunlara zihnin dışındaki bir şeyin neden olduğu açık bir şekilde ortadadır. Descartes için duyusal fikirlere, bunlara benzeyen nesnelere neden olur. Fiziksel nesnelere, zihnin onlara ilişkin olarak sahip olduğu duyusal idelere uyacak biçimde vardır. Bu uygunluk ve benim bu uygunluktan doğan "fiziksel çevrenin varlığına inanma" durumum, her ne kadar bir şeylerin varlığının ve bunun doğruluğunun garantisi olmasa da ben, duyusal fikirler edinme yeteneğimden, duyusal fikirlerin bana Tanrı tarafından verildiğinden ve Tanrının beni bu konuda -tıpkı diğer tüm konularda olduğu gibi- yanıltmayacağından şüphe duymam. O halde sonuç olarak, dış dünyadaki nesnelere gerçekten var olduğu söylenebilir.

Öte yandan son meditasyon zihin ile beden arasındaki ayrımı da vermektedir. Descartes *Altıncı Meditasyon*'un ilk yarısında fiziksel nesnelere dünyasının varlığını kanıtladıktan sonra, geri kalan kısımda bu dünyanın bilgisini nasıl kazandığını araştırır.

⁹³ Cottingham, "Descartes, Altıncı Meditasyon: Dış Dünya, Doğa ve İnsan Tecrübesi", s. 248.

“Doğa” kavramı, Descartes’ın bunu açıklamasında önemli bir kavram konumundadır. Ona göre doğa, bizlere bazı şeyler öğretmektedir:

(...) doğanın bana en ısrarlı öncelik ve en canlı duyarlılıkla öğrettiği şey, acı duyduğumda rahatsız olan, acıktığım veya susadığımda yemek veya içmek isteği gibi şeyler duyan bir bedene sahip olduğumdur. (...) Doğa bana aynı zamanda bu elem, acıkma, susama gibi duygularıyla, bedenime bir kaptanın gemisindeki durumu gibi yerleşmiş olmadığımı, bu bedene sınıksız bağlı, neredeyse onunla tek bütün oluşturacak kadar karışmış ve kaynaşmış olduğumu da öğretiyor. (...) Bundan başka, doğa bana kendi cisminin çevresinde, kimilerinin peşinden koşmam kimilerinden kaçmam gereken birçok başka cisimler bulunduğunu da öğretiyor.⁹⁴

Doğadan öğrenilenler içinde özellikle ikincisi oldukça önemlidir. Nitekim acı, açlık, susuzluk gibi bedensel hisler, zihinsel etkilerle sonuçlanmaktadır. Aksi takdirde düşünen bir varlık olan “ben” bu hislerden hiçbir şekilde etkilenmezdi. Peki doğa hakkındaki tüm bu bilgiler ne işe yarayacak? Descartes’a göre doğa, bize bu sayılanlardan çok daha fazlasını öğretir. Descartes’ın “doğa”dan anladığı şey aslında, başlı başına bir varlık kaynağı olan Tanrı tarafından nesnelere dünyasına verilen düzendir; onun varlığa getirdiği şeylerin toplamıdır ve hatta Tanrının ta kendisidir. Doğanın sesi bana, her ne kadar bir yandan bedenden bütünüyle ayrı olduğumu, öte yandan da bedenle ayrılmazcasına birleşip kaynaşmış olduğumu söylese de Tanrının bana bir beden vermesi, beni ben yapan şeyin bu olduğu anlamına gelmez. Nasıl ki “(...) özüm sadece düşünen bir şey veya özü ya da doğası düşünmek olan bir töz oluşumdan ibarettir.”⁹⁵ ve “(...) Tanrının mutlak iyiliğine karşın, ruhla bedenden oluşmuş bir bütün olarak insan doğası bazen hatalı ve yanıltıcı olmaktan kurtulamaz (...)”⁹⁶

Descartes’ın *Aklın Yönetimi İçin Kurallar, Metot Üzerine Konuşma ve Meditasyonlar*’da bilgi birikimine kuşkucu bir bakış açısıyla yaklaşması, onu, kendisiyle birlikte Tanrıyı ve dış dünyayı sorgulamaya kadar götürmüştür. Descartes’ta kuşku “metodik” sıfatı ile bir anlam kazanır. Şüphesiz onun felsefesinde kuşku, kullanımı sınırlı olan bir yöntemdir. Nitekim Descartes kuşku halindeyken düşünüyor olduğunu ve bunun da bir varlık göstergesi olacağını vurgular (*cogito deneyimi*).

⁹⁴ Descartes, *Altıncı Meditasyon*, 80-81.

⁹⁵ A.g.e., 78.

⁹⁶ A.g.e., 88.

Hemen arkasından da Tanrının, kendisini, tüm konularda olduğu gibi varlık konusunda da aldatmayacağını düşünerek kuşkudan ispat yöntemine geçer. Kendi varlığını Tanrı kavramında temellendiren Descartes aynı şeyi dış dünyanın varlığını kanıtlamak için de yapmaktadır. Descartes'ın özne kavramının ve onun doğurduğu öznelik kavramının incelenmesinde onun *cogito* temelli bu metafizik düşüncelerinin önemi oldukça büyüktür.

3.3. DESCARTES'İN ÖZNESİ VE İÇERDİĞİ ÖZNELLİK

Bir önceki bölümde de sergilendiği gibi, varlığı bedeninin varlığından daha kolay bilinebilen zihnin (daha açık bir ifadeyle düşüncenin kendisinin) doğasını sorguladığı *İkinci Meditasyon*'da Descartes, hiçbir kuşkunun yok edemediği “ben”inin -yalnızca bir düşünce/bilinç olarak- varlığına erişir. *Meditasyonlar*'dan dört yıl önce ise, yayımlanmış ilk eseri de olan *Metot Üzerine Konuşma*'nın dördüncü bölümünde Descartes, ilk kez olarak “*cogito ergo sum*”u ortaya koymuştur zaten. *Meditasyonlar*'ın -altısının da neredeyse bütününe kuşatan- bir ön özetini sunduğu bu bölümün hemen başındaki kuşkucu uslamalarının sonucunda, “felsefenin ilk ilkesi” olarak nitelendirdiği ilkeye varışını Descartes şöyle dile getirmektedir:

(...) her şeyin böylece yanlış olduğunu düşünmek istediğim sırada, bunu düşünen benim zorunlu olarak bir şey olmam gerekeceğinin farkına vardım; ve şu *Düşünüyorum öyleyse varım* hakikatinin şüphecilerin (*sceptiques*) bütün taşkın varsayımlarıyla sarsılmayacak derecede sağlam ve kesin olduğunu görerek, bu hakikati aradığım felsefenin ilk ilkesi olmak üzere tereddütsüz kabul edeceğime hükmettim.⁹⁷

Modern felsefenin özne anlayışına geçmeden önce -Antik ve Skolastik dönemde özneye ilişkin olarak ortaya atılan görüşlerden özellikle bazıları Descartes'inkilere çok yakın durmasına karşın- “zihin-beden problemi”nin neden bir Antik ya da Skolastik dönem ürünü olarak değerlendirilemeyeceği açıklığa kavuşturulmalıdır. Bunun için hem bu görüşlerle Descartes'ın görüşleri arasındaki etkileşimin, hem de zihin felsefesinde Descartes'ın öncülüğünü yaptığı hususların titizlikle incelenmesi gerekmektedir. Yukarıda da görüldüğü gibi zihin-beden probleminin kökleri Antik Yunan'a kadar uzanmaktadır. Aristoteles tarafından da derinliğine ele alınan ruh-beden ilişkisi konusu, daha sonra kimi zorluklarıyla Ortaçağ filozoflarının da önüne gelmiştir. Nitekim Antik felsefi düşüncenin kavramsal olgunluğa yeteri kadar erişememiş olması, bu bağlamda üretilebilecek verimli tartışmalar açısından bu filozofların önlerini kesen en büyük güçlüğü oluşturur. “Ortaçağ felsefesi, bir anlamda Antik felsefenin devamıdır.”⁹⁸ tezi, bu güçlüğü Antik felsefeden kalan bir miras olduğu gerçeğini de gözler önüne serer. Her iki dönemin sorunla ilgili kavramsal çerçevelerinin yetersizliği, zihinle beden (algı)

⁹⁷ Descartes, *Metot Üzerine Konuşma*, 33.

⁹⁸ King, “Why Isn't the Mind-Body Problem Medieval”, p. 187.

arasındaki ilişkiyi/iletişimi açıklayabilecek düzeye gelememenin asıl nedenidir. Bu konudaki kilit kavramlardan biri olduğu varsayılan “duyum”la ilgili olarak hem Antik hem de Skolastik dönemde büyük sıkıntılar yaşandığı gözlemlenmektedir. “Duyum” sıradan bir kavramın dilsel karşılığı olmayıp, tersine felsefi içeriği olan teknik bir terimdir. Bedensel süreçlerle soyut zihin kavramı arasındaki ilişki sorununu çözebilmede en kritik aşama da işte bu kavramın anlaşılması aşamasıdır. Aristoteles ve onu izleyenler duyum kavramının bedensel yönüne vurgu yapmışlar, onun zihinsel boyutunu göz ardı etmişlerdir. Tüm bunlara ek olarak tek tanrılı bir din olan Hıristiyanlığın, ruhun ölümsüzlüğü fikrine kapalı olması da konunun ayrıntılı bir şekilde incelenmesini olanaksız kılmıştır. Güçlüklere yol açan bir diğer nokta ise birincil ve ikincil nitelikler ayrımı konusunda ortaya çıkan bakış açısı farklılığından kaynaklanmaktadır. Tüm Antik ve Skolastik dönem boyunca renk, ses, tat, koku gibi ikincil nitelikler, dış dünyanın nitel özellikleri olarak anılmıştır. Oysa bu nitelikler, dış dünyadan geriye kalan tek yer olarak zihinden gelmek durumundadırlar. Buna karşılık birincil nitelikler, dış dünyadan doğrudan bir şekilde gelirler. Yeni bilimin başarısı işte bu noktada, bu dünyadaki gerçek niteliklerin temelde nicel olduklarının akla uygun kılınmasında yatmaktadır.

Şimdi modern felsefenin özne anlayışına ışık tutacak önemli kavramlardan biri olan “kuşku” kavramı, hem dönemin genel bakış açısını yansıtan hem de Descartes’ın hakikate ulaşma yolunda kullandığı yöntemin özünü oluşturan bir kavramdır. Özellikle Ortaçağın sonlarına doğru düşünsel ve sosyal alanda kendine sağlam bir yer edinen kuşkucu bakış tarzıyla dinin sosyal yaşam üzerindeki hegemonyası kaldırılmış, yeryüzündeki tek özne olarak değer gören Tanrının -ve onun temsilcilerinin- hüküm sürdüğü dünya düzeni son bulmuş, dahası özne kavramının sahip olabileceği her türden yetkinliğin insanlarda olabileceği ortaya konmuştur. Geline nokta “[d]üşünen bir özne olarak kendi varoluşumuzu kuşkuya yer bırakmayacak kesinlikte bilmemiz ya da kendi varoluşumuzun mutlak bilgisi tüm öteki doğruluklara temel oluşturacak sağlamlık

ve güvenilirliktedir. Böylece bilimsel bilgi sistemi için ama aslında her şey için sonul bir referans noktası olarak insanın kendisine bir dönüş olur.”⁹⁹

Modern döneme dek, tarihsel süreci boyunca felsefenin insansal özneyi her konu edişinde, “bilgi edinen” bir özne ile “bilgisi edinilen” nesne ayırımına gidilmiştir. Öte yandan kimi filozoflar nesneden, kimileri de öznenen yola çıkarak varlığı temellendirmişlerdir.¹⁰⁰ Ancak öznenin nesnesiz, nesnenin de öznesiz olamayacağı konusunda her dönemde ortak bir sağduyu oluşmuştur. Öyle ki özne tanımlamaları (“nesneyi tanıyan zihin”, “nesneyi düşünen varlık”, vb.) nesne kavramından bağımsız olarak yapılamamaktadır. O halde, özne kavramı nesne olmadan ele alınamıyor, özne olmak ancak ve ancak nesne üzerinde egemen olmak, onun bilgisine ulaşmak olarak ortaya konabiliyor. Demek ki Descartes’ın felsefe tarihinde öncülüğünü yaptığı fikri anlamak için işte bu noktaya dikkat edilmesi gerekmektedir. Descartes, öznenin özne olabilmesinin hiçbir şekilde nesneye bağılı olmaması gerektiğini, çünkü kişinin kendi “ben”inin bilgisine sadece ona özgü zihinsel bir süreç olan *cogito* deneyimi ile ulaşabileceğini savunur. Bu durumda, kavrayan, bilen, düşünce üreten zihnin anlaşılması için onun bunları nasıl yaptığı, bilgiye nasıl ulaşabildiği ve bilgi edinme sürecindeki rolü, titiz bir şekilde incelenerek aydınlatılmalıdır.

Descartes, bilgi ve varlık felsefelerinde peşinde olduğu şeyin, apaçık ve aydınlık olması kadar tüm felsefenin de temeli olması beklentisindedir.¹⁰¹ Onun felsefesinin temeli olan *cogito*, tamamıyla temiz bir zihinle ulaşılmış bir ilk ilkedir. Bu yüzden Descartes’ın öncelikli hedefi, bilgiyi kendi görüşü çerçevesinde ortaya koymadan önce, kendisinden öncekilerin bilgi anlayışlarından arınmak olmuştur. Kuşku yöntemi ile bunlardan sıyrılıp, zihnin yapısını ve bilgi edinme sürecindeki rolünü incelemeye girişen Descartes’a göre, zihin belli başlı üç yetiden (bölümden) oluşur. Bunlardan ilki

⁹⁹ Çelik, “Descartes’tan Foucault’ya Modern Özne ve Dönüşümleri Sorunu”, s. 2.

¹⁰⁰ Örneğin Thomas Aquinas, Descartes’ın düşüncesinin tam tersi bir şekilde, bilgi edinme sürecinde öznenen çok nesneye ağırlık verir. Ona göre nesne, bu konuda daha belirleyici bir konuma sahiptir. Anlama yetisi, dış dünyadan elde edilen duyular üzerinde çalışır; böylece zihin, nesnenin bilgisine herhangi bir aracıya gerek duymaksızın ulaşır. Buna karşın Descartes, duyuların her zaman eksik ve yanıltıcı olduğunu, anlama yetisinin asıl üzerinde durduğu şeyin doğuştan getirilen ideler olduğunu söyler. (Timuçin, *Descartes Felsefesine Giriş*, s. 85.)

¹⁰¹ Timuçin, *Descartes’çı Bilgi Kuramının Temellendirilişi*, s. 77.

ve en önemlisi “anlama yetisi”dir. Anlama yetisi, insana kendisinden ve diğer iki yeti/kaynak olan “duyular” ve “imgelem”den gelen bilgisel verilerin kesin bilgiye dönüştürüldüğü, bu açıdan da son aşamada yargıda bulunduğu yerdir. Anlama yetisinin önemi çok büyüktür çünkü “[b]enim en önce ben olduğum şeydir o, yani ben ilkin onunla benim ve benim ben olmam için o yeter bana (...)”¹⁰². Bunun yanı sıra her şeyin bilgisi anlama yetisine bağlıdır; anlama yetisi, bilginin üretildiği yeti olduğu için bu süreçte diğer iki yeti, duyular ve imgelem anlama yetisine yardım ederler. Duyular ve imgelemin elde ettiği bilgi, anlama yetisi tarafından ele alınıp değerlendirilmeden bilgi niteliği kazanamaz. Öte yandan anlama yetisinin düzgün işlemesi için duyularla imgelemin doğru bir şekilde çalışarak sağlıklı bir biçimde anlama yetisine katkıda bulunması gerekir; tersi durumda onlar anlama yetisini yanıltarak yarardan çok zarar verirler.¹⁰³ Demek ki ben, kendimi duyular ve imgelemden bağımsız olarak düşünebilirim. Yalnızca anlama yetisi ile ben, “düşünen töz” olabilirim. Ancak, düşünmek sadece anlama yetisinden ibaret değildir; duyumlama ve imgelemenin de düşünmenin etkinlik alanının sınırlarının içinde olduğu unutulmamalıdır. Bunun en önemli kanıtı, doğuştan olmayıp sonradan kazanılan idelerin imgelem ve duyular yoluyla elde edilmesidir. O halde, düşünen bir töz olarak bende üç tür ide bulunur: anlama yetisi yoluyla elde edilen “doğuştan ideler”, imgelem yoluyla elde edilen “tasarımsal ideler” ve duyum yoluyla elde edilen “algısal ideler”.¹⁰⁴ İşte bu üç tür ide yoluyla ancak, ben kendi varoluşuma ilişkin, dış dünyayla ilgili ve olması muhtemel şeyler üzerine düşünceler üretebilirim.

Kaleme aldığı ilk yapıtı olmasına karşın en son yayımlanmış eseri olan *Akılın Yönetimi İçin Kurallar*'ın on ikincisinde Descartes, yukarıda anılan üç yetiye ek olarak dördüncü bir yetiden, “bellek”ten de söz eder. Ancak bellek burada imgelemin kapsamındaki bir yeti olarak ortaya çıkmaktadır: “(...) imgelem gövdenin gerçek bir parçasıdır ve büyüklüğü öyledir ki, çeşitli bölümleri birden çok şekli birbirinden ayrı ve seçik olarak kavratılabilir ve genellikle uzun bir süre saklar: o zaman buna bellek

¹⁰² Timuçin, *Descartes Felsefesine Giriş*, s. 82.

¹⁰³ *A.g.e.*, s. 83.

¹⁰⁴ *A.g.e.*, s. 83.

denir.”¹⁰⁵ Bu kural kapsamında “sağduyu”ya da değinen Descartes, “(...) dış duyu nesne tarafından devinime geçirildiğinde bu devinimi alan şeklin aynı anda ve bir yerden öbürüne geçmeden, bedeninin ortak duyu denilen bir başka parçasına taşındığını kavramak gerekir.”¹⁰⁶ diye belirtmektedir. Cisimsel şeylerin bilinmesi bağlamında, Descartes için, hem -anlama yetisi, imgelem, duyu ve belleğe sahip- öznenin hem de bilinecek şeylerin kendilerinin ayrı ayrı incelenmesi gerekir. Bu çerçevede “zihin” kavramını çözümleyen Descartes’a göre,

(...) bize şeyleri tam olarak tanıtan bu gücün salt tinsel olduğunu ve gövdenin bütününden, kanın kemikten ya da elin gözden ayrı oluşundan daha az ayrı olmadığını, üstelik ister ortak duyudan gelen şekilleri imgelem ile aynı zamanda alsın, ister bellekte saklı duran şekillere uygulansın, ister yeni şekiller oluştursun onun tek olduğunu da kavramak gerekir; (...) Ama hangisi olursa olsun bu tanıma gücü kimi zaman edilgin (passive), kimi zaman da etkindir (active); salt anlama yetisi, ya da imgelem, ya da bellek, ya da duyu denen şey aynı yetidir (...)¹⁰⁷

İşte bu yeti, idelerle birlikte ilişkili olduğunda zihinden başka bir şey değildir.

Descartes için, doğuştan gelen kimi idelere sahip olan, duyu verilerini kullanarak algılayan ve de imgeler üreterek tasarımılayan, kısaca düşünen töz olan ben (*cogito*), zihinsel (tinsel) bir töz olarak yer kaplayan (uzamsal) töz olan fiziksel bedenden ayrı bir varlıktır. Öte yandan beden, her ne kadar -Descartes’ın da temsilcisi olduğu- düalist töz anlayışının öteki ayağını oluşturuyor olsa da, bilgiye ulaşmada nesne olmak bakımından edilgin bir konumdadır. Zihin ve beden bir değildir; bu iki farklı töz (varlık) yalnızca, insan varlığında bir arada bulunurlar. Descartes’a göre “ben”in varlığının bilgisine ulaşmak, idelerin bilgisini edinmeyi, dolayısıyla da sistemli düşünmeyi ve araştırmayı gerektirir. İşte Descartes’ın metafiziğinin epistemolojiye dayanmasının ve bilgiye öncelik vermesinin nedeni budur. Buna göre ben, sonlu ve eksik bir varlık olarak bilginin peşine düşerim. Bendeki idelerin ve onların yaratıcısı olan Tanrının varlığının bilgisine ulaşmak istemekteki öncelikli amacım, düşünen bir özne olarak kendi “ben”imin varlığının (yani varlığımın) bilgisine ulaşmaktır.

¹⁰⁵ Descartes, *Akılın Yönetimi İçin Kurallar*, 414.

¹⁰⁶ *A.g.e.*, 414.

¹⁰⁷ *A.g.e.*, 415-416.

Şimdi, Descartes'ın “düşünen bir töz olarak özne” ile ilgili görüşü tarihsel ve kavramsal olarak her ne kadar modern dönemin sınırları içinde ortaya konmuş olsa da, Descartes üzerine kafa yoran kimi düşünürler onun Ortaçağın diliyle konuştuğunu, bundan ötürü ortaya yeni bir fikir koyamadığını, hatta çoğunlukla bazı filozofların¹⁰⁸ taklidinden ibaret olduğunu iddia ederler. Bu iddialar belli açılardan sağlam temellere de dayanır. Nitekim Descartes'a ilişkin en çok bilinen ve üzerinde en çok uzlaşılan nokta, onun Skolastik bir eğitim görmüş olduğu ve düşüncelerinin bu temel üzerinde yükseldiğidir. Ancak Descartes'ı yalnızca bu şekilde ele almak, onun, -son zamanlarda büyük önem kazanmış olan- “öznellik” olgusuyla ilgili kavramsal çerçevenin yolunu açtığını, böylelikle de bu bağlamdaki tartışmaların gerçek başlatıcısı olduğunu görmezden gelmek olacaktır. “Öznellik”, ilginçtir ki, Descartes'ın hiç kullanmadığı, ancak düşünme biçimiyle ona öncülük ettiği bir kavramdır. Tamamıyla felsefi bir sorun olarak ortaya çıkan öznellik, günümüzde bireyi ve içinde yaşadığı toplumu yakından ilgilendirmesi bakımından, felsefeden başka başta sosyoloji olmak üzere bütün sosyal bilimlerin de ilgi odağı durumundadır. Tüm insanların, kimi zaman sıkıntılı ruh hallerinde, kimi zamansa yalnızca meraktan sorduğu; ayrıca, insanın, çeşitli otoriteler (aile, rehberlik uzmanları, sosyal çevre, vb.) tarafından da her zaman üzerinde düşünmek zorunda bırakıldığı “Ben kimim?” sorusu, bu bilim dallarının insana ilişkin yaptığı sorgulamaların *a priori* biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. İşte Antik uygarlıklardan günümüze kadar hiç şekil değiştirmeden gelen bu sorunun yanıtı, Descartes ile öncekilerden farklı bir kulvarda aranmaya başlanmıştır. Descartes, insanın özünün düşünmek olduğunu ve varoluşunun temellerinin de bu özde gizli olduğunu ortaya koymuştur. Dahası ona göre insan, kendi özünün düşünmek olduğunu kendi düşünsel serüveninde düşünebilen ve de bu düşüncenin bilincinde olabilen bir varlıktır. İşte “öznellik” de bu bilinçlilik durumunun ta kendisidir.

¹⁰⁸ Platon ve Augustinus gibi.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÖZNELLİK: DESCARTES'IN FELSEFEYE ÖZGÜN KATKISI

Descartes, felsefe tarihindeki konumu açısından, gerek kendisinden önceki filozoflarla gerekse de kendisinden sonrakilerle, felsefesinin gelişimi ve ele aldığı konular bakımından yakından ilişkilendirilebilecek bir filozoftur. Nitekim hem Antik hem de Skolastik felsefede ortaya konan düşüncelerin Descartes'ın geliştirmiş olduğu görüşlere olan yakınlığı, bunun göz ardı edilemeyecek bir göstergesidir. Ancak, felsefe dünyasında ve özellikle özne felsefesi alanında, ilk kez Descartes tarafından sorgulanmamasına karşın, kaynak olarak kendisinin gösterildiği bazı kavram ve düşünceler olduğu görülmektedir. Bu kavramlardan biri olan “özne”, Descartes'tan önceki dönemlerde felsefi düşüncenin gündemine defalarca getirilmiş olmasına rağmen, daha çok Descartes ile anılan bir kavram olmuştur. Bunun nedeni Descartes'ın - “özbilinç ya da töz olarak”- öznesinin Antik ve Skolastik dönemde ortaya konan “bilen” özne anlayışlarından farklı olarak bir “öznellik” içeriğine sahip olmasıdır. Antik dönemde nesneyle, Skolastik dönemde ise Tanrıyla olan ilişkisinde bilen özne olarak insan, modern dönemde kendini bir varlık sebebi olarak gör(ebil)me fikrini gündeme getirerek kendi özneliğini gerçekleştirme olanağı kazanmıştır. Öte yandan “öznellik” kavramı ise tümüyle Descartes'la başlatılan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. “Descartes'a özne felsefesinin başlangıcı olma atfedilse de “ben” kavramına felsefi

rolünü ilk kez o vermiş değildir (...) yine de “öznellik”i, öz-bilincin kendi bakış açısı temelinde felsefenin merkezi olarak ele alan Descartes’tır (...).”¹⁰⁹ İşte bu çalışmanın karşılaştırmalı bir değerlendirme bölümü olarak görülebilecek bu bölüm, öncelikle, felsefenin Descartes’tan önceki tarihsel serüveninde “öznellik”ten söz edilememesinin gerekçelerini netleştirmek ve Descartes’ın tüm bir özne felsefesindeki (ya da genel olarak felsefedeki) öncü konumunu, daha açıkçası neyin öncüsü olduğunu aydınlatmak amacıyla yazılmıştır.

Felsefe tarihinde Descartes’a kadar gelen dönem boyunca pek çok filozofun insana dair düşünceler öne sürdüğü görülmektedir. Bu düşüncelerin çoğu, özne felsefesi başlığı altında toparlanabilecek bir çalışmanın ilk bölümlerini oluşturacak derecede önemlidir. Özellikle Antik Yunan’da insana ilişkin görüşler, önceki uygarlıklarınkinden çok farklı bir noktadan yola çıkılarak geliştirilmiş, bu dönemde insan, dini ve sosyal boyutuna ek olarak “bilen” boyutuyla da ele alınmıştır. İnsanın bilen olarak “özne”leşmesinin belirlendiği bu sürecin başlatıcısı olarak, bilgedeki/bilmedeki “öznel” yan ilk kez bu dönemde gündeme getirilmiştir. Ancak, bilen özne olarak insanın varlığı kaygı konusu edilmediği için, ne Antik dönemde ne de Skolastik dönemde sınırları ve içeriği tam anlamıyla belirlenmiş bir özne anlayışıyla karşılaşılacaktır; dolayısıyla da bunla bağlantılı olan bir öznellik fikrinden bahsedilememektedir. Oysa her iki dönemin de ürünü olmayıp modern döneme özgü bir kavram olan “zihin” kavramı, “modern özne” kavramıyla sıkı bir ilişki içindedir. Zihin kavramı bütünüyle bir modern dönem ürünüdür. Her ne kadar “ruh” kavramı, ve “zihin”in Antik ve Skolastik dönemlerdeki karşılığıymış gibi ele alınsa da, sonuçta iki kavram birebir aynı içeriğe sahip değildir. Buradan hareketle, Descartes’tan önceki süreçte, modern dönemdeki gibi bir özne anlayışından söz edilememesinin ilk ve en önemli nedeni olarak, söz konusu edilen her iki dönemde de bu bağlamda kavramsal bir yetkinliğe ulaşamamış olması gösterilebilir.

İkinci bir neden olarak da Descartes öncesinde kavramların zihinsel yönünden çok bedensel yönüne vurgu yapılmış olması gösterilebilir. Duyum, düşünce, ruh, duygu,

¹⁰⁹ Atkins, *Self and Subjectivity*, p. 7.

vb. kavramların sürekli bedenle olan ilişkisi ve bedende yarattıkları etki bağlamında ele alınmaları bunun göstergesidir. Empedokles'in "öfke"yi açıklarken "kalbin çevresinde dolaşan kanın kaynaması" belirlemesini yapışında olduğu gibi tüm bir Antik ve Skolastik düşüncede, kavramların bedensel içeriği söz konusu edilirken, modern dönemde Descartes'ın geliştirmiş olduğu anlayışla, irdelenen kavramların zihinsel boyutu ön plana çıkarılmıştır. İşte Descartes'ın felsefe tarihindeki öncü rolünün anlaşılması için bu noktanın gözden kaçırılmaması gerekmektedir:

Descartes'ın getirdiği yenilik, bedensel ve algısal duyuların, matematik doğrularının, ahlak kurallarının, Tanrı fikrinin, bunalımlı ruh hallerinin ve bugün "zihinsel" dediğimiz her şeyin sözde-gözlemin nesnelere olduğu tek bir içsel alan anlayıştıydı. İç gözlemcisiyle birlikte böyle bir iç arena, Antik ve Ortaçağ düşüncesinin değişik noktalarında başkaları tarafından da ima edilmişti ama bir sorunsal için temel oluşturmasına yetecek kadar uzun bir süre ciddiye alınmamıştı.¹¹⁰

Tüm bunlardan ötürü de daha önce de değinildiği gibi zihin-beden problemi, ne Antik ne de Skolastik döneme ait bir problem olabilmektedir.

Üçüncü bir neden de modern dönemde daha önceki dönemlerden farklı olarak bir bilgi eleştirisi yapılmış olmasıdır. "Antikçağ"ın dogmatik idealizminden çok farklı olan modern idealizm, kaynağını 'bilgi kritiği'nden alır. Söz konusu kritikten şu sonuç çıkar: 'kendilerinde', 'oldukları halleriyle' kavradığımızı zannettiğimiz realitelerin meydana getirdiği dünya, aslında bizim kendi zihnimizde tasarladığımız ideal bir dünyadan ibarettir."¹¹¹

Descartes'ın felsefe tarihine getirmiş olduğu belki de en önemli yenilik, düşünceden yola çıkarak varlığa ilişkin bilgiler elde etmenin mümkün olduğunu göstermesidir. Descartes'tan önceki dönemde varlığın, düşünce tarafından kuşatılmışlığı söz konusuysen, Descartes ile bu iki alan birbirinden kesin çizgilerle ayrılmış ve düşünce alanından hareketle varlığın -mümkün olduğu kadarıyla- açıklanması hedeflenmiştir. Burada önemli olansa bu hedefin felsefeye dahil edilmesinin Descartes'a ait olmasıdır.¹¹² Descartes'tan sonra gelen ve onun düşüncesinden etkilenen

¹¹⁰ Rorty, "Bedenden Ayrı Var Olma Yetisi", s. 188-189.

¹¹¹ Fouillée, *Descartes*, s. 55.

¹¹² Erişirgil, *Descartes ve Kartezyenler*, s. 80.

tüm filozoflar, onun felsefeye getirdiği bu yenilik doğrultusunda ilerlemiş, araştırmalarını düşünceden varlığa geçişin üzerinde yoğunlaştırmışlardır.

Descartes'ın kendisinden sonraki dönemin bilimsel, sosyal ve felsefi gelişmelerine yaptığı değerli katkı, aslında, aklın sağladığı bilgiye olan güvene yaptığı vurguda gizlidir. O, kendi varlığına, varlığına ilişkin düşüncesinin açık ve seçikliğinden (apaçıklığından) yola çıkarak ulaşırken aynı zamanda, hakikate ulaşmanın tek ölçütü olarak “zihinsel olan”ı kabul etmiş olduğunu göstermektedir. Bu kabul kendisini daha sonra felsefe dışı alanlarda da (din, toplum, vb.) sıklıkla göstermiştir. Başta 18. ve 19. yüzyıllar olmak üzere günümüze kadar gelen zaman diliminde, bilimsel, sosyal ve dini alanda yaşanan birçok gelişmenin temelinde Descartes'ın “akılsal olan”a verdiği önemi görmek mümkündür. Öte yandan akılsal olana duyulan güven modern döneme ait olmayıp Antik dönemde Aristoteles tarafından da vurgulanmıştır. Ancak “Antik Aristotelesçi okul, insanları, akıl sahibi varlıklar olarak, ama aynı zamanda da kendi aklının bileşenleriyle olan ilişkisi hakkında söyleyebileceği şeyler kısıtlı olanlar olarak ele alır.”¹¹³ Oysa Descartes'ın özne anlayışında, düşünme ve bilme gibi salt zihinsel edimler için bir bedene ihtiyaç duymayan, kendi öznelliğini, başka bir ifadeyle “özbilincinin farkındalığı”nı yaşayan insan söz konusudur. Bu bağlamda, kendi varlığının bilgisine aracı olarak yine kendi düşünsel sürecinde, kendi bilinç içeriğinde ulaşma fikri olan öznellik, böylelikle, sezgisel bir durum olmak bakımından bedensiz bir varoluşu da beraberinde getirmektedir. “(...) insan akli kendi içsel temsillerinin her zaman farkındadır ve düşünen bir öznenin varlığını bu farkındalıktan çıkarsamaktadır. Böylece öznel kimlik, aklın sürekli olarak kendi içsel temsillerinin farkında olma kapasitesinin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Öznellik aslında öz-bilinçliliktir.”¹¹⁴

Şimdi, hem Descartes'ın içinde hem de ondan hemen sonraki dönemde yapılan özne çalışmalarının çerçevesini belirleyen kavram, “öznellik” kavramıdır. Tıpkı ele aldığı diğer tüm konularda olduğu gibi öznellik konusunda da modern dönem düşüncesini derinden etkileyen ve kendisiyle hesaplaşılması kaçınılmaz olan Descartes,

¹¹³ Martinez, “Descartes, Modern Subjectivity and Fiction”, p. 1.

¹¹⁴ A.g.m., s. 1.

özneye odaklanmasından ötürü farklı görüşler öne süren kampların bile buluştuğu ortak nokta olmak durumundadır. Descartes, incelediği tüm konularda sürekli “öznel olan”dan yana tavır almıştır. Malebranche’tan Leibniz’e, Spinoza’dan Hume’a, Locke’tan Kant’a kadar ister rasyonalist epistemolojinin savunucuları olsun ister empirist epistemolojinin yandaşları, tüm filozoflar Descartes’ın bu tavrından etkilenmişler; ancak bilginin kaynağı sorununa önerdikleri farklı çözümleri temelinde farklı özne yaklaşımları geliştirmişlerdir. “Rasyonalistler ile empiristler arasında ben ve ben bilgisi konusundaki tartışmaların odağını ben’in entelektüel bir sezgi yoluyla mı yoksa empirik bir algı vasıtasıyla mı bilindiği sorunsalı oluşturmaktadır. Empiristler, benliğin pasif yönüne vurgu yapıp ben bilgisinin kesinlik ve eminlik açısından diğer nesnelere bilgisinden farklı olmadığını iddia ederken, rasyonalistler benliğin özne yönüne vurgu yaparlar ve *a priori* bir sezgi ile elde edilen ben bilgisinin diğer bilgilere nazaran daha yüksek bir kesinlik taşıdığını öne sürerler.”¹¹⁵

Rasyonalist kampta yer alan Spinoza ve Leibniz, hem bilginin tek ve gerçek kaynağını akıl olarak gösteren hem de varlığın temelinde düşüncenin olması gerektiğini işaret eden Descartes’ı ufak düşünce farklılıkları ile takip etmektedirler. “Örneğin Descartes’ta ruh kendi başına var olabilen bir töz iken Spinoza’da ruh ya da ben, kendi başına varolan bir töz olmayıp tek töz olan Tanrının asli niteliklerinden biri olan düşünmenin bir modundan ibarettir.”¹¹⁶ Spinoza bu doğrultuda, zihinsel olanla fiziksel olan arasında net bir sınır çizen Kartezyen düalizmin yerine monist bir tutumu tercih eder. Nitekim Spinoza’ya göre evrende yalnızca tek bir töz vardır ve ondan başka her şey bu tözün görünüşlerinden ibarettir. Yine “Leibniz’e göre, evrenin yapısını *monad* adını verdiği tinsel varlıklar oluşturur. Ruh ya da ben de bu *monad*lardan meydana gelmiştir.”¹¹⁷ Dolayısıyla insanın kendi varlığına ilişkin bilgiye ulaşması da tinsel (zihinsel) bir süreçtir.

Öte yandan empirist bakış açısının algısız ve nesnesiz bir bilgi iddiasının olanaksızlığına yaptığı vurgu, kendisini özne ve öznel konularında da göstermektedir.

¹¹⁵ Yalçın, “Descartes ve Özne Olarak Benlik”, s. 117.

¹¹⁶ A.g.m., s. 116.

¹¹⁷ A.g.m., s. 117.

Bu bakış açısına göre öznenin varlığı algılamasına bağlıdır; bu bakımdan özne, yeni algılara ihtiyaç duyar. Dolayısıyla öznellik tek bir algıyla değil, algıların sürekliliği ile mümkündür. Sürekli bir algı akışı için bir bedene ihtiyaç duyması kaçınılmaz olan zihin, kendi kendine bir özne olma iddiasında bulunamaz, çünkü varlığına ilişkin olarak, kendisinden başka bir şeyi dayanak olarak gösteremez. Nitekim Deleuze'un belirttiğine göre empirik yaklaşım çerçevesinde “[ö]zne verinin içinde oluşur, aslında, pratik olanın dışında bir özne yoktur.”¹¹⁸

Descartes, ele aldığı konulardan çok konuyu ele alış şekliyle felsefe tarihinde özgünlüğü olan bir düşünürdür. Zaman zaman bozuk veya sonu olmayan yolları tercih etmiş olması bile düşünce tarihinde çığır açan tartışmaların başlamasına olanak vermiştir. Descartes'ın özne ve zihin felsefelerine yapmış olduğu en ciddi katkılardan biri, bizde hem zihinselliğe hem de zihinsel olanın bedensiz bir şekilde var olabileceğine ilişkin açık bir sezginin olduğunu dile getirmesidir. Bu katkı, felsefede, “cisimsiz olma” ile “zihinsel olma”nın aynı şey olup olmadığı tartışmasını açığa çıkarmıştır. Bu tartışmada önemli bir yere sahip olan Kant, sorunu kavramsal bir çözümleme ile gidermeye çalışır. Rorty'den öğrendiğimize göre Kant için: “[f]iziki olan mekansal-zamansaldır; psikolojik (zihinsel) olan gayri mekansal fakat zamansaldır; metafiziksel olan ise ne mekansal ne de zamansaldır.”¹¹⁹ Kant buradan yola çıkarak Descartes'ın, “zihinsel olan”ın zamansallığını atlamak suretiyle, *cogitodan* yaptığı yanlış çıkarımları düzeltir. Ona göre örneğin “Descartes'in, ben'in yalın, ölümsüz ve düşünen bir töz olduğunu söylemesi, *cogito*'dan meşru olmayan çıkarımlar yapmasından kaynaklanmaktadır.”¹²⁰

Öte yandan Descartes'ın *cogitoyu* elde edişiyile de ilgili olarak birçok eleştiri aldığı bilinmektedir. Bunlardan en bilineni, “Kartezyen kısırdöngü” adı verilen ve Descartes'ın *cogito* temelinden yükselerek metafiziğini tehdit eden sorun bağlamında getirilen eleştiridir. Buradaki sorun, Descartes'ın açık ve seçik olarak kabul ettiği önermelerin doğruluklarını nereden bildiğiyle ilgilidir. Burada yatan çelişki şudur:

¹¹⁸ Deleuze, *Amprizm ve Öznellik*, s. 110.

¹¹⁹ Rorty, *Felsefe ve Doğanın Aynası*, s. 27.

¹²⁰ Yalçın, “Descartes ve Özne Olarak Benlik”, s. 117.

“Tanrının varlığını bilinceye değin açık ve seçik algılarımıza güvenemeyiz; ama öte yandan açık ve seçik algılarımıza başvurmadan da Tanrının varlığını kanıtlamayız.”¹²¹ Cottingham’ın aktardığına göre -1648’de Burman’la yapmış olduğu söyleşide- Descartes, en çok eleştiri aldığı bu “kısırdöngü” itirazına, düşüncelerini daha da açarak yanıt verir:

Öylesine açık ve yalın önermeler vardır ki, zihne hiçbir zaman ilahi güvenilirlik güvencesi vermeden bile onlar kendilerinden güvenlidirler. “İki iki daha dört eder” ya da “Düşünüyorum, öyleyse varım” bu türden yalın ve dolaysızca anlaşılabilir önermelerdir; onların ne öne sürdüğüne dikkat ettiğim sürece, doğrulukları hakkında yanılgıya düşmem söz konusu olamaz.¹²²

Ayrıca *cogitonun* bir tasımın sonuç önermesi gibi gözüktüğüyle ilgili eleştiriler de vardır. Ancak bu konuda Descartes’ı savunanlar onun tüm sisteminin kuşku ile başladığını hatırlatarak, eleştirilerin ancak “Düşünen her şey vardır.” şeklindeki bir öncül kabul edildiğinde geçerli olabileceğini dile getirirler. Oysa Descartes, sistemine böyle bir ön kabulde değil, tersine şüpheli gördüğü kabullerden -yani tüm kabullerden- sıyrılarak başlamıştır.

Descartes’ın insan aklına olan inancı düşüncel serüveninin hiçbir döneminde sarsılmamıştır. Gerek fikirlerini geliştirerek ileri sürerken gerekse görüşlerine yöneltilen eleştirileri yanıtlarken her zaman zihinsel olandan yani öznenen yana tavır koymuştur. Öznenin kendi varlığının bilgisine kendi zihinsel süreçleri sonucunda ulaşabileceğini savunan bir filozof için bu tavır oldukça doğaldır. Descartes bu tavrı ile modern anlamdaki bilim, bilgi, özne ve öznellik anlayışlarının öncüsü olmuştur. Descartes’ın özgünlüğünü ve öncülüğünü daha iyi anlayabilmek için, onun kendisinden hemen sonra gelen düşünürler üzerinde bıraktığı etkilerin yanı sıra günümüzdeki bilimsel, toplumsal ve felsefi çalışmalara yaptığı katkılar da titizlikle incelenmelidir.

¹²¹ Cottingham, *Akılcılık*, s. 50.

¹²² *A.g.e.*, s. 50.

SONUÇ

Bu çalışmanın savunmak amacıyla üstlendiği birinci tez, “(bilen) özne”nin felsefenin tarihsel sürecinde Descartes’tan önce de ele alınıp sorgulandığı, bu bağlamda da bir problem felsefesi alanı olan “özne felsefesi”nin Descartes’ın felsefesinden önce de var olduğudur. Öte yandan, “özne” kavramının tersine, “öznellik” kavramıyla ilgili tartışmaların, Descartes’ın geliştirmiş olduğu özne kavramı çerçevesinde, ancak Descartes’la başlatılabileceği savunulmaktadır ki bu da çalışmanın ikinci tezini oluşturmaktadır.

Bu amaçlar doğrultusunda, çalışmanın ilk bölümünde, “(özneyi felsefeye ele alan) özne felsefesi”nin, dolayısıyla, -kapsamının genişliği nedeniyle yalnızca Descartes’a kadar olan zaman diliminde- bu felsefeye odaklanan çalışmanın bütününe ana hatlarıyla da olsa çerçevesi çizilmiş, çalışmanın iki temel kavramı olan “özne” ve “öznellik” kavramlarının bu çerçevedeki yerleri gösterilmeye çalışılmıştır. Descartes’ın modern öznesinden ve yaygın bir şekilde bu özneye başlatılan özne felsefesinden önce hem öznenin hem de bir özne felsefesinin izlerinin sürüldüğü bu çalışmanın ikinci ana bölümünde, öznenin Antik ve Skolastik geçmişinin peşine düşülerek İlkçağ öznesi ile Ortaçağ öznesi aydınlatılmış, aynı zamanda da Sofistlerle başlatılması gereken bir özne felsefesinin geçmişi de açığa çıkarılmıştır. Dahası bu geçmişte sivrilen özne felsefeleri de özgün yanları ile tanıtılıp, kimi noktalarda birbirleriyle karşılaştırılarak değerlendirilmiştir. Çalışmanın üçüncü ana bölümünde ise, özne felsefesinin tarihsel akışı içinde gerçek bir dönüm (ya da kırılma) noktası olarak ortaya çıkan Descartes’ın öznesi belirlenerek, öznellik fikrininse, ilk kez, Descartes’ın öznesinin kavramsal çerçevesi tarafından içerilen bir düşünce olarak ortaya çıktığı netleştirilmiştir.

Çalışmanın dördüncü ve son bölümünde de hem -yetkinleştirilmiş modern- öznesinden hem de bu öznenin kavramsal olarak içerdiği öznellikten ötürü, Descartes'ın felsefeye yaptığı özgün katkı değerlendirilmiştir. Böylece, insanı, bilen özne olarak ele alan özne felsefesinin Descartes öncesinde ve Descartes'ta ortaya neleri, nasıl koyduğu (aralarında farklılık noktalarıyla birlikte) netleştirilmiş olmaktadır. Öte yandan, -yalnızca Sofistlerden Descartes'a kadar olan sürecin göz önüne alındığı bu çalışmanın kapsamında yer alması da- özne felsefesinin, Descartes sonrasında da -Kant'ın "transandantal özne"si ve günümüzün bilişsel felsefesinin "bilişsel/bilinçsel özne"si gibi- kimi dönüm noktalarıyla yoluna devam emekte olduğu unutulmamalıdır.

Modern öznenin koşullarını hazırlayarak Descartes'ın *cogitosunun* yolunu açan Renaissance'a kadar geçen süre boyunca, önce Antik dönemde, nesneyle karşılıklı ilişkisi içinde bilen özne, sonra Skolastik dönemde, Tanrıyla olan ilişkisi içinde -Tanrının (varlığının) bilgisine sahip olması temelinde- bilen özne ile karşılaşmaktadır. Skolastik filozofların genel olarak ortak bir özne anlayışında buluşmalarına karşın Antik dönemde özne kavramının farklı bağlamları dikkat çekmektedir. -Parmenides'in görünüş-gerçeklik ayırımından etkilenerek tarihte ilk kez birincil-ikincil nitelikler ayırımı yapan- Yunan atomcuları ve Demokritos tarafından "özneyle ilgili olan"a (yani "öznel"e) dikkatleri çekilen Sofistler, bilen özne ile bilinen nesne arasında çektikleri keskin çizgiden ve yine ikisi arasında kurulan bilgi/bilme ilişkisi bağlamındaki etkin rolü "özne"ye vermelerinden ötürü, öznesine göre(ce)li bir bilgi yaklaşımı benimserler. Bilme yetisine sahip insanı merkeze almalarıyla Sofistler, özne felsefesinin gerçek başlatıcısı olurlar. Öte yandan Aristoteles, özne felsefesinde bambaşka bir doğrultuda ilerler; onun sistematik yaklaşımında, bir ruh-beden bütünlüğü içindeki özne, bedenden ayrı olamayan, ona bağımlı bir ruh olarak netleşir. Bilmenin bedende gerçekleştiği bu yaklaşım çerçevesinde, öznenin bilmesi bedenini zorunlu kılmaktadır. Aristoteles'in ruh-beden sorunsalı bağlamındaki bu özne anlayışı, tüm duyu algılarının, bilme gibi bütün zihinsel/bilişsel (tinsel) süreçlerin bedensel (fiziksel) nitelikli olduğunu ileri süren bir yaklaşım olarak, Descartes'ın "zihin-beden (nedensel etkileşimi) problemi"ni ortaya çıkaran iki tözlü özne yaklaşımıyla taban tabana zıt bir görünüm sergiler. Aristoteles'inkine benzer yaklaşımlar sergileyen Skolastik düşünürler de "duyum"u

bedensel olarak değerlendirmişler, onun zihinsel yanını göz ardı etmişlerdir; bundan ötürü zihin-beden problemi bir Antikçağ/Ortaçağ sorunu olmayıp modern döneme özgü bir problemdir. Günümüzde ise, geliştirilen farklı zihin felsefesi görüşlerinde olduğu gibi, zihni/bilişi/bilinci anla(mlandır)maya çalışan bilişsel bilim disiplinleri arasında da kimilerinin Aristoteles'in izinden giderek zihni bedene hatta beyine indirgeyen, biyolojist, maddeci bir ontolojik duruş benimserken, kimilerininse Descartes'ın yaklaşımı doğrultusunda ikici (düalist) bir metafiziği kabul ettikleri görülür. (Bu arada, özne felsefesi kapsamında, zaman içinde "ruh"tan "zihin"e -hatta "bilinç"e- geçilen bir terminoloji/söylem değişikliği yaşandığı anlaşılmaktadır.)

Renaissance'ın modern özneyi doğuran hümanist, mekanistik ve kuşkucu koşulları aynı zamanda Descartes'ın bu özneyi yetkinleştirmesinin yolunu da açmıştır. Descartes kuşku temelinde işlettiği yöntemi sonucunda öncelikli olarak kendi varlığının bilgisine (*cogitoya*), ardından bu temelde Tanrının ve de dış dünyanın varlığının bilgisine ulaşır. Descartes'a göre öznenin bilen özne olarak özneleşmesi, nesneye bağımlı olmayıp zihinsel bir süreç olan *cogito* deneyimiyle mümkündür. Öznenin varlığının bilgisi ilk kez Descartes tarafından sosyal ve fiziksel dünyadan ayrı bir boyutta incelenmiştir ki bu boyut, kişinin kendi düşünsel boyutudur. Descartes'tan sonra ise öznenin diğer öznelerle de olan ilişkisi ele alınmış ve insan, kendisini anlamak için kendi deneyim alanının dışına doğru da yönelmek durumunda kalmıştır. Bu durumda özne, diğer özneler içinde bir özne, ötekinin "öteki"si olarak farklılaşmaya başlamıştır. Günümüzde de "bir beden olarak diğer insanlardan ayrı olma halı"nde ortaya konan özneye yönelik bu türden farklı yaklaşımlar, felsefe tarihinde Descartes ile anılmaya başlanan öznellik ile nesnellik arasındaki basit ayrıma dayanır. Günümüzün bilişsel bilim araştırmasının, edebi ve kültürel eleştirinin ve de kimlik tartışmalarının *a priori* formunu teşkil eden "varoluşunu kendi düşüncesinde bulma" fikri ile Descartes, felsefe tarihinde "öznellik" kavramını ortaya çıkaran ilk düşünür olarak kabul edilmektedir. Şimdi, Descartes'a göre insan yaşamı sıklıkla hataya sahne olur, çünkü bireyin bakış açısı her zaman taraflı ve eksiktir. Bu mütevazı kabul, insanı, her yönünden kuşatan bir sınırlandırılmışlıklar silsilesiyle karşı karşıya bırakır. Bu sınırlandırılmışlık durumunun ortadan kaldırılmasını sağlayan şey ise insanın kendi

“ben”ini güvenilir ve eksiksiz bilme yeteneğiyle özbilinç sahibi olmasıdır. İşte burada öznellik, bireyin kendi kimliğini kavrama yeteneğinin önündeki engelleri ortadan kaldırır. Bireyi, kimliğinin nasıl ve nereden başladığını ve ne derecede kontrolü altında olduğunu düşünmeye davet eden oldukça önemli bir kavram olarak öznellik, bu misyonu açısından -neyin, nasıl bilindiğinin araştırılması olan- epistemolojiyle -varlık ve varoluşun doğasının araştırılması olan- ontolojinin kesişme noktasında durmaktadır. Günümüzde felsefecilerin yanı sıra edebiyat ve kültür eleştirmenlerinin de ilgi alanına girmiş olan öznelğin, 19 ve 20. yüzyıllarda “kimlik” kavramının siyasileştiği ve bireyin toplum içinde hangi gruba dahil edileceğini belirlediği de göz önüne alınacak olursa, edebi ve kültürel eleştirinin sınırlarına dahil olması daha da iyi anlaşılacaktır.

Burada, son söz olarak, toparlayıcı olması amacıyla da şunlar söylenebilir: Felsefe tarihinde özne ve öznellik kavramları üzerinden izi sürülen özne felsefesine odaklanıldığı bu çalışmada, “insanın bilen olarak öznelmesi”ni problem edinmiş bu felsefe alanının başlangıcından itibaren ancak belli bir dönemi göz önüne alınmaktadır. Bu dönem, Sofistlerin -görelî bilgi- öznesinden Descartes’ın -kesin bilgi- öznesine uzanan zaman dilimidir ve kapsamında “bilen özne”ye ilişkin olarak yürütülen felsefi soruşturma, -başka türden öznelere, sözgelimi Tanrıya, değil de- ”insan”a yönelmektedir. Şimdi, presokratik felsefedeki -doğa felsefesinden insan felsefesine geçişte- yaşanan kırılma, özne felsefesinin doğumunu da hazırlamıştır. Ardından gelen süreç boyunca, -bilgisinin dayanağını da araştırma çabası içindeki bilen öznenin kurduğu epistemik ilişkideki bil(ebil)diği nesnesinin değişmesinden ötürü- özne kavramının içeriğinde de bir değişim göze çarpar. Bu çerçevede görülen odur ki insan, bilen özne olarak varlığının bilgisini, doğa nesnesiyle olan ilişkisinde (Antik özne), Tanrıyla olan ilişkisinde (Skolastik özne) ve kendi kendisiyle olan ilişkisinde (modern özne) temellendirmeye girişmiştir. Ancak, çalışmanın başlığında da somutlaştığı gibi, öznenin ve de özne felsefesinin bu tarihsel serüveninde Descartes’ın “özblinç öznesi”yle neredeyse yeni bir perde açılmaktadır ve bu yeni dönemde belirleyici olan da -yalnızca Descartes’ın öznesinin kavramsal içeriğinden çıkarılabilecek olan- öznellik kavramıdır. Bu kavramsal çerçevenin açılımları, kendisini, bilişsel bilim ve kimlik teorisi gibi değişik alanlarda sürdürülen çeşitli araştırmalarda gösterir. Öte yandan,

Descartes'tan sonra da yoluna devam eden özne felsefesinin, bu kez modern özneyi ve onun epistemolojik olarak belirleyici rolünü, “rasyonalist özne”, “empirist özne” ve “transandantal özne” olmak üzere oldukça değişik biçimlerde incelediği görülmektedir. Bundan başka, felsefenin tarihsel akışında bir süre sonra, modern öznenin kendisine yönelik olarak çeşitli açılardan geliştirilen eleştirilerden kaçamadığı da anlaşılmaktadır. Bu eleştirilerden en yıkıcı olanı Fransız filozof Michel Foucault tarafından yapılmıştır. Friedrich Nietzsche'nin “Tanrının ölümü” metaforundan hareketle kartezyen ve transandantal özne tasarımlarının üzerinde yükseldiği temellerin acilen yıkılması gerektiğini dile getiren “Foucault, toplumsal ilişkilerinden yalıtılmış öznenin hiçbir verili özü olmadığını savunarak, ‘kuran özne’ tasarımı yerine ‘kurulan özne’ tasarımını geçirmiş böylelikle de modern özne tasarımının ölümünü hazırlamıştır.”¹²³

¹²³ Ulaş, *Felsefe Sözlüğü*, s. 1119.

KAYNAKLAR

- Aristoteles, *Ruh Üzerine*, çev. Zeki Özcan, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 2001.
- Atkins, Kim, *Self and Subjectivity*, Blackwell Publishing, Oxford, 2005.
- Babür, Saffet-Çotuksöken, Betül, *Ortaçağda Felsefe*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2000.
- Boethius, *Felsefenin Tesellisi*, çev. Çiğdem Dürüşken, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2006.
- Bumin, Tülin, *Tartışılan Modernlik: Descartes ve Spinoza*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005.
- Capelle, Wilhelm, *Sokrates'ten Önce Felsefe (Fragmanlar Doksografıar)*, Cilt 2, çev. Oğuz Özügül, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1995.
- Cevizci, Ahmet, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, Asa Kitabevi, Bursa, 2000.
- Copleston, Frederick, *Felsefe Tarihi, Cilt 1: Yunan ve Roma Felsefesi, Bölüm 1a: Ön Sokratikler; Sokrates ve Dönemi*, çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınları, İstanbul, 1986.
- Cottingham, John, "Descartes, Altıncı Meditasyon: Dış Dünya, Doğa ve İnsan Tecrübesi", *Araştırma-DTCF Felsefe-Sosyoloji-Psikoloji Bölümleri Dergisi*, çev. Ülker Öktem, Cilt 15, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1994.
- _____, *Akılcılık*, çev. Bülent Gözkan, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995.
- _____, *Descartes Sözlüğü*, çev. B. Gözkan, N. Ilgicioğlu, A. Çitil, A. Kovanlıkaya, Doruk Yayıncılık, Ankara, 2002.
- Çelik, Sara, "Descartes'tan Foucault'ya Modern Özne ve Dönüşümleri Sorunu", *Özne*, Sayı 7, Çukurova Üniversitesi Felsefe Grubu Eğitimi Bölümü Yayını, Adana, 2007.

- Çotuksöken, Betül, *Felsefe: Özne-Söylem*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2002.
- _____, *Ortaçağ Yazıları*, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 1993.
- Deleuze, Gilles, *Amprizm ve Öznellik*, çev. Ece Erbay, Norgunk Yayınları, İstanbul, 2008.
- Denkel, Arda, *Düşünceler ve Gerekçeler*, Doruk Yayımcılık, İstanbul, 2003.
- _____, *İlkçağ'da Doğa Felsefeleri*, Doruk Yayımcılık, İstanbul, 2003.
- Descartes, René, *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*, çev. Müntekim Ökmen, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1999.
- _____, *Meditasyonlar*, çev. İsmet Birkan, BilgeSu Yayıncılık, Ankara, 2007.
- _____, *Felsefenin İlkeleri*, çev. Mesut Akın, Say Yayınları, İstanbul, 2002.
- _____, *Metot Üzerine Konuşma*, çev. İ. Ethem Mesut, Babil Yayınları, Erzurum, 2000.
- _____, *Metot Üzerine Konuşma*, çev. K. Sahir Sel, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1994.
- Edgar, Andrew-Sedgwick, Peter, "Subject/ivity", *Key Concepts in Cultural Theory*, Routledge Publishing, London, 1999.
- Erişirgil, Mehmet Emin, *Descartes ve Kartezyenler*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006.
- Fouillée, Alfred, *Descartes*, çev. Atakan Altınörs, Eflatun Yayınevi, Ankara, 2009.
- Gökberk, Macit, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000.
- Hall, Donald E., *Subjectivity*, Routledge Publishing, New York, 2004.
- Hamlyn, D.W., "History of Epistemology", *The Encyclopedia of Philosophy*, Paul Edwards (chief ed.), Vol. 3, The Macmillan Company & The Free Press, New York, 1967.
- Kenny, Sir Anthony, *Medieval Philosophy-A New History of Western Philosophy*, Vol. 2, Oxford University Press, New York, 2005.
- King, Peter, "Why Isn't the Mind-Body Problem Medieval", *Forming the Mind-Essays on the Internal Senses and the Mind/Body Problem from Avicenna to*

- the Medical Enlightenment*, H. Lagerlund (ed), Springer Publishing, Dordrecht, 2007.
- Kranz, Walther, *Antik Felsefe*, çev. Suat Y. Baydur, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1994.
- Martinez, Maricarmen, "Descartes, Modern Subjectivity and Fiction", <http://www.maricarmenmartinez.com/Descartes.html>.
- Marx, Karl H., *Demokritos ve Epiküros'un Doğa Felsefelerindeki Ayırım*, çev. Saffet Babür, Ayracç Yayınevi, Ankara, 2001.
- Matson, Wallace, "Why Isn't the Mind-Body Problem Ancient", *Mind, Matter, and Method-Essays in Philosophy and Science in Honor of Herbert Feigl*, Paul K. Feyerabend and Grover Maxwell (editors), University of Minnesota Press, Minneapolis, 1966.
- Rorty, Richard, "Bedenden Ayrı Var Olma Yetisi", çev. Doğan Şahiner, *Cogito*, Sayı 10, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005.
- _____, *Felsefe ve Doğanın Aynası*, çev. Funda Günsoy Kaya, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2006.
- Timuçin, Afşar, *Descartes Felsefesine Giriş*, Bulut Yayınları, İstanbul, 1999.
- _____, *Descartes'çı Bilgi Kuramının Temellendirilişi*, Bulut Yayınları, İstanbul, 2000.
- Ulaş, Sarp Erk, *Felsefe Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2002.
- Yalçın, Şahabettin, "Descartes ve Özne Olarak Benlik", *Felsefe Dünyası*, Sayı 38, TFD Yayını, Ankara, 2003.

ÖZGEÇMİŞ

Doğum Yeri ve Yılı	:	Van - 1984		
Öğr.Gördüğü Kurumlar	:	Başlama Yılı	Bitirme Yılı	Kurum Adı
Lise	:	1998	2002	Bursa Ulubatlı Hasan Anadolu Lisesi
Lisans	:	2002	2006	Ankara Üniversitesi
Yüksek Lisans	:	2007	2010	Uludağ Üniversitesi
Doktora	:	-	-	-
Medeni Durum	:	Bekar		
Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi	:	İngilizce (KPDS:65)		
Çalıştığı Kurum(lar)	:	-		
Yurtdışı Görevleri	:	-		
Kullandığı Burslar	:	-		
Aldığı Ödüller	:	-		
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Topluluklar	:	-		
Editör veya Yayın Kurulu Üyelikleri	:	-		
Yurt İçi ve Yurt Dışında katıldığı Projeler	:	-		
Katıldığı Yurt İçi ve Yurt Dışı Bilimsel Toplantılar	:	-		
Yayımlanan Çalışmalar	:	-		
Diğer	:	-		

Buryak BUDAK